

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

НЕЧВАЛЬ АННА ОЛЕГІВНА

УДК 343.985

ТАКТИКА ОБШУКУ У ЖИТЛІ ТА ІНШОМУ ВОЛОДІННІ ОСОБИ

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза;
оперативно-розшукова діяльність»
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **А. О. Нечваль**

Науковий керівник **Самодін Артем Володимирович**,
кандидат юридичних наук, доцент

Київ–2020

АНОТАЦІЯ

Нечваль А. О. Тактика обшуку у житлі та іншому володінні особи. –
Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність (081 – Право). Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2020.

У дисертації сформульовано теоретичні положення та практичні рекомендації щодо тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи. Висвітлено стан наукового дослідження цього питання; з'ясовано кримінальну процесуальну регламентацію обшуку житла чи іншого володіння особи. Вивчено іноземний досвід проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи, сформульовано пропозиції для вітчизняної практики. Визначено організаційно-тактичні засади проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи за етапами підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії, робочого, фіксації перебігу та результатів. Сформульовано пропозиції з оптимізації кримінальної процесуальної регламентації слідчої (розшукової) дії. Окреслено напрями вдосконалення використання тактичних прийомів під час обшуку у житлі та іншому володінні особи та шляхи підвищення ефективності використання спеціальних знань.

За результатами досліджень виокремлено засади кримінальної процесуальної регламентації обшуку у житлі та іншому володінні особи, які є основою під час формування його тактики. Ідеться про положення КПК України, які регламентують: 1) мету і завдання обшуку у житлі та іншому володінні особи; 2) правові та фактичні підстави слідчої (розшукової) дії; 3) вимоги до клопотання слідчого, прокурора про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, порядок його розгляду слідчим суддею, а також зміст ухвали про дозвіл на обшук; 4) порядок пред'явлення ухвали слідчого судді й алгоритм проведення обшуку в житлі та іншому володінні особи; 5) участь

обов'язкових і необов'язкових учасників; 6) порядок фіксації перебігу та результатів обшуку у житлі та іншому володінні особи.

Обґрунтовано необхідність урахування під час проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи практики Європейського суду з прав людини. Констатовано, що низка правових позицій, що стосувалися порушення ст. 8, 13 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950), полягали в недотриманні правових підстав обшуку; вилученні об'єктів, які не були зазначені в ухвалі слідчого судді; порушенні права на недоторканність особистого життя, сформовані у відповідних рішеннях («Головань проти України», «Белоусов проти України», «Бук проти Німеччини», «Пеев проти Болгарії», «Ратушна проти України» тощо).

Констатовано, що підготовка до проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи охоплює такі заходи: визначення мети та завдань слідчої (розшукової) дії; вивчення матеріалів кримінального провадження; підготовка клопотання й отримання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук; визначення учасників слідчої (розшукової) дії та формування слідчо-оперативної групи; підготовка технічних засобів, зокрема засобів відеозапису; проведення робочих нарад з метою розподілу обов'язків між членами слідчо-оперативної групи; складення плану проведення слідчої (розшукової) дії; прибуття до місця проведення обшуку.

Робочий етап тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи передбачає оглядову й детальну стадії. На оглядовій стадії слідчий, прокурор виконує такі криміналістичні завдання: з'ясовує в обшукуваного, яку частину житла чи іншого володіння використовує він особисто, а яку – треті особи; уточнює, які ключі від сховищ є в обшукуваного; здійснює обхід та огляд усіх приміщень або територій, які підлягають обшуку, після чого висуває версії про найімовірніші місця зберігання об'єктів пошуку, здійснює організацію пошукових дій; забезпечує безпеку учасників слідчої (розшукової) дії; залучає додаткових спеціалістів, технічні засоби; розподіляє обов'язки з охорони, спостереження та пошуку між учасниками; встановлює перерви для

відпочинку; створює належні умови для обшуку (достатнє освітлення, виділення спеціального місця для огляду вилучених предметів і документів тощо); визначає тактичні прийоми пошуку; вносить корективи в попередньо складений план слідчої (розшукової) дії.

На заключному етапі обшуку у житлі та іншому володінні особи складають протокол слідчої (розшукової) дії та додатки до нього. Увагу слід акцентувати на формуванні списку вилучених речей, документів, майна. Ці об'єкти зіставляють із зазначеними в протоколі, упаковують та опечатують. Учасники обшуку ознайомлюються зі змістом протоколу й додатків до нього, за наявності – вносять відповідні зауваження та доповнення, після чого припиняють відеозапис. Важливо забезпечити безперервність відеозапису обшуку житла чи іншого володіння особи.

Сформульовано пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства, що регламентує обшук у житлі та іншому володінні особи. Ідеться про уточнення ч. 1 ст. 235 КПК України, а саме: «ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право провести обшук житла чи іншого володіння особи лише один раз».

Запропоновано доповнити ч. 4 ст. 236 КПК України, визначивши, що в разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні на видному місці необхідно залишити копію ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук та другий примірник протоколу обшуку разом з доданим до нього описом вилучених документів і тимчасово вилучених речей.

Слід удосконалити й ч. 10 ст. 236 КПК України, у якій зазначено, що «складається протокол обшуку житла чи іншого володіння особи та додатки до нього (аудіо- та відеозапис)». Застосування аудіозапису є недоцільним за умов проведення невербальних слідчих (розшукових) дій, а власне технічні засоби відеозапису фіксують як зображення, так і звук. Тобто має йтися лише про відеозапис як обов'язкову умову проведення обшуку житла чи іншого володіння особи.

Окреслено напрями вдосконалення використання тактичних прийомів обшуку житла та іншого володіння особи, які спрямовані на виявлення тайників: суцільний і вибірковий; об'єктивний та суб'єктивний; статичний і динамічний; концентричний, ексцентричний, лінійний, вузловий. Пошук тайників слід проводити із застосуванням засобів криміналістичної техніки (металошукачів, засобів освітлення, ендоскопічного обладнання тощо), із залученням кінологів зі службово-розшуковими собаками. Під час пошукових дій доцільно застосовувати тактичні прийоми спостереження за особою, житло чи інше володіння якої піддають обшуку.

Розроблено тактичні комбінації, що застосовують під час проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи, а саме: «забезпечення умов проведення слідчої (розшукової) дії та керування діями її учасників», «здійснення психологічного впливу на особу, житло та інше володіння якої піддають обшуку», «відшукування всіх об'єктів пошуку», «фіксації перебігу й результатів обшуку у житлі та іншому володінні особи» тощо.

Надано криміналістичні рекомендації щодо підвищення ефективності пошукової діяльності та виявлення під час обшуку у житлі та іншому володінні особи тайників, які є способом приховування кримінального правопорушення та полягають в укритті шуканих об'єктів у спеціально виготовленому, пристосованому чи підходящому місці.

Окреслено напрями вдосконалення використання спеціальних знань під час обшуку у житлі та іншому володінні особи. Результати дослідження засвідчили, що під час обшуку у житлі та іншому володінні особи залучали таких спеціалістів: інспекторів-криміналістів (техніків-криміналістів), працівників Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, вибухотехніків Національної поліції України, працівників підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій, кінологів зі службово-розшуковою собакою, судово-медичних експертів або лікарів та ін. У низці випадків виникає потреба залучення до проведення обшуку житла чи іншого володіння особи спеціалістів з інших галузей знань (баліста, біолога, хіміка,

автотехніка та ін.). Розроблено криміналістичні рекомендації щодо підвищення ефективності комплексного використання спеціальних знань з різних галузей під час проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи.

Ключові слова: обшук, житло, інше володіння особи, тактика, досудове розслідування, слідча (розшукова) дія, тактичний прийом, криміналістична рекомендація.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Нечваль А. О. Обшук у системі невербальних засобів криміналістичної тактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (102). С. 268–276.

2. Нечваль А. О. Особливості фіксації обшуку за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2017. № 4 (20). Р. 253–263.

3. Nechval A. Search tactics: specific issues of technical means application. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 352–359.

4. Нечваль А. О. Етапи проведення обшуку: проблеми теорії та практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 322–325.

5. Нечваль А. О. Взаємодія слідчих з оперативними підрозділами при проведенні обшуку в житлі чи іншому володінні особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 51–56.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Нечваль А. О. Окремі питання використання технічних засобів і тактичних прийомів у адвокатській діяльності. *Криміналістика в адвокатській діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2016 р.). Київ, 2016. С. 78–80.

7. Нечваль А. О. Окремі питання тактики проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи. *Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності* : зб. матеріалів конф. (Київ, 25 листоп. 2016 р.), Київ, 2016. С. 212–214.

8. Нечваль А. О. Проблематика надання професійної правничої допомоги при обшуку у житлі та іншому володінні особи. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Сєверодонецьк, 23 груд. 2016 р.). Сєверодонецьк, 2017. С. 198–200.

9. Нечваль А. О. Аспекти юридичної термінології в діяльності Національної поліції. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 151–153.

10. Нечваль А. О. Окремі питання кримінальної процесуальної регламентації проведення обшуку за законодавством США та країн Європейського Союзу. *Актуальні проблеми досудового розслідування : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф.* (Київ, 5 лип. 2017 р.). Київ, 2017. С. 167–171.

11. Нечваль А. О. Проблеми забезпечення недоторканості житла чи іншого володіння особи під час обшуку. *Сучасний стан криміналістичного забезпечення досудового розслідування* : збірник матеріалів XI міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 20 квіт. 2017 р.). Київ, 2017. С. 253–256.

12. Нечваль А. О. Окремі теоретичні і практичні проблеми обшуку та тимчасового доступу до речей і документів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народж. проф. М. В. Салтевського (Харків, 8 листоп. 2017 р.). Харків, 2017. С. 188–190.

13. Nechval A., Samodin A. Legal regulation of search in EU criminal procedure legislation. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф.

(Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. Ч. 2. С. 216–219.

14. Нечваль А. О. Окремі питання фіксації обшуку під час досудового розслідування. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (8 черв. 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 97–98.

15. Нечваль А. О. Проблематика застосування технічних засобів фіксації під час обшуку. *Актуальні питання розвитку правової держави в умовах сучасного становлення громадянського суспільства в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15–16 черв. 2018 р.). Харків, 2018. С. 105–107.

16. Нечваль А. О. Проблематика залучення спеціаліста під час обшуку житла чи іншого володіння особи. *Участь спеціаліста у кримінальному провадженні* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 24 квіт. 2019 р.). Київ, 2019. С. 89–92.

17. Нечваль А. О. Відновлення процесуальних документів на стадії досудового розслідування: постановка проблеми. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана (Ірпінь, 19 квіт. 2019 р.). Ірпінь, 2019. С. 417–419.

SUMMARY

Nechval A. Tactics of search performance in person's dwelling and other owned property. – *Manuscript.*

Thesis for the degree of the Doctor of Philosophy in Law, specialty 12.00.09 – Criminal Process and Criminalistics; Forensic Examination; Operative and Search Activity. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2020.

Thesis presents theoretical background and practical recommendations related to procedure of search performed in person's dwelling and other property. Author analyzed the current state of the abovementioned issue study; determined criminal procedural regulation of search performed in person's dwelling and other property. Relevant foreign experience is examined, proposals for domestic practitioners are formulated. Organizational and tactical conditions for performance of search in person's dwelling and other property in accordance with the stages of preparation to investigative (search) actions, working process, fixation of its results. Proposals are elaborated for improvement of criminal procedural regulation of search performed in person's dwelling and other property. Ways to refine the use of tactical options during performance of search in person's dwelling and other property are offered along with proposals on special knowledge use.

According to the results of the research, the principles of criminal procedural regulation of the search in the dwelling and other possession of the person, which are the basis during the formation of his tactics, are singled out. These are the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulate:

- 1) the purpose and tasks of the search in the dwelling and other possession of the person;
- 2) legal and factual grounds of investigative (search) action;
- 3) requirements for the petition of the investigator, the prosecutor for the search of a dwelling or other possession of the person, the procedure for its consideration by the investigating judge, as well as the contents of the decision on the permit to search;

4) the procedure for filing the decision of the investigating judge and the algorithm for searching the home and other possession of the person;

5) participation of obligatory and optional participants;

6) the procedure for fixing the course and the results of the search in the dwelling and other possession of the person.

The necessity of taking into account the conduct of a house search and other possession of a person of the case law of the European Court of Human Rights is justified. It is noted that a number of legal positions concerning the violation of Art. 8, 13 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950) consisted of failure to comply with the legal basis for the search; removal of objects that were not specified in the order of the investigating judge; violations of the right to privacy, formed in the respective decisions («Chairman v. Ukraine», «Belousov v. Ukraine», «Beech v. Germany», «Peev v. Bulgaria» etc.).

It is stated that preparation for a search of a dwelling and other possession of a person covers the following measures:

- determination of the purpose and tasks of investigative (search) action;
- study of materials of criminal proceedings;
- preparation of the petition and obtaining the decision of the investigating judge on the search permit;
- determination of participants of investigative (search) action and formation of investigative-operational group;
- preparation of technical means, including video recording facilities;
- holding workshops to share responsibilities between members of the investigation team;
- drawing up a plan of investigative (search) action; arrival at the search venue.

The working phase of the tactics of search in the home and other possession of the person involves a review and a detailed stage. At the review stage the investigator, the prosecutor performs the following forensic tasks:

- to find out from the searched person what part of the dwelling or other possession he uses personally, and which third persons;
- specifies what keys are in store for the person being searched;
- conducts a search and inspection of all premises or territories subject to search, then puts forward versions of the most probable places of storage of search objects, arranges search activities;
- ensures the safety of participants of investigative (search) action;
- attracts additional specialists, technical means;
- distributes security, surveillance, and search responsibilities among participants;
- sets breaks for rest;
- creates the proper conditions for the search (sufficient lighting, the allocation of a special place to inspect the removed objects and documents, etc.);
- determines tactical search techniques; makes adjustments to the preliminary prepared plan of investigative (search) action.

At the final stage of the search in the home and other possession of the person draw up a protocol of investigative (search) action and annexes to it. Attention should be focused on forming a list of items removed, documents, property. These objects are compared with the protocol, packaged and sealed. Members of the search are acquainted with the contents of the protocol and its annexes, if available make appropriate comments and additions, after which they stop the video recording. It is important to ensure the continuity of video recordings of a house search or other possession of a person.

Proposals for improvement of criminal procedural legislation governing the search of housing and other possession of a person are formulated. This is a clarification of Part 1 of Art. 235 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, namely: «the order of an investigating judge to permit a search of a dwelling or other possession of a person on the grounds stated in the request of the prosecutor, the investigator, gives the right to search a dwelling or other possession of a person only once». It is proposed to supplement Part 4 of Art. 236 of the Criminal Procedure

Code of Ukraine. Determining that in the absence of persons in a dwelling or other possession in a prominent place, it is imperative to leave a copy of the order of the investigating judge on the search warrant and the second copy of the search report together with the description of seized documents and temporarily seized items attached to it. It is necessary to improve the h. 236 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which states that «a protocol of a search of a dwelling or other possession of an individual and attachments thereto (audio and video)» is drawn up. The use of audio recording is impractical in the case of non-verbal investigative (search) actions, and the actual technical means of video capture both image and sound. That is, it should only be about video recording as a prerequisite for a home search or other possession of a person. The directions of improvement of use of tactical methods of search of a dwelling or other possession of the person, aimed at revealing of hiding places, are outlined: solid and selective; objective and subjective; static and dynamic; concentric, eccentric, linear, nodal. Search for hiding places should be carried out with the use of forensic equipment (metal detectors, lighting, endoscopic equipment), with the involvement of dog handlers with search dogs. During search activities, it is advisable to use tactical techniques for observing the person whose dwelling or other possession is being searched.

Tactical combinations have been developed, which are used during the search of a dwelling and other possession of a person, namely:

- «providing conditions for conducting investigative (search) action and controlling the actions of its participants»;
- «exercising psychological influence on the person, dwelling and other possession being searched»; «searching for all search objects»;
- «fixing the flow and search results in a home and other person's possession».

Forensic recommendations have been provided to increase the effectiveness of search activities and to detect caches in a home and other property that are a means of concealing a criminal offense and are intended to conceal the objects sought in a specially made, adapted or appropriate location.

The directions of improvement of the use of special knowledge during the search in the dwelling and other possession of the person are outlined. The results of the study showed that during the search of the dwelling and other property the persons involved the following specialists: forensic inspectors (forensic technicians), experts of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, explosives of the National Police of Ukraine, employees of the State Emergency Situations units of Ukraine with a search dog, forensic experts or doctors, etc. In a number of cases, there is a need to involve in the search of housing or other possession of a person specialists from other fields of knowledge (ballista, biologist, chemist, automotive, etc.). Forensic recommendations have been developed to increase the effectiveness of the integrated use of specialized knowledge from different industries during house searches and other personal possession.

Key words: search, dwelling, other property of person, tactics, pre-trial investigation, investigative (search) action, tactical approach, forensic recommendation.

ЗМІСТ

ВСТУП	16
--------------------	-----------

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТАКТИКИ ОБШУКУ У ЖИТЛІ ТА ІНШОМУ ВОЛОДІННІ ОСОБИ

1.1. Стан наукових досліджень питань тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи	24
1.2. Кримінальна процесуальна регламентація обшуку у житлі та іншому володінні особи	43
1.3. Іноземний досвід проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи	60
Висновки до розділу 1	79

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ ОБШУКУ У ЖИТЛІ ТА ІНШОМУ ВОЛОДІННІ ОСОБИ

2.1. Підготовка до проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи.....	83
2.2. Робочий етап обшуку у житлі та іншому володінні особи.....	96
2.3. Фіксація перебігу та результатів обшуку у житлі та іншому володінні особи.....	110
Висновки до розділу 2.....	130

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТАКТИКИ ОБШУКУ У ЖИТЛІ ТА ІНШОМУ ВОЛОДІННІ ОСОБИ

3.1. Удосконалення кримінальної процесуальної регламентації обшуку у житлі та іншому володінні особи	134
3.2. Удосконалення використання тактичних прийомів обшуку у житлі та іншому володінні особи	146
3.3. Удосконалення використання спеціальних знань під час обшуку у житлі та іншому володінні особи	162

Висновки до розділу 3.....	178
ВИСНОВКИ	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	187
ДОДАТКИ.....	204

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Обшук у житлі та іншому володінні особи є слідчою (розшуковою) дією, тактика проведення якої має кримінальні процесуальні, організаційно-тактичні та психологічні особливості.

Згідно з результатами вивчення судової статистики, протягом 2017 року до судів першої інстанції надійшло 118884 клопотань, скарг і заяв щодо проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, з них 96331 – було задоволено. Упродовж 2018 року до судів першої інстанції надійшло 95922 клопотань, скарг і заяв щодо проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, з них 72764 – було задоволено. Ці дані переконливо засвідчують поширеність аналізованої слідчої (розшукової) дії під час досудового розслідування кримінальних правопорушень¹.

За результатами емпіричних досліджень, перед слідчим, прокурором під час проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи постає низка проблемних питань (91,5 % опитаних). Вони пов'язані, передусім, зі складнощами підготовки клопотань до слідчих суддів про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи (65,3 %); забезпеченням присутності всіх учасників слідчої (розшукової) дії (40,8 %); необхідністю подолання протидії несумлінних учасників кримінального провадження (40,4 %); забезпеченням раптовості обшуку (38,4 %); труднощами опису ознак речей, документів, іншого майна або осіб, яких планують відшукати (36,2 %); відшуканням предметів пошуку в тайниках чи інших спеціально пристосованих місцях (34,6 %); реалізацією безперервного відеозапису слідчої (розшукової) дії (27,7 %) тощо. Перелічені й інші проблемні питання позначаються на тактиці обшуку у житлі та іншому володінні особи, тому потребують вирішення.

Теоретичне підґрунтя дослідження становлять фундаментальні праці, у яких висвітлено концептуальні засади криміналістичної тактики й тактики

¹ Судова статистика. URL: <https://court.gov.ua>.

слідчих (розшукових) дій, зокрема наукові доробки Ю. П. Аленіна, В. П. Бахіна, В. І. Василичука, О. П. Ващук, В. І. Галагана, В. Г. Гончаренка, В. Я. Горбачевського, В. А. Журавля, А. В. Іщенка, Н. І. Клименко, І. І. Когутича, В. П. Колмакова, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, І. І. Котюка, В. С. Кузьмічова, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, О. І. Мотляха, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, М. А. Погорецького, М. В. Салтевського, Д. Б. Сергєєвої, С. М. Стахівського, О. В. Таран, В. В. Тіщенко, В. В. Топчія, Л. Д. Удалової, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітька та ін.

На дисертаційному рівні окремі питання тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи вивчали С. Ф. Денисюк (Харків, 1999), Т. О. Борець (Київ, 2009), І. М. Янченко (Київ, 2010).

Напрацювання вчених мають важливе значення для формування засад тактики обшуку. Однак у вітчизняній науковій літературі тактика обшуку у житлі та іншому володінні особи не була предметом окремого наукового дослідження. Нині нагальною є потреба комплексного висвітлення цієї тематики в контексті сучасних правових реалій, з метою реалізації завдань кримінального провадження та забезпечення конституційних гарантій щодо недоторканності житла, іншого володіння особи. Вагоме значення мають формування нових тактичних прийомів, розроблення криміналістичних рекомендацій для підвищення ефективності проведення аналізованої слідчої (розшукової) дії. Окреслені обставини засвідчують актуальність обраної теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015, п. 7 Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період

2015–2019 років, затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 року № 275, Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2018–2020 роки, схвалених Вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол від 26 грудня 2017 року № 28/1). Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 25 жовтня 2016 року (протокол № 21) і зареєстровано Координаційним бюро Національної академії правових наук України (№ 985, 2016 рік).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає у формуванні теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи.

Для досягнення поставленої мети необхідно було виконати такі *завдання*:

- з’ясувати стан наукових досліджень з питань тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи;
- проаналізувати кримінальну процесуальну регламентацію обшуку у житлі та іншому володінні особи;
- вивчити іноземний досвід проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи, сформулювати пропозиції для вітчизняної практики;
- виокремити організаційно-тактичні засади підготовки до проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи;
- сформувати організаційно-тактичні засади робочого етапу проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи;
- окреслити організаційно-тактичні засади фіксації перебігу й результатів обшуку у житлі та іншому володінні особи;
- розробити пропозиції з удосконалення кримінальної процесуальної регламентації обшуку у житлі та іншому володінні особи;
- визначити напрями вдосконалення використання тактичних прийомів під час обшуку у житлі та іншому володінні особи;
- сформулювати пропозиції з удосконалення використання спеціальних знань під час обшуку у житлі та іншому володінні особи.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі кримінального провадження та проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи.

Предмет дослідження – тактика обшуку у житлі та іншому володінні особи.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети в роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи, які дали змогу найбільш оптимально врахувати специфіку об'єкта і предмета дослідження, зокрема: *методи формальної логіки* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія, абстрагування) – для детального з'ясування змісту розглядуваних питань (у всіх розділах дисертації); *спеціально-правові методи*, передусім *порівняльно-правовий* – під час аналізу норм матеріального та процесуального права, наукових категорій, визначень і підходів (у всіх розділах дисертації); *історико-правовий* – у межах тлумачення крізь призму наукових поглядів і положень чинного законодавства основних термінів, що використані в дисертації, таких як «тактика», «обшук», «житло та інше володіння особи» (підрозділи 1.1, 1.2); *системно-структурний* – для формулювання організаційно-тактичних завдань слідчого, прокурора в процесі проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи (розділ 2); *метод системного аналізу* – у контексті визначення напрямів удосконалення тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи (розділ 3); *статистичний* – задля підтвердження теоретичних висновків даними державної та відомчої статистики, узагальнення результатів вивчення емпіричних джерел (у всіх розділах дисертації); *соціологічний* – для підтвердження наукових висновків даними анкетування слідчих (у всіх розділах дисертації).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні й аналітичні матеріали МВС України, Національної поліції України, Генеральної прокуратури України, Державної судової адміністрації України за 2016–2019 роки; дані, отримані внаслідок вивчення 126 кримінальних проваджень, досудове розслідування в яких здійснювали протягом 2016–2018 років за умови проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи (Волинська,

Дніпропетровська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Одеська області, м. Київ); результати анкетувань 260 слідчих Національної поліції України (Вінницька, Житомирська, Закарпатська, Київська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області, м. Київ).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань дисертація є одним із перших в Україні комплексних монографічних досліджень, у якому висвітлено теоретичні положення та розроблено практичні рекомендації щодо тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи, сформульовано низку положень, висновків і рекомендацій, що мають наукову новизну, зокрема:

вперше:

- розроблено тактичні комбінації, які застосовують під час проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи, а саме: «забезпечення умов проведення слідчої (розшукової) дії та керування діями її учасників», «здійснення психологічного впливу на особу, житло та інше володіння якої піддають обшуку», «відшукування всіх об'єктів пошуку», «фіксації перебігу й результатів обшуку у житлі та іншому володінні особи» тощо;

- надано криміналістичні рекомендації щодо підвищення ефективності пошукової діяльності та виявлення під час обшуку у житлі та іншому володінні особи тайників, які є способом приховування кримінального правопорушення і полягають в укритті шуканих об'єктів у спеціально виготовленому, пристосованому чи підходящому місці;

- сформовано криміналістичні рекомендації стосовно залучення до проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи спеціалістів з різних галузей знань (криміналістики, вибухотехніки, судової медицини, біології тощо). Надано пропозиції стосовно залучення до проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи як спеціалістів працівників Експертної служби МВС України та спеціалізованої пересувної лабораторії;

удосконалено:

- наукові положення, які характеризують стан досліджень з проблематики тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи, визначено актуальні питання для першочергового опрацювання;

- засади кримінальної процесуальної регламентації обшуку у житлі та іншому володінні особи, які є основою під час формування його тактики, окреслено проблемні питання та сформульовано пропозиції щодо їх усунення шляхом доповнення й удосконалення норм КПК України;

- типові слідчі ситуації, що складаються на робочому етапі проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи, залежно від позиції особи, житло чи інше володіння якої піддають обшуку, сформовано алгоритми дій з метою їх вирішення;

- криміналістичні рекомендації щодо забезпечення засади безперервності відеозапису обшуку у житлі та іншому володінні особи; оформлення відеозапису як додатка до протоколу слідчої (розшукової) дії; змісту пояснювальних написів на бирках, якими опечатують об'єкти, вилучені під час обшуку у житлі та іншому володінні особи;

дістало подальший розвиток:

- генеза становлення та процесуальної регламентації обшуку з виокремленням передумов кримінальної процесуальної регламентації обшуку у житлі та іншому володінні особи в КПК України;

- рекомендації щодо впровадження іноземного досвіду до вітчизняної практики на підставі порівняльного дослідження кримінальних процесуальних норм іноземних держав (Велика Британія, Данія, Німеччина, Франція тощо), а також практики Європейського суду з прав людини;

- тактичні прийоми обшуку у житлі та іншому володінні особи, які класифіковано залежно від мети застосування: пізнання події кримінального правопорушення та ситуації слідчої (розшукової) дії; психологічного впливу на учасників обшуку у житлі та іншому володінні особи; здійснення пошукових дій і виявлення об'єктів пошуку;

– криміналістичні рекомендації щодо застосування організаційно-тактичних заходів як складової тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи за етапами підготовки до проведення слідчої (розшукової) дії, робочого, фіксації перебігу та результатів.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено й може бути використано в:

– *законотворчій діяльності* – для внесення змін і доповнень до КПК України з метою вдосконалення кримінальної процесуальної регламентації обшуку у житлі та іншому володінні особи (довідка Інституту законодавства Верховної Ради України від 28 грудня 2018 року № 22/604-1-15);

– *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення тактики проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи під час досудового розслідування (акт впровадження Головного слідчого управління Національної поліції України від 24 січня 2018 року);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін «Криміналістика», «Розслідування окремих видів злочинів», підвищення кваліфікації слідчих Національної поліції та інших категорій практичних співробітників, підготовки навчально-методичних праць (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 12 лютого 2019 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно. Усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора. Окремі положення дисертації викладено в тезах «Legal regulation of search in EU criminal procedure legislation», підготовлених у співавторстві (особистий внесок автора – 60 %, 0,1 друк. арк.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення й висновки дослідження оприлюднено в доповідях і виступах на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів: «Криміналістика в адвокатській діяльності» (Київ, 25 листопада 2016 року); «Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення

правоохоронної діяльності» (Київ, 25 листопада 2016 року); «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (Київ, 30 листопада 2016 року); «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності» (м. Сєверодонецьк, 23 грудня 2016 року); «Сучасний стан криміналістичного забезпечення досудового розслідування» (Київ, 20 квітня 2017 року); «Актуальні проблеми досудового розслідування» (Київ, 5 липня 2017 року); «Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу» (Харків, 8 листопада 2017 року); «Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи» (Київ, 24 листопада 2017 року); «Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування» (Київ, 8 червня 2018 року); «Актуальні питання розвитку правової держави в умовах сучасного становлення громадянського суспільства в Україні» (Харків, 15–16 червня 2018 року); «Участь спеціаліста у кримінальному провадженні» (Київ, 24 квітня 2019 року); «Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти» (Київ, 19 квітня 2019 року).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (173 найменування на 18 сторінках) і чотирьох додатків на 15 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 219 сторінок, із них основний текст – 171 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТАКТИКИ ОБШУКУ У ЖИТЛІ ТА ІНШОМУ ВОЛОДІННІ ОСОБИ

1.1. Стан наукових досліджень питань тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи

Сучасне кримінальне процесуальне законодавство України формувалося протягом століть, його основи зароджувалися ще за часів Київської Русі.

Упродовж польсько-литовської доби на теренах України процесуальні норми містилися в Судебнику Казимира 1468 року (ст. 8–12). Проте в них поверхово було акцентовано увагу на проведенні слідчих дій, зокрема й обшуку [7, с. 14].

Вагомим кроком у розвитку вітчизняного процесуального законодавства вважають укладення 1743 року першого українського кодексу – «Права, за якими судиться малоросійський народ». Хоча цей кодекс і не набув чинності, дослідження його норм є корисним для процесуальної науки. Так, питання кримінального провадження регулювали глави 7, 8, 9, 20–25. Зокрема, глава 24 «Про злодіїв і покарання їх, також про інші злочинні діяння» містила артикул 4 «Про обшуки викрадених речей в житлових домах за підозрою та без підозри». Цей артикул містив 5 пунктів. У першому пункті було визначено порядок розшуку викрадених речей у чужому домі та передбачено, що якщо хтось за «певною підозрою» захоче шукати викрадені в нього речі, то він повинен вимагати від уряду допомоги. Уряд має надати йому «достовірних» людей для цієї процесуальної дії [7, с. 14].

Кардинальна зміна кримінального судочинства відбулася після судової реформи імператора Олександра II 1864 року. Вчені зазначають, що ця судова реформа була однією з найпослідовніших з-поміж буржуазних реформ,

проведених у 60-х роках XIX століття. Значним був розвиток інституту досудового (попереднього) розслідування, яке проводили судові слідчі за сприяння поліції та нагляду прокурорів (ст. 249 Статуту). Статут кримінального судочинства передбачав можливість проведення та детально регламентував процедури низки слідчих дій: огляду й освідування (ст. 315–356), обшуку та виїмки в будинках (ст. 357–370) тощо. Регламентовано процедуру збирання та збереження речових доказів (ст. 371–376) [70, с. 325].

У Статуті кримінального судочинства 1864 року [130] термін «слідчі дії» використано в значенні засобів виявлення та фіксування слідів злочину. Усі слідчі дії було регламентовано в другому розділі Статуту «Про попереднє слідство». Процесуальна регламентація слідчих дій була висвітлена в логічній послідовності та відображала типовий перебіг досудового слідства за кримінальною справою – огляд, освідування, обшук, виїмка, допит обвинуваченого, свідка. Статут, окрім допиту, передбачав проведення ще таких слідчих дій, як огляд, освідування, обшук (ст. 105–107, 315–356); виїмка (ст. 110–111, 357–376), огляд й освідування через обізнаних людей (ст. 112, 325–335) [5, с. 2].

Згідно зі Статутом кримінального судочинства 1864 року, обшук житла проводили судді особисто (ст. 105), причому лише у виняткових випадках; за необхідності невідкладного проведення обшуку й неможливості провести його особисто судом закон дозволяв здійснити цю слідчу дію за письмовим дорученням суду [7, с. 15].

Інтенсивний етап розвитку правової регламентації слідчих дій припадає на кінець XIX – початок XX ст., адже у зв'язку з бурхливим розвитком науки й техніки з'явилися нові види злочинів і способи їх учинення. Тому методи, яких до цього часу вистачало для успішного розкриття злочинів, уже не могли забезпечити необхідного результату. Зазначене стало каталізатором розвитку інституту слідчих дій у кримінальному процесуальному законодавстві [5, с. 3].

За часів Радянського Союзу реформування кримінального процесуального законодавства в середині XX ст. відповідно до Основ

кримінального судочинства Союзу РСР і Союзних Республік (1958) обумовило прийняття КПК УРСР 1960 року, який главою 16 визначив процесуальний порядок обшуку [144, с. 12].

На підставі пошукового характеру як одній з основних ознак обшуку деякі науковці визначали його саме як слідчо-оперативну дію.

Проте ще 1961 року О. Р. Ратинов стверджував, що обшук – це слідча дія, яку органи розслідування здійснюють за кримінальною справою з метою одержання судових доказів у випадках, порядку і формах, встановлених процесуальними нормами. Проведені паралельно з цим оперативно-розшукові заходи не мають процесуального значення, відіграють допоміжну роль і до складу обшуку не належать [119, с. 179].

Поширеним у навчально-методичній літературі стало визначення, згідно з яким «обшук – це слідча дія, що здійснюється шляхом примусового обстеження приміщення чи іншого місця, або особи з метою відшукування і вилучення знарядь злочину, предметів і цінностей, здобутих злочинним шляхом, а також інших предметів і документів, які можуть мати значення для справи. У низці випадків обшук проводять для виявлення розшукуваних осіб і трупів» [3, с. 112].

Проаналізувавши чимало наукових і навчально-методичних праць учених-процесуалістів та криміналістів, можна дійти висновку про відсутність єдиного наукового погляду на тлумачення обшуку, зокрема обшуку у житлі та іншому володінні особи. Така ситуація провокує низку проблемних питань.

На підставі порівняння криміналістичних і кримінальних процесуальних поглядів на поняття «обшук» їх умовно можна об'єднати у дві групи. Перша – посилення на об'єкт обшуку, друга – об'єкт пошуку.

Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року зі змінами й доповненнями [69] щодо регламентації обшуку мав певні переваги, однією з яких, наприклад, є виокремлення обшуку особи як виду обшуку. Проте суттєвими недоліками були: відсутність нормативного закріплення поняття обшуку, неврегульованість підстав обшуку тощо.

Прийняття Кримінального процесуального кодексу України 2012 року сприяло заповненню прогалин кримінального процесуального законодавства. У ст. 223, 233–236 КПК України визначено підстави та процесуальний порядок проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Відповідно до ст. 234 КПК України, «обшук проводять з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було одержане внаслідок його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб» [65]. Такі визначення містяться і в навчально-методичній літературі [144].

Переважає більшість учених обстоює думку, що обшук у житлі й іншому володінні особи полягає саме в примусовому обстеженні об'єктів.

Ця теза передбачає і винятки. Так, В. М. Тertiшник зазначає, що в криміналістичній літературі обшук визначають як дію, що відбувається в конфліктній ситуації. Однак проводити обшуку можуть і за безконфліктності ситуації (наприклад, обшук за відсутності обшукуваного або в разі добровільної видачі предмета пошуку) [146, с. 245].

У контексті аналізу сутності обшуку у житлі та іншому володінні особи слід окреслити основні завдання цієї слідчої (розшукової) дії, а саме:

- виявлення та вилучення знарядь злочину, речей і цінностей, здобутих злочинним шляхом, предметів і документів, що мають значення в кримінальному провадженні;
- виявлення майна, яке забезпечує відшкодування матеріальної шкоди, спричиненої злочином;
- встановлення місцезнаходження розшукуваної особи, трупа або його частин, викраденої людини;
- вилучення предметів, стосовно яких є спеціальна заборона або обмеження, зберігання та збут яких карається згідно з кримінальним законодавством (вогнепальна зброя, боєприпаси, наркотики, сильнодіючі,

отруйні, вибухові, радіоактивні й інші речовини, на зберігання і використання яких немає дозволу) [56].

Слід проаналізувати стан наукових досліджень питання тактики обшуку в житлі чи іншому володінні особи.

Фундаментальне значення для висвітлення проблематики має з'ясування наукової думки стосовно тлумачення криміналістичної тактики, а також такої її складової, як тактика слідчих (розшукових) дій [159, с. 14].

У загальному значенні тактику трактують як уміння переграти противника за рахунок маскування своєї мети. Тактику застосовують тоді, коли наявна протидія меті діяльності або досягненню конкретного результату [131, с. 8].

У військовій сфері тактику визначають як складову воєнного мистецтва, що охоплює теорію і практику підготовки та ведення бою; способи й прийоми, обрані для ведення бою [135, с. 497].

Тактика в криміналістиці передбачає різні тлумачення. Так, О. М. Васильєв визначає її як складову криміналістики щодо системи прийомів розслідування злочинів [14, с. 32]; В. О. Коновалова – як систему наукових прийомів проведення окремих слідчих дій [51, с. 5]. О. Я. Баєв обґрунтовує її спрямованість на подолання протидії [2, с. 62]; М. В. Салтевський тлумачить як розроблення загальних положень-принципів, учення про версії, планування, засоби слідства, закономірності формування психологічних відносин, учення про наукову організацію праці слідчого та суддів [133, с. 6]; В. Ю. Шепітько визначає криміналістичну тактику як порівняно самостійний розділ науки криміналістики, який становить систему наукових положень і рекомендацій з організації та планування досудового й судового слідства, розроблюваних на підставі визначення оптимальної лінії поведінки осіб, прийомів провадження слідчих і судових дій, спрямованих на дослідження та збір доказів, установлення обставин, що сприяють учиненню злочинів [166, с. 130].

У підручнику «Криміналістика», підготовленому колективом Національної академії внутрішніх справ, криміналістичну тактику визначено як

розділ науки криміналістики, що охоплює систему наукових положень і розроблених на їх підставі практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування й судового провадження, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які проводять розслідування, прийомів проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), процесуальних дій під час судового провадження, спрямованих на встановлення обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, збирання та оцінку доказів [56, с. 370-371].

Ключове значення в криміналістичній тактиці має тактика проведення слідчих (розшукових) дій [159, с. 16].

Із цього приводу О. Я. Баєв зазначає, що в науковій літературі є декілька визначень тактики (криміналістичної, слідчої), проте спільним для них є те, що тактика – це система прийомів і рекомендацій, необхідних для процесу збирання, дослідження, оцінки, використання доказів, для найефективнішого провадження слідчих дій. Тобто вчені сходяться на думці про те, що сферою застосування криміналістичної тактики є умови та порядок доказування [4, с. 10].

На думку М. В. Салтевського, криміналістична тактика як теоретичний напрям формує вчення про тактику проведення окремих слідчих і судових дій [133, с. 6]. Вчення про тактику слідчих дій містить систему положень двох рівнів. Перший із них стосується питань загальної тактики слідчих дій, другий – незалежних ланок положень тактики окремих слідчих дій. Кількість таких положень залежить від того, як з огляду на кримінально-процесуальні вимоги криміналістична тактика визначає поняття та види слідчих дій [134, с. 16]. У прикладному аспекті криміналістична тактика охоплює практичні рекомендації провадження окремих слідчих дій [133, с. 6].

Таким чином, тактика слідчих (розшукових) дій, насамперед, досліджує умови, ситуації, які виникають під час їх безпосереднього проведення. На підставі отриманого матеріалу розробляють тактичні прийоми та

криміналістичні рекомендації, а також науково обґрунтовані критерії класифікації та систематизації цих прийомів [159, с. 18].

Тому слідчу (розшукову) дію слід тлумачити як передбачений КПК України захід, який застосовують компетентні особи для збирання, дослідження, оцінки та використання доказів під час конкретного кримінального провадження. Вони мають пізнавальний і процесуальний характер, а також розшукову спрямованість. Важливою метою слідчих (розшукових) дій є перевірка раніше отриманих у цьому кримінальному провадженні доказів або інших встановлених фактів [66, с. 482].

Основу слідчих (розшукових) дій становлять методи пізнання: візуальне спостереження, розпитування, сприйняття, пошук, порівняння (ідентифікація), відтворення, дослідження, які супроводжуються закріпленням (фіксацією та засвідченням) одержаної доказової інформації чи висновків дослідження у відповідних процесуальних документах.

Норми права, які регламентують проведення слідчих (розшукових) дій, становлять певну модель діяльності слідчого, їм притаманні конструктивні засади. Вони створюють правовий інститут, формують систему правовідносин.

На думку В. М. Тertiшника, кожна слідча (розшукова) дія є не тільки засобом пізнання, засобом збирання, дослідження та перевірки доказів, а є актом правозастосовної діяльності. Тому інститут слідчої (розшукової) дії має встановлювати певну систему гарантій як з'ясування істини, так і забезпечення прав і свобод людини [146, с. 356].

Аналізуючи глави 20, 21 КПК України, можна дійти висновку, що слідчі (розшукові) дії поділяються на дві групи: гласні та негласні. Обшук житла й іншого володіння особи регламентований ст. 233–236 КПК України, що належать до гласних слідчих (розшукових) дій.

На тактиці слідчих (розшукових) дій позначаються різні чинники. Передусім тактика залежить від конкретної слідчої (розшукової) дії. Також принциповим є питання щодо її учасників і завдань, які має бути реалізовано. Слід урахувати слідчі ситуації за етапами розслідування, обумовлені

доказовою та орієнтувальною інформацією. Також необхідно прогнозувати ситуації тактичного ризику та вживати заходів з метою його недопущення чи мінімізації.

Співвідношення організаційних і тактичних аспектів у структурі слідчої (розшукової) дії полягає в їх частковому суміщенні, оскільки поряд із застосуванням власне організаційних заходів і тактичних прийомів є низка заходів спільного організаційно-тактичного спрямування, які однаковою мірою можуть стосуватися як тактики, так й організації їх проведення. Тісний їх зв'язок, взаємозалежність надають можливість під час розслідування забезпечувати доцільне й ефективне проведення слідчих (розшукових) дій, отримувати необхідну доказову та орієнтувальну інформацію [159, с. 20].

Отже, кожна слідча (розшукова) дія, зокрема й обшук у житлі та іншому володінні особи, може бути схарактеризована відповідно до тактики її проведення.

Концептуальні засади слідчої тактики висвітлено у фундаментальному дисертаційному дослідженні В. О. Коновалової «Теоретические проблемы следственной тактики (Познавательная функция логики и психологии в следственной тактике)» (Харків, 1966) [51].

Власне тактика кожної слідчої (розшукової) дії підпорядкована меті досягнення максимальної ефективності її проведення й утворює певну систему. До її структури належать етапи проведення, а саме: підготовка до проведення слідчої (розшукової) дії; проведення слідчої (розшукової) дії; фіксація перебігу й результатів. Таку позицію висвітлено в літературі, її буде використано під час дослідження тактики обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Знаний учений М. В. Салтевський обґрунтував необхідність поділу слідчих (розшукових) дій за видом джерел відображення інформації: 1) вербальні – для одержання інформації з особистісних джерел (від людей); 2) нонвербальні (невербальні) – для одержання інформації з речових джерел (від речей); 3) змішані – для одержання інформації із складних (системних) джерел («люди – речі») [55, с. 30].

Таким чином, залежно від джерел відображення інформації обшук у житлі й іншому володінні особи слід вважати невербальною слідчою (розшуковою) дією.

Слушним є твердження Л. Д. Удалової про те, що різноманіття таких об'єктів визначається різноманіттям об'єктів матеріального світу, тому в процесі збирання такої інформації мовленнєвий спосіб поступається місцем іншим способам і прийомам (вимірюванню, спостереженню, порівнянню тощо) [154].

Поняття «нонвербальний» і «невербальний» є синонімами. У криміналістичній та кримінальній процесуальній літературі переважна більшість науковців (серед яких А. В. Кофанов, Л. Д. Удалова, Ю. М. Чорноус та інші) використовують саме термін «невербальні засоби криміналістичної тактики». Таку позицію ми вважаємо слушною [96, с. 151-153].

У криміналістичній літературі обстоюють наукові думки про те, що до основних невербальних слідчих дій належать обшук, огляд і виїмка. Проте в чинному КПК України такої слідчої (розшукової) дії, як виїмка, не передбачено. Водночас ст. 159 КПК України регламентує один із видів заходів забезпечення кримінального провадження – тимчасовий доступ до речей і документів, що полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, виготовити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку). На наше переконання, попри те що законодавець змінив назву цієї процесуальної дії, однак сутність тимчасового доступу до речей і документів наближена до слідчих (розшукових) дій. Для розкриття сутності тимчасового доступу до речей та документів законодавець використовує термін «виїмка», що відповідає положенням глави 16 Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року. Таким чином, вважаємо, що процесуальний статус тимчасового доступу як заходу забезпечення кримінального провадження є спірним, тому потребує

подальшого дослідження [90, с. 188-190]. Своєю чергою обшук, огляд і тимчасовий доступ до речей та документів доцільно розглядати з позицій теорії криміналістики в контексті невербальних засобів криміналістичної тактики [94, с. 271].

У працях М. В. Салтевського, В. Ю. Шепітька, В. О. Маркуся, Т. В. Варфоломеевої обшук і виїмка розглянуто як взаємопов'язані поняття. Наприклад, М. В. Салтевський стверджує, що за своєю сутністю обшук і виїмка схожі, оскільки спрямовані на виявлення та вилучення матеріальних джерел інформації, причиново пов'язаних із розслідуванням злочином [55, с. 346]. На думку Т. В. Варфоломеевої, схожість обшуку та виїмки полягає в тому, що коло об'єктів, які підлягають вилученню під час проведення виїмки, таке саме, як і під час обшуку [762, с. 283].

Так, процесуальний порядок, деякі тактичні особливості обшуку в житлі й іншому володінні особи і тимчасового доступу до речей та документів (виїмки) схожі. Проте є низка відмінностей, які позначаються на тактиці слідчого, прокурора в кримінальному провадженні.

Тимчасовий доступ до речей і документів проводять у разі необхідності вилучення тільки певних предметів та документів, коли точно відомо, де й у кого вони знаходяться. Якщо не можна точно визначити, що саме необхідно шукати, де та в кого знаходяться потрібні речі чи документи, варто проводити обшук [59, с. 101].

На переконання М. В. Салтевського, обшук і виїмка різняться також за об'єктами виявлення та вилучення. Під час обшуку відшукують розшукуваних осіб, тобто людей, а також знаряддя вчинення злочину, речі, цінності, предмети й трупи, тобто два класи об'єктів – «люди» і «речі», а під час виїмки – тільки речі [55, с. 346]. Обшук і тимчасовий доступ до речей та документів (здійснення виїмки) різняться також тактичними способами отримання речей і документів слідчим, прокурором (добровільна видача та примусове вилучення).

На нашу думку, зазначені процесуальні дії слідчого, прокурора мають певний ступінь психологічної взаємодії між учасниками кримінального

провадження, адже обшук містить елементи примусового обстеження житла чи іншого володіння особи. Його слід віднести до слідчих (розшукових) дій із значним потенціалом конфліктності. На думку опитаних 95,4 % слідчих, типовою слідчою ситуацією, за якої відбувається обшук у житлі й іншому володінні особи, є конфліктна (додаток А).

Також слід розрізняти обшук у житлі й іншому володінні особи і таку негласну слідчу (розшукову) дію, як обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 268 КПК України). Зважаючи на схожість цих слідчих (розшукових) дій, варто визначити їх принципові відмінності, зокрема:

1) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 268 КПК України) здійснюють виключно в кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, якщо відомості про особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Водночас обшук житла чи іншого володіння особи проводять не залежно від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення. Обов'язковою умовою проведення обшуку є наявність достатніх підстав вважати, що отримані відомості матимуть значення для кримінального провадження;

2) особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи, а також підозрюваний, його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження. Відповідне повідомлення про факт і результат негласної слідчої (розшукової) дії має бути здійснене протягом 12 місяців з дня припинення таких дій, проте не пізніше за звернення до суду з обвинувальним актом (ч. 2 ст. 253 КПК України). Натомість у випадку проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи перед початком проведення обшуку особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі має бути пред'явлена ухвала суду про обшук. У разі відсутності осіб ухвалу залишають на видному місці.

У теорії кримінального процесу огляд тлумачать як слідчу (розшукову) дію, що полягає в безпосередньому сприйнятті зовнішніх ознак матеріальних об'єктів з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин учинення кримінального правопорушення [68, с. 603]. На нашу думку, ця слідча (розшукова) дія має чимало спільних ознак з обшуком. На думку Т. В. Варфоломеевої, обшук схожий з оглядом, оскільки під час цієї слідчої дії також проводять обстеження місцевості, приміщень й інших об'єктів з метою виявлення, фіксації та вилучення різних джерел матеріальної інформації [62, с. 283]. Під час огляду слідчий за допомогою органів чуття переконується в існуванні й характері фактів, що мають істотне значення для справи. Огляд передбачає пошукові дії, однак заходи примусового характеру під час його проведення, за загальним правилом, не застосовують. Виняток становить лише огляд житла чи іншого володіння особи, що, як і обшук житла чи іншого володіння особи, проводять за ухвалою слідчого судді [38, с. 174].

Отже, зазначені слідчі (розшукові) дії мають низку спільних ознак. Під час їх проведення обстежують місцевість, приміщення та інші об'єкти з метою виявлення, фіксації і вилучення різних джерел криміналістичної інформації. Проте, на відміну від огляду, обшук має такі особливості: конкретизованість об'єктів пошуку; належність об'єктів пошуку певним особам; примусовий характер обстеження [59, с. 99].

Опрацювавши масив джерел, слід зазначити, що питання сутності обшуку в житлі й іншому володінні особи є недостатньо дослідженим і потребує доопрацювання.

Вивчення наукової літератури надало можливість визначити й обґрунтувати такі організаційно-тактичні засади проведення обшуку в житлі та іншому володінні особи:

– законність. Відповідно до ч. 1 ст. 9 КПК України, під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно дотримуватися вимог Конституції України,

КПК України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Таким чином, дії осіб, уповноважених на проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи, мають відповідати чинним нормам законодавства;

– плановість реалізації. Визначено, що обшук у житлі й іншому володінні особи проводять на підставі зібраних відомостей, які мають значення для кримінального провадження. Таким чином, обшук неможливий без підготовчого етапу, який передбачає: встановлення об'єктів обшуку та пошуку, подання клопотання до суду, забезпечення участі оперативних працівників тощо. Водночас ч. 3 ст. 233 КПК України передбачено право увійти до житла чи іншого володіння особи до постановлення ухвали слідчого судді в невідкладних випадках, пов'язаних із урятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину. У такому разі підготовчий етап проведення обшуку умовно переносять на наступну добу після проникнення до житла й іншого володіння особи;

– раптовість. Обшук у житлі й іншому володінні особи належить до невідкладних слідчих (розшукових) дій, оскільки зволікання з її проведенням може спричинити втрату доказів. Якщо особа дізнається про те, що в неї планують проводити обшук, то докладе всіх зусиль, щоб позбутися компрометаційних слідів і речових доказів, майна, нажитого злочинним шляхом [60]. Таким чином, слідчий, прокурор, плануючи проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи, має забезпечити раптовість його проведення з метою ефективної реалізації слідчої (розшукової) дії;

– імперативність. Обшук у житлі й іншому володінні особи за своєю сутністю є примусовим. Відповідно до ч. 3, 6 ст. 236 КПК України, слідчий, прокурор під час проведення обшуку має право: відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, присутня під час обшуку, відмовляється їх відкрити; заборонити особам, які перебувають у місці проведення обшуку, під час обшуку до його закінчення залишати це місце (виходити з приміщення) і вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню

обшуку. На думку М. Б. Головка, І. П. Осипенка, обшук має примусовий характер і посідає особливе місце в системі слідчих дій. Елемент примусу під час обшуку полягає в тому, що, по-перше, слідчий, прокурор має право заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку (ч. 3 ст. 236 КПК України); по-друге, ці службові особи мають право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – інша присутня під час обшуку особа, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюється за відсутності цих осіб (ч. 6 ст. 236 КПК); по третє, оглядати й вилучати речі та документи, які мають значення для кримінального провадження (ч. 7 ст. 236 КПК України) [23]. Проте під час проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи наявні випадки добровільної повної або часткової видачі речей та документів, зазначених в ухвалі слідчого судді. Водночас обшук на підставі ухвали слідчого судді слід проводити в обсязі, необхідному для досягнення мети обшуку, визначення якого покладено на слідчого, прокурора. Тому у випадках добровільної видачі речей та документів слідчий, прокурор має право продовжити обшук житла чи іншого володіння особи, забезпечуючи імперативність дій сторони обвинувачення в кримінальному провадженні;

– визначеність об'єктів обшуку та пошуку. Відповідно до ч. 2 ст. 234 КПК України, цю слідчу (розшукову) дію проводять на підставі ухвали слідчого судді. Отримання ухвали на дозвіл проводити обшук житла чи іншого володіння можливе лише за умови, що слідчий, прокурор доведуть наявність достатніх підстав вважати, що, зокрема, шукані речі і документи мають значення для конкретного кримінального провадження та знаходяться в зазначеному у клопотанні житлі чи іншому володінні особи (ст. 234 КПК України). Аналіз ст. 234 КПК надає можливість визначити: 1) об'єкти пошуку – це те, що необхідно відшукати, виявити під час обшуку (знаряддя злочину, речі, цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети й документи, що мають значення для встановлення істини). Об'єктом пошуку може бути особа

(злочинець, який переховується, викрадена особа), труп людини; 2) об'єкти обшуку – це те, стосовно чого (або кого) здійснюють обстеження (певне приміщення, місце, інше володіння особи, конкретна особа) [61]. Таким чином, слідчий, прокурор зобов'язаний встановити необхідні відомості про об'єкти пошуку й обшуку для надання інформації щодо них у клопотанні про проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи;

– обов'язкова фіксація. Перебіг і результати проведення процесуальних дій фіксують у протоколі. Процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксувати на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовані процесуальні дії. У разі фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це зазначають у протоколі [65]. Недотримання вимог щодо фіксації обшуку в житлі й іншому володінні особи тягне за собою недійсність відповідної процесуальної дії та отриманих результатів;

– безперервність. Ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз (ч. 1 ст. 235 КПК України). Таким чином, увійшовши до житла чи іншого володіння особи, слідчий, прокурор можуть залишити приміщення тільки після проведення обшуку в обсязі, необхідному для досягнення його мети. У протилежному випадку повторне проникнення до житла чи іншого володіння за тією самою ухвалою суду буде незаконним;

– комплексність. Обшук житла чи іншого володіння особи становить комплексну діяльність органів слідчого, прокурора, оперативних працівників, підрозділів спеціального призначення, спеціалістів, кінологів з метою досягнення поставлених завдань;

– системність. Системи тактичних прийомів обшуку (тактичні комбінації) – це своєрідні алгоритми (типові програми) для слідчого, прокурора в процесі їх застосування. Вони полегшують прийняття правильних рішень у

різних ситуаціях. Між системами тактичних прийомів і ситуаціями їх реалізації є нерозривні зв'язки, які мають науково обґрунтований характер [61].

Крім того, за результатами здійснених досліджень з позицій криміналістичної тактики обшук у житлі й іншому володінні особи може бути класифікований за такими підставами:

1) за об'єктом обшуку: житла й іншого володіння особи (господарських приміщень, службового кабінету, транспортних засобів тощо);

2) за характером об'єктів пошуку: обшуки спрямовані на виявлення людей, трупів (або їх частин), знарядь і засобів учинення злочину, предметів злочинного посягання, слідів, документів та інших об'єктів [61];

3) за повторюваністю проведення: первинний (щодо об'єкта обшуку здійснюється вперше в межах конкретного кримінального провадження); повторний (здійснюється вдруге в межах кримінального провадження);

4) за способом організації: одиночний (стосовно одного об'єкта житла чи іншого володіння особи одним слідчим чи очолюваною ним слідчо-оперативною групою); груповий (щодо кількох об'єктів житла чи іншого володіння особи або осіб різними слідчими або очолюваними ними слідчо-оперативними групами). Виокремлюють груповий обшук як комплекс одночасних обшуків, що є системою однойменних слідчих (розшукових) дій у межах одного кримінального провадження з метою реалізації певного тактичного завдання. Тому груповий обшук у житлі й іншому володінні особи слід вважати тактичною операцією;

5) за обсягом обстеження: основний (здійснюється відповідно до ухвали слідчого судді за планом досудового розслідування); додатковий (здійснюється щодо тих об'єктів, що не були обстежені під час основного обшуку в житлі й іншому володінні особи) [60].

Загалом тактика обшуку в житлі й іншому володінні особи пов'язана з отриманням невербальної інформації в кримінальному провадженні. Важливим у контексті аналізованого питання є монографічне дослідження О. П. Ващук «Невербальна інформація у кримінальному провадженні: теоретико-

методологічні основи» [16]. Актуальними є положення щодо сучасного розуміння невербальної інформації та її значення в кримінальному провадженні; сутності й завдань спілкування в слідчій діяльності; організаційно-тактичних засад отримання невербальної інформації; висвітлення слідчих (розшукових) дій як засобу отримання невербальної інформації.

Проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи здебільшого притаманне початковому етапу розслідування кримінальних правопорушень, коли необхідно невідкладно зібрати криміналістично значущу інформацію.

Концептуальні питання використання слідчим, прокурором інформації на початковому етапі розслідування висвітлено в праці В. І. Галагана «Використання слідчим інформації на початковому етапі розслідування» (Київ, 1992) [20]. Важливе значення мають праці цього вченого в контексті розгляду правових і криміналістичних проблем удосконалення кримінальної процесуальної діяльності [21].

Низка наукових робіт дотично стосується питань підвищення ефективності тактики слідчих (розшукових) дій і безпосередньо обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Слід зазначити також про дисертаційне дослідження Л. П. Ковтуненко «Ситуаційна зумовленість тактики слідчих дій» (Харків, 2008) [46]. Ситуаційний підхід є одним із ключових під час формування тактики обшуку в житлі й іншому володінні особи. У цій роботі авторка аналізує тактичні засоби впливу на слідчі ситуації в межах проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Питання фіксації обшуку в житлі й іншому володінні особи доцільно розглядати в контексті процесуальних і тактичних аспектів використання звуко-, відеозапису в кримінальному судочинстві України. Ідеться, зокрема, про дисертацію М. Ф. Сокирана (Київ, 2008) [136].

Проблеми дотримання прав і свобод людини під час проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи висвітлено в дисертації В. М. Тертишника «Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини в

кримінальному процесі України» (Дніпропетровськ, 2009) [145]. Учений акцентує увагу на питаннях процесуальної форми, тактики обшуку в житлі й іншому володінні особи та гарантіях прав і свобод людини.

Організаційно-тактичні засади обшуку в житлі й іншому володінні особи поряд з іншими слідчими діями розглянуто в монографічній праці К. О. Чаплинського «Тактичні основи забезпечення досудового розслідування» (Дніпропетровськ, 2011) [162].

Безпосередньо в контексті дослідження тактики обшуку в житлі й іншому володінні особи важливим є дисертаційне дослідження С. Ф. Денисюка «Система тактичних прийомів обшуку» (Харків, 1999) [26]. Учений проаналізував сутність обшуку згідно за кримінально-процесуальними та криміналістичними аспектами; розглянув особливості підготовки до обшуку, ураховуючи прогностичну діяльність слідчого під час підготовки до пошукових дій; висвітлив особливості тактики обшуку, а саме пояснив ситуаційну обумовленість тактики обшуку; окреслив проблему класифікації та систематизації тактичних прийомів пошукових дій; сформовано рекомендації щодо побудови систем і підсистем пошукових дій (тактичних комбінацій). Змістовним є навчальний посібник за даним напрямом, підготовлений В. Ю. Шепітьком та С. Ф. Денисюком [152].

Дослідник С. Ф. Денисюк уперше визначив основні функції обшуку, серед яких:

1) пошукова. Дає змогу обирати напрями пошуку, методи, способи та прийоми проведення пошукових дій і виявляти шукані об'єкти. Виконання пошукових дій припускає вирішення слідчим мисленнєво-пошукових завдань, використання рефлексивного мислення та управління, застосування тактичних прийомів. Пошукова функція обшуку має психологічне підґрунтя, пов'язане із закономірностями психології приховання та психології виявлення;

2) прогностична. Реалізується як під час підготовки до проведення слідчої дії, так і в процесі здійснення пошукових дій. Така функція полягає в передбаченні ситуацій обшуку, поведінки його учасників і можливостей

приховування. Вона охоплює три основні напрями: передбачення слідчим власних дій; передбачення слідчим дій інших учасників обшуку; передбачення можливості управління діяльністю;

З) комунікативна. Її суть полягає в інформаційно-психологічному спілкуванні між тим, хто обшукує, та обшукуваним, усуненні протидії обшукуваного, стимулювання його до спілкування, встановлення з ним психологічного контакту й одержання вербальної інформації [26, с. 24].

Питанням проведення слідчих дій у житлі чи іншому володінні особи присвячено дисертаційне дослідження Т. О. Борець (Київ, 2009). У монографічному дослідженні висвітлено поняття «житло» й «інше володіння особи» за законодавством України; з'ясовано сутність і завдання слідчих дій, що проводять у житлі чи іншому володінні особи. Увагу акцентовано на кримінально-процесуальних гарантіях забезпечення особи під час проведення слідчих дій у житлі чи іншому володінні особи. Третій розділ висвітлює особливості проведення обшуку та виїмки за таких умов [10].

Проблеми примусового проведення обшуку проаналізовано в роботі І. М. Янченко «Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій» (Київ, 2010) [169]. Аналізуючи зміст кримінально-процесуального примусу й мети його застосування, класифікацію заходів кримінально-процесуального примусу, автор надає загальну характеристику слідчих дій як заходів кримінально-процесуального примусу. Окремий розділ присвячено висвітленню слідчих дій як заходів кримінально-процесуального примусу, що проводять з метою одержання доказів із житла або іншого володіння особи. Зокрема, авторка вперше дослідила поняття «житло» й «інше володіння особи» в кримінально-процесуальному законодавстві, окреслила гарантії недоторканності житла й особистого та сімейного життя, які має бути дотримано під час обшуку житла чи іншого володіння особи, а також інші важливі питання.

Обшук у житлі й іншому володінні особи в структурі криміналістичних методик переважно розглядають на початковому етапі розслідування

кримінальних правопорушень. Часто йому передують огляд, допит, тимчасовий доступ до речей і документів. Після проведення низки слідчих і негласних слідчих (розшукових), процесуальних дій, шляхом проведення яких збирають інформацію для обґрунтування потреби проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи, слідчий, прокурор мають право звернутися до слідчого судді з клопотанням про проведення обшуку. Однак це питання є дискусійним, і вивчення наукових джерел засвідчило, що в деяких працях обшук у житлі й іншому володінні особи розглядають як невідкладну слідчу (розшукову) дію, яку проводять на початковому етапі розслідування кримінального правопорушення [6; 9; 71], а в інших випадках – як слідчу (розшукову) дію, що притаманна наступному етапу розслідування [11; 79; 164].

Таким чином, попри суттєвий внесок учених у дослідження проблем тактики слідчих (розшукових) дій, питання тактики обшуку в житлі й іншому володінні особи є недостатньо проаналізованим у наукових і навчально-методичних працях. Слід здійснювати науковий пошук у контексті кримінального процесуального законодавства України, високих міжнародних стандартів з метою забезпечення прав і свобод людини, житло й інше володіння якої піддають обшуку, та досягнення завдань кримінального провадження.

1.2. Кримінальна процесуальна регламентація обшуку у житлі та іншому володінні особи

Проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи має правообмежувальний характер, вимагає дотримання встановлених законом гарантій прав і свобод людини.

Проведення цієї слідчої (розшукової) дії під час розслідування кримінальних правопорушень має відповідати нормам міжнародно-правових документів про права людини. Так, згідно з ч. 2 ст. 1 КПК України, кримінальне

процесуальне законодавство України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України, інших законів України.

Таким чином, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є обов'язковими для правозастосування, зокрема – під час проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Ідеться про такі міжнародні договори:

1. Багатосторонні міжнародні договори, що регламентують права і свободи людини: Загальна декларація прав людини 1948 року [37, с. 6-9], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а також Перший протокол і протоколи № 2, 4, 7, 11 до неї [32], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 року [80, с. 9-19], Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року [49, с. 37-44], Європейська конвенція про запобігання тортурам і нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню 1987 року [31].

У Загальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 року регламентовано особисті, політичні, соціально-економічні права людини. Зокрема, під час проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи має бути дотримано права на життя, свободу й особисту недоторканність; свободи від катувань чи жорстокого, нелюдського, такого, що принижує гідність, поводження і покарання; право на ефективне відновлення у правах; свобода від свавільного арешту, затримання чи вигнання; право на справедливий і гласний розгляд незалежним і безстороннім судом; право вважатися невинним, доки винуватість не буде доведено; свобода від незаконного втручання в особисте й сімейне життя; право на недоторканність житла, таємницю кореспонденції тощо.

Згідно з положеннями Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції [32], під час проведення обшуку в житлі й іншому володінні

особи має бути забезпечено право на життя, свободу й особисту недоторканність, повагу до приватного та сімейного життя, заборонено катування, гарантується право на справедливий судовий розгляд, ефективні засоби захисту, закріплено недопустимість незаконного покарання тощо (ст. 2–15). Закріплені права є стандартами, яких мають дотримуватися держави – учасниці Європейської конвенції. Перелік гарантованих прав і свобод розширено додатковими протоколами до цієї Конвенції.

Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року закріплює право людини на свободу й особисту недоторканність (ст. 9), гуманне поводження та повагу до людської гідності (ст. 10); рівність перед законом і судом, дотримання презумпції невинуватості особи (ст. 14) тощо [80, с. 9-19].

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року спрямована на дотримання головної ідеї: «жодна людина не може зазнавати катувань чи нелюдського або такого, що принижує її гідність, поводження чи покарання» [49].

Із цією метою Конвенція тлумачить термін «катування» як «будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисно заподіюють сильний біль або фізичне чи моральне страждання, з метою: отримання від неї або від третьої особи показань чи визнання; покарання її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких її підозрюють; залякування чи примушування її або третьої особи; з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюють державні посадові особи чи інші особи, які є офіційними, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. Цей термін не охоплює біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, не віддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково» (ст. 1) [49].

Важливе значення має дотримання положень інших міжнародних договорів, міжнародних документів недовірливого характеру [74, с. 8-48],

зокрема Кодексу поведінки посадових осіб з підтримування правопорядку, прийнятого Генеральною Асамблеєю ООН 1979 року [47, с. 5-15], Резолюції № 43/173 Генеральної Асамблеї ООН 1988 року «Звід принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі» [39, 31-37], Десяти основних правозахисних стандартів правильної поведінки для правоохоронних органів 1988 року [28, с. 51-53], що ґрунтуються на стандартах ООН та Ради Європи щодо дотримання прав людини, забезпечення законності кримінального провадження [163, с. 126-130].

Шляхом проведення історико-правового дослідження встановлено, що вперше на теренах України право людини на недоторканність житла було закріплено в ст. 15 Конституції Української Народної Республіки від 29 квітня 1918 року (Статут про державний устрій, права і вольності Української Народної Республіки), яка в притаманній тому часу стилістичній манері гарантувала недоторканність «домашнього вогнища». До поняття «недоторканність житла» сучасний законодавець додав «інше володіння особи». Нині серед прав і свобод людини важливе значення має такий інститут, як «недоторканність житла та іншого володіння» [35].

У ст. 12 Загальної декларації прав людини 1948 року зазначено: «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте та сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, таємницю кореспонденції» [37]. Аналогічні права проголошено і в інших міжнародно-правових документах, про які йдеться вище.

Відповідно до ст. 30 Конституції України, людині гарантується недоторканність житла [54]. Заборонено проникати до житла чи іншого володіння особи, проводити в них огляд чи обшук інакше, як за вмотивованим рішенням суду. Закон визначає й інший, винятковий порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку в невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину (ч. 3 ст. 233 КПК України) [65].

Важливою перевагою чинного КПК України, порівняно з попереднім, є визначення ключових понять, зокрема «житло» й «інше володіння» особи.

Так, згідно з ч. 2 ст. 233 КПК України, житлом особи є будь-яке приміщення, яке знаходиться в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення та правового статусу, і пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Іншим володінням особи вважають транспортний засіб, земельну ділянку, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого й іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи [65].

Водночас поряд із зазначеними вище об'єктами обшуку як у законодавстві, так і в наукових працях використано терміни «приміщення» та «споруда». Відсутність їх нормативного визначення спричиняє підміну або дублювання понять. Не з'ясовано, чи «приміщення» є житлом чи іншим володінням; чи є «споруда» приміщенням. Ці питання потребують пояснення.

Відповідно до ст. 379 Цивільного кодексу України, житлом визнається житловий будинок, квартира й інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них [160]. Стаття 380 цього Кодексу житловим будинком визначає будівлю капітального типу, споруджену з дотриманням встановлених вимог і призначену для постійного проживання. Згідно зі ст. 381 Цивільного кодексу України, садибою є земельна ділянка разом із розташованим на ній житловим будинком, господарсько-побутовими приміщеннями, наземними й підземними комунікаціями, багаторічними насадженнями. Квартирою визнають ізольоване помешкання в житловому будинку, що призначене та придатне для постійного проживання в ньому (ст. 282) [160].

На підставі аналізу судової практики сформувано висновок, відповідно до якого поняття «житло» потрібно тлумачити як приміщення, призначене для постійного або тимчасового проживання людей (будинок, квартира, дача,

номер у готелі тощо). До житла прирівнюють також ті його частини, у яких може зберігатися майно (балкон, веранда, комора тощо), за винятком господарських приміщень, не пов'язаних безпосередньо із житлом (гараж, сарай тощо) [116].

Дискусійним є питання щодо тлумачення поняття «житло» й «інше володіння особи» в наукових працях [132, с. 164-169].

Згідно із ч. 2 ст. 233 КПК України, іншим володінням особи є транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого й іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи [65].

Тобто поняття «інше володіння» охоплює поняття «приміщення».

Серед приміщень виокремлюють поняття «споруда» – об'ємна, площинна або лінійна наземна, надземна або підземна будівельна система, призначена для виконання виробничих процесів різних видів, розміщення обладнання, матеріалів і виробів, тимчасового перебування й пересування людей, транспортних засобів, вантажів, переміщення рідких і газоподібних продуктів тощо [120].

Поняття «інше приміщення» передбачає різноманітні постійні, тимчасові, стаціонарні або пересувні будівлі чи споруди, призначені для розміщення людей або матеріальних цінностей (виробниче або службове приміщення підприємства, установи чи організації, гараж, інша будівля господарського призначення, відокремлена від житлових будівель, тощо) [116].

Тому поняття «інше приміщення» ширше й охоплює своїм змістом поняття «споруда».

Таким чином, на нашу думку, *обшук у житлі та іншому володінні особи – це слідча (розшукова) дія, яку проводять на підставі ухвали слідчого судді, здійснювана слідчим або прокурором у житлі, іншому володінні, на ділянці місцевості чи безпосередньо стосовно конкретної особи з метою виявлення, фіксації та вилучення відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або*

майна, яке було здобуте внаслідок його вчинення, предметів, вилучених законом з обігу, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб і трупів.

Сутність обшуку у житлі та іншому володінні особи обумовлена пізнавальною та нормативною стороною цієї слідчої (розшукової) дії. Пізнавальна сторона обшуку в житлі й іншому володінні особи представлена прийомами пізнання, що використовує слідчий, прокурор. Унаслідок проведення спланованих дій слідчий, прокурор отримує фактичні дані, відомості про обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

Нормативна сторона обшуку в житлі й іншому володінні полягає в детальній регламентації правил та умов їх проведення, що встановлені кримінальним процесуальним законодавством [23].

На думку вчених-криміналістів, а саме О. О. Алексеєва, А. В. Іщенка, В. В. Пясковського, Ю. М. Чорноус та інших, метою проведення обшуку є: виявлення джерел доказової та орієнтувальної інформації; перевірка наявних доказів; перевірка версій; встановлення обставин, що сприяють учиненню злочину [56].

Згідно з ч. 1 ст. 234, 236 КПК України, метою обшуку в житлі й іншому володінні особи є:

- виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення;
- відшукування знаряддя кримінального правопорушення;
- відшукування майна, яке було здобуте внаслідок його вчинення;
- встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб;
- виявлення та вилучення предметів, вилучених законом з обігу.

Залежно від об'єкта обшуку можна виокремити такі види обшуку в житлі й іншому володінні особи:

- 1) обшук житла (будь-якого приміщення, яке знаходиться в постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення та правового

статусу, і пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові такого приміщення);

2) обшук іншого володіння особи (транспортного засобу, земельної ділянки, гаражу, інших будівель чи приміщень побутового, службового, господарського, виробничого й іншого призначення, які знаходяться у володінні особи);

3) обшук нежитлових приміщень (не є житлом приміщення, спеціально призначене для утримання осіб, права яких обмежені законом);

4) обшук особи (ч. 3 ст. 208, ч. 5 ст. 236 КПК України) [144] за умови, якщо він є продовженням обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Тобто кримінальне процесуальне законодавство регламентує: 1) об'єкти пошуку – це те, що необхідно відшукати, виявити під час обшуку (знаряддя злочину, речі й цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети та документи, що мають значення для встановлення істини у справі). Об'єктом пошуку може бути й злочинець, який переховується; 2) об'єкти обшуку – це те, стосовно чого (або кого) здійснюють обстеження (певне приміщення, місце або яка-небудь особа) [27].

У криміналістичній теорії розрізняють декілька видів обшуку відповідно до підстав їх диференціації. Наприклад, на думку М. Б. Головка, І. П. Осипенка, залежно від об'єкта обшук поділяють на три види: 1) обшук приміщень (житла чи іншого володіння особи, службових і виробничих приміщень підприємств, установ, організацій); 2) обшук місцевості (саду, городу, подвір'я, ділянок лісу, поля); 3) обшук особи (ч. 3 ст. 208 КПК України) [23].

Однак ми не поділяємо позицію цих авторів. Адже «інше володіння» узагальнено поняттям «приміщення» разом із житлом, службовим чи виробничим приміщенням тощо. У ч. 2 ст. 233 КПК України передбачено, що іншим володінням особи вважають транспортний засіб, земельну ділянку, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого й іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи. З позицій формальної логіки ні транспортний засіб, ні земельна ділянка не є

приміщеннями. Тож поняття «інше володіння» ширше, ніж «приміщення». На підставі зазначеного вище можна стверджувати, що ця класифікація потребує доопрацювання.

Відповідно до ст. 62 Конституції України, вину особи має бути доведено в законному порядку, а обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом. Серед способів збирання доказів важливе значення мають слідчі (розшукові) дії. Дотримання встановленого законом порядку їх проведення є однією з умов виявлення та фіксації достовірних і допустимих фактичних даних про обставини, що підлягають доказуванню [165].

Основною умовою визнання доказу допустимим є дотримання учасниками кримінального провадження встановленого КПК України порядку отримання доказів. Процесуальна форма збирання доказів має бути чітко й логічно побудованою та органічно поєднувати процесуальні гарантії конституційних прав і свобод людини з процесуальними гарантіями дієвості кримінального провадження [165].

Недотримання процесуальної форми може призвести до прийняття судом під час судового розгляду рішення про його недопустимість. Результати вивчення наукових джерел засвідчили, що недопустимими доказами може бути визнано докази, отримані за наявності порушень, перелічених у ч. 2 ст. 89 КПК України. По-друге, це стосується випадків, коли наявна презумпція незаконності дій або рішень. Наприклад, проведення обшуку вважають незаконним за відсутності судового рішення про можливість його проведення; відсутності даних про залучення захисника у випадках, коли його участь є обов'язковою, що дає підстави дійти висновку про порушення права особи на захист [158].

Положення, які містяться в листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 жовт. 2012 р. № 233-1446/0/4-12 «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального

кодексу України», надали можливість виокремити деякі позиції судової палати в кримінальних справах стосовно конструкції «очевидна недопустимість доказів», зокрема:

а) відомості, матеріали й інші фактичні дані, отримані органом досудового розслідування в непередбаченому процесуальним законом порядку чи з його порушенням, є очевидно недопустимими. Наприклад, протоколи, складені внаслідок проведення будь-яких слідчих (розшукових) дій після закінчення строків досудового розслідування, крім їх проведення за дорученням суду (ст. 223 КПК України);

б) відомості або матеріали та інші фактичні дані, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини (ст. 87 КПК України), є очевидно недопустимими за умови підтвердження сторонами кримінального провадження їх очевидної недопустимості. Наприклад, протокол, отриманий унаслідок проведення обшуку житла чи іншого володіння особи неуповноваженим суб'єктом;

в) сторони мають доводити «очевидну недопустимість доказів», зокрема шляхом надання суду відповідних відомостей, заслуховування думки експертів, спеціалістів тощо [151, с. 137-140].

Принциповим питанням у контексті дотримання процесуальної форми обшуку в житлі й іншому володінні особи є проведення цієї слідчої (розшукової) дії належним суб'єктом.

Належним суб'єктом на проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи є органи досудового розслідування, а також прокурор. Зокрема, згідно зі ст. 38 КПК України, органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання та досудове слідство) є: 1) слідчі підрозділи: а) органів Національної поліції; б) органів безпеки; в) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; г) органів Державного бюро розслідувань; 2) підрозділи детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України [65].

Водночас, відповідно до ст. 40 КПК України, слідчий органу досудового розслідування несе відповідальність за законність і своєчасність здійснення процесуальних дій. Слідчий уповноважений: починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК України; проводити слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії; доручати проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій; повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру; за результатами розслідування складати обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру й подавати їх прокурору на затвердження; приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК України; здійснювати інші повноваження, передбачені КПК України [65].

Слідчий зобов'язаний виконувати доручення та вказівки прокурора, які надаються у письмовій формі; слідчий, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог КПК України, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, заборонено [65].

Суб'єктом проведення слідчих (розшукових) дій, згідно зі ст. 41 КПК України, є й оперативні підрозділи, а саме органів Національної поліції, органів безпеки, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового й митного законодавства, органів Державної прикордонної служби України. Вони здійснюють слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора, а підрозділ детективів, оперативно-технічний підрозділ і підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України – за письмовим

дорученням детектива або прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури [65].

Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу наділений повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів (крім підрозділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України) не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора [65]. Доручення слідчого, прокурора щодо проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом [65].

За умови проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи уповноваженими оперативними підрозділами на підставі доручення слідчого, прокурора, керівник оперативного підрозділу визначає виконавців доручення – одного чи декількох оперативних співробітників, які, відповідно до ч. 1, ч. 2 ст. 41 КПК України, під час виконання доручення користуються повноваженнями слідчого [165].

Проте ми не поділяємо таке твердження, адже, згідно з ч. 1 ст. 236 КПК України, ухвала про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи може бути виконана слідчим чи прокурором. Таким чином, імперативний зміст зазначеної вище статті дає змогу виокремити слідчого та прокурора як виключних суб'єктів, уповноважених на проведення обшуку в житлі чи іншому володінні особи.

Останніми роками сформувалася негативна тенденція щодо збільшення кількості скарг на діяльність органів досудового розслідування у контексті дій під час обшуку в житлі й іншому володінні особи на стадії досудового розслідування. Передусім вони пов'язані з порушенням вимог процесуальної форми, КПК України. Зокрема, здійснені дослідження дали підстави для виокремлення таких порушень:

- звернення до судів з клопотаннями за умов недотримання підсудності, що негативно позначилося на строках розгляду;
- відсутність у матеріалах клопотання відомостей, що підтверджують повноваження слідчого здійснювати досудове розслідування в конкретному кримінальному провадженні;
- подання слідчими клопотань без погодження з прокурором;
- відсутність у клопотаннях відомостей про правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті КК України;
- відсутність відомостей, які містять достатні підстави вважати, що було вчинено кримінальне правопорушення;
- відсутність слідчого чи прокурора під час судового розгляду;
- надання на розгляд суду клопотань, не скріплених печатками органів досудового розслідування;
- відсутність конкретних переліків речей, які планують відшукати;
- незазначення особи чи осіб, у фактичному володінні яких знаходяться речі й документи;
- відсутність відомостей про особу або осіб, яким надано право на проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи;
- неподання оригіналів або належно засвідчених копій документів, дослідження яких має значення для встановлення обставин, зазначених у клопотанні;
- подання клопотань, які ґрунтуються на підставах, що виходять за межі доказування кримінального правопорушення, відомості про яке внесено до Єдиного реєстру досудових розслідувань, тощо [94, с. 269].

Результати аналізу судової практики засвідчують про наявність численних випадків порушення законодавства. У зв'язку із цим слід акцентувати увагу на тому, що норми КПК України, які регламентують порядок надання слідчим суддею дозволу на обшук житла чи іншого володіння особи, не передбачають повноваження слідчого судді постановляти ухвалу про

повернення клопотання в разі його невідповідності вимогам, установленим у ч. 3 ст. 234 КПК України. Процесуальними рішеннями, які приймає слідчий суддя за результатами розгляду клопотання про обшук, є ухвала про відмову в задоволенні клопотання про обшук та ухвала про дозвіл на обшук [156].

Недосконалість юридичної техніки призвела до неоднакового застосування слідчими суддями положень ст. 234 КПК України. Зокрема, непоодинокими є випадки, коли слідчі судді відмовляють у задоволенні клопотання слідчого про проведення обшуку в приміщенні, що не є житлом чи іншим володінням особи. Свою відмову вони аргументують тим, що, відповідно до положень ст. 166 КПК України, дозвіл на обшук у таких приміщеннях може бути надано лише після того, як фізична чи юридична особа відмовилися виконати ухвалу слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів.

Слушною видається думка О. В. Швидкової, яка стверджує, що така судова практика не цілком узгоджена із чинним законодавством, оскільки ч. 2 ст. 234 КПК України є загальною нормою, яка визначає ухвалу слідчого судді правовою підставою проведення будь-якого обшуку. За наявності достатніх підстав вважати, що можуть бути виявлені й зафіксовані відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукані знаряддя кримінального правопорушення, майно, яке було здобуте внаслідок його вчинення, або встановлено місцезнаходження розшукуваної особи, слідчий за погодженням із прокурором чи прокурор мають право звернутися до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на проведення обшуку як у житлі чи іншому володінні особи, так і в приміщеннях, що не є житлом чи іншим володінням [165].

Принциповим для дотримання процесуальної форми є відмежування обшуку в житлі й іншому володінні особи від інших процесуальних дій.

Наприклад, органи досудового розслідування не приділяють належної уваги процесуальному розмежуванню огляду й обшуку. Про це свідчить аналіз ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і

кримінальних справ від 20 серпня 2015 року, справа № 5-1735км15, відповідно до якої слідчо-оперативна група здійснила обшук транспортного засобу під виглядом огляду. Однак даних про те, що наступного дня після проведення огляду транспортного засобу, який за цих обставин був невідкладним, слідчий чи прокурор звернулися до суду з метою отримання дозволу слідчого судді на обшук зазначеного транспортного засобу та про те, що відповідна ухвала слідчого судді була постановлена, матеріали провадження не містять. Тому посилення на доказ – протокол огляду місця події (транспортного засобу) від 20 грудня 2012 року – було виключено з мотивувальних частин судових рішень [158].

Для процесуальної форми важливим є дотримання правових підстав проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи. За цією ознакою всі слідчі (розшукові) дії може бути класифіковано так: за рішенням слідчого; на підставі постанови слідчого, погодженої з керівником органу досудового розслідування; за постановою прокурора; за ухвалою слідчого судді тощо.

Підсумовуючи викладене вище, слід зауважити, що процесуальна форма обшуку загалом відповідає положенням Конституції України й інших законодавчих джерел. Водночас кримінальні процесуальні норми, що визначають підстави та порядок проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, потребують удосконалення, зокрема за напрямом посилення процесуальних гарантій не тільки досягнення мети обшуку, а й прав і законних інтересів його учасників [165].

Отже, положення кримінального процесуального законодавства України окреслюють засади кримінальної процесуальної регламентації обшуку в житлі й іншому володінні особи, які є основою під час формування його тактики. Зокрема, ідеться про дотримання таких норм:

1. Метою обшуку є виявлення та фіксація відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знаряддя кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте внаслідок його вчинення, а також

встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб (ч. 1 ст. 234 КПК України) [65].

2. Обшук проводять на підставі ухвали слідчого судді місцевого загального суду, а в кримінальних провадженнях щодо злочинів, що належать до підсудності Вищого антикорупційного суду, – на підставі ухвали слідчого судді Вищого антикорупційного суду (ч. 2 ст. 234 КПК України), крім невідкладних випадків, пов'язаних із врятуванням життя людей і майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину (ч. 3 ст. 233 КПК України) [65].

3. Клопотання слідчого, прокурора про проведення обшуку має відповідати низці вимог (ч. 3 ст. 234 КПК України); розгляд клопотання слідчим суддею обов'язково фіксують за допомогою технічних засобів кримінального провадження (ч. 4 ст. 107 КПК України) [65].

4. Не допускається проведення обшуку житла чи іншого володіння особи в нічний час (з 22 до 6 год), за винятком невідкладних випадків, коли зволікання з їх проведенням може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного (ч. 4 ст. 223 КПК України); обшук проводять у час, коли заподіюють найменшої шкоди звичайним заняттям особи, яка володіє житлом чи іншим володінням (ч. 2 ст. 236 КПК України) [65].

5. Перед початком виконання ухвали слідчого судді особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі пред'являють ухвалу і надають її копію (ч. 3 ст. 236 КПК України) [65].

6. Обов'язковим є забезпечення права на одержання правової допомоги захисника чи адвоката (ч. 1 ст. 236 КПК України), залучення інших учасників проведення обшуку: понятих (ч. 7 ст. 223 КПК України), потерпілого, підозрюваного, захисника, представника, спеціаліста, а також осіб, права та законні інтереси яких можуть бути обмежені або порушені (ч. 1 ст. 236 КПК України) [65].

7. Обшук житла чи іншого володіння особи проводять згідно з ухвалою слідчого судді: особа, яка зазначена в ухвалі (ч. 2 ст. 234 КПК України), один обшук за однією ухвалою (ч. 1 ст. 235 КПК України); строк дії ухвали не може перевищувати один місяць із дня постановлення; ухвала має містити такі відомості: про прокурора, слідчого, який подав клопотання про обшук; положення закону, на підставі якого виносять ухвалу; дані щодо житла чи володіння особи або їх частини, які мають бути піддані обшуку; відомості щодо особи, якій належить житло чи інше володіння, та особи, у фактичному володінні якої воно знаходиться; відомості про речі, документи або осіб, для виявлення яких проводять обшук (ч. 2 ст. 235 КПК України) [65].

8. Слідчий, прокурор з метою забезпечення умов для належного проведення слідчої (розшукової) дії має право: заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку (ч. 3 ст. 236 КПК України); провести обшук осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження (ч. 5 ст. 236 КПК України); відкривати закриті приміщення, сховища, речі (ч. 6 ст. 236 КПК України); оглядати й вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження, а також вилучати предмети, які вилучені законом з обігу (ч. 7 ст. 236 КПК України) [65].

9. Особі, у якої було проведено обшук, а в разі її відсутності – повнолітньому членові її сім'ї або його представникові, вручають другий примірник протоколу обшуку разом з доданим до нього описом вилучених документів і тимчасово вилучених речей (ч. 9 ст. 236 КПК України). У разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні, копію ухвали необхідно залишити на видному місці, а слідчий, прокурор зобов'язаний забезпечити схоронність майна й неможливість доступу до нього сторонніх осіб (ч. 4 ст. 236 КПК України) [65].

10. Складають протокол обшуку житла чи іншого володіння особи й додатки до нього (аудіо- та відеозапис (ч. 10 ст. 236 КПК України), проводять вимірювання, фотографування, складення планів і схем, виготовлення графічних зображень, відбитків і зліпків; заносять заяви осіб, у присутності яких здійснюють обшук, до протоколу (ч. 8 ст. 236 КПК України); учасники ознайомлюються з текстом протоколу обшуку й додатками до нього перед підписанням (ч. 4 ст. 104 КПК України) [65].

Ці положення КПК України створюють правове підґрунтя тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи.

1.3. Іноземний досвід проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи

У контексті євроінтеграційного спрямування України, приєднання до низки міжнародно-правових актів важливим для вдосконалення правової регламентації та ефективного проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи є запозичення кращого іноземного законодавства та практики його застосування в цій сфері.

Єдиною законною підставою проникнення до житла чи іншого володіння особи з метою проведення обшуку, згідно зі ст. 30 Конституції України, є вмотивоване рішення суду.

За результатами вивчення законодавства іноземних держав констатовано належний рівень закріплення гарантій недоторканності житла (Литовська Республіка, Латвійська Республіка, Туркменістан та ін.). Однак лише деякі з держав закріплюють недоторканність іншого володіння (Україна, Республіка Білорусь). Варто зазначити, що, крім житла й іншого володіння особи, у низці держав гарантують недоторканність робочого місця (Естонська Республіка, Грузія), місця перебування (Республіка Молдова) [35]. Положення

Європейської конвенції з прав людини 1950 року (ч. 2 ст. 8) відрізняються від норм Конституції України й Основного Закону. Відмінність полягає в тому, що вітчизняний законодавець передбачив недоторканність не тільки житла, а й «іншого володіння особи». На переконання П. Г. Назаренка, тим самим для власних правоохоронних органів створено складніші умови, ніж у країнах Європи [86, с. 124].

Цікавою є думка В. В. Назарова стосовно того, що Європейська конвенція з прав людини 1950 року (ч. 1 ст. 8), проголошуючи право кожного на повагу до його приватного та сімейного життя, житла і таємниці кореспонденції, не зазначає про «інше володіння особи». Учений вважає, що Україна, регламентуючи недоторканність житла й іншого володіння особи, встановлює ширші права та свободи людини, ніж Європейська конвенція з прав людини 1950 року. На думку В. В. Назарова, це ускладнює діяльність вітчизняних правоохоронних органів, тому, за його висновком, для однозначного тлумачення понять «житло» й «інше володіння особи» слід уніфікувати наше законодавство з нормами міжнародного права та ввести єдине поняття «житло» [86, с. 124]. На наш погляд, така пропозиція є недоцільною. Адже дефініція «інше володіння особи» в лінгвістичній конструкції статті КПК України вже визначена, використовується під час правозастосування, сприяє посиленому захисту прав і свобод людини.

Право особи на недоторканність житла в законодавстві більшості країн пострадянського періоду сформульовано схоже. Зокрема, у ч. 1, 3 ст. 14-1 КПК України 1960 року [69] було зазначено, що громадянам гарантовано недоторканність житла. Ніхто не мав права увійти в житло проти волі осіб, які проживають у ньому, а обшук могли проводити тільки на підставах і в порядку, визначених Кодексом.

У ст. 12 КПК Республіки Молдова зазначено, що недоторканність житла гарантує закон, а під час кримінального судочинства ніхто не має права проникати в житло всупереч волі осіб, які в ньому проживають чи його займають, інакше, ніж у випадках і в порядку, передбачених Кодексом.

Відповідно до ст. 14 КПК Республіки Білорусь, гарантованою є недоторканність житла й інших законних володінь фізичних і юридичних осіб. Ніхто не має права увійти в житло й інше законне володіння особи всупереч її волі. Обшук, виїмку, огляд приміщень, проведення інших процесуальних дій, пов'язаних із проникненням у житло й інше законне володіння, можуть проводити тільки на підставах і в порядку, передбачених Кодексом. У ст. 17 КПК Республіки Казахстан зазначено, що житло є недоторканим, а проникнення до житла всупереч волі осіб, які його займають, проведення його огляду й обшуку є допустимими лише у випадках і порядку, установлених законом [149, с. 96].

Порівнюючи вимоги зазначених законів, можна дійти висновку, що, з одного боку, законодавець нормативно закріплює право особи на недоторканність житла лише в Конституції України, а в кримінальному процесуальному законі зазвичай встановлює винятки із цього правила, а з іншого – законодавець більш повно й послідовно висвітлює зміст права особи на недоторканність житла не тільки в конституційних нормах, а безпосередньо в тексті кримінально-процесуального законодавства (КПК Республіки Молдова). Такий самий шлях обрав і законодавець України [149, с. 98].

Трапляються й винятки. Наприклад, закон «Про відправлення правосуддя» Данії дозволяє за рішенням суду піддати обшуку підозрюваного, його житло чи інше приміщення, якщо є припущення слідства про наявність розшукуваних осіб або предметів. У разі заподіяння незручностей неправомірним обшуком обшукуваний може претендувати на компенсацію [12].

Варто зазначити, що немає нормативного визначення поняття «обшук» у КПК України, зазначено лише мету його проведення. Аналогічною є ситуація в КПК низки держав пострадянського простору (Російська Федерація, Вірменія, Казахстан, Республіка Білорусь), а також у кримінальному процесуальному законодавстві деяких країн Європейського Союзу (Польща, Франція). Водночас під час дослідження іноземного законодавства визначення поняття «обшук»

було виявлено в КПК Австрії та Швейцарії. Так, у ст. 139 КПК Австрії поняття «обшук» потлумачено як слідчу дію, під час якої обшуковують квартиру або інше приміщення, де ймовірно може бути виявлено розшукувану особу або документи й предмети, що стосуються кримінальної справи. Також поняття «особистий обшук» визначено як слідчу дію, що полягає в провадженні пошуку в тілі підозрюваного та в одязі на ньому предметів або документів, що стосуються кримінальної справи. Згідно зі ст. 250 КПК Швейцарії, «обшук тіла» розглядають як фізичне та психологічне дослідження тіла людини [123].

На нашу думку, нормативне визначення понять «обшук», «обшук в житлі й іншому володінні особи» сприяло б удосконаленню правового регулювання цієї слідчої (розшукової) дії, належному захисту прав і свобод людини.

Слушною видається думка Г. В. Рибікової, яка вважає, що проблема правового регулювання обшуку в Україні актуалізує необхідність вирішення питання про віднесення в певних випадках обшуку автотransпортного засобу до особистого обшуку, як це регламентовано, наприклад, у ст. 56 КПК Франції, ст. 249 КПК Швейцарії. Український законодавець відносить транспортний засіб до іншого володіння особи (ч. 2 ст. 233 КПК України). На наше переконання, слід виокремити випадки, пов'язані з особистим обшуком особи, яка перебуває у власному транспортному засобі (авто-, мото-, велотранспорті) та необхідності обшуку такого транспортного засобу, і віднести їх до правового режиму особистого обшуку особи, що сприятиме економії часу, уникненню спірних ситуацій щодо правомірності проведення обшуків автотransпортного засобу й інших приміщень (справа Комсомольського районного суду м. Херсона № 667/6121/14-к від 27 лютого 2015 року) [137]. Зазначене підвищить ефективність проведення слідчої (розшукової) дії, сприятиме реалізації завдань кримінального провадження і, водночас, узгоджуватиметься з практикою окремих європейських держав.

Під час проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи має бути врахована практика Європейського суду з прав людини. Низку правових позицій, що стосувалися порушення ст. 8, ст. 13 Європейської конвенції про

захист прав людини і основоположних свобод 1950 року й полягали в порушенні правових підстав обшуку; вилученні об'єктів, які не були зазначені в ухвалі слідчого судді; порушення права на недоторканність особистого життя тощо, сформовані у відповідних рішеннях («Головань проти України», «Белоусов проти України», «Бук проти Німеччини», «Пеєв проти Болгарії», «Ратушна проти України» та ін.).

Зокрема, рішенням, у якому було визнано порушення ст. 8 і 13 Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року, є справа «Головань проти України» (Golovan v. Ukraine, заява № 41716/06) [22]. Так, 2005 року в приміщенні, яке належало на праві приватної власності та яке використовував заявник для здійснення адвокатської діяльності, на підставі постанови слідчого співробітники податкової міліції провели обшук і вилучили документи, пов'язані з виконанням заявником доручення клієнта – компанії К. Ця постанова слідчого не передбачала обставин, що допускають проведення обшуку без дозволу суду. Наступного дня вилучені документи було приєднано до кримінальної справи, порушеної проти посадових осіб компанії К., адвокатом якої був заявник. Заявники зверталися зі скаргами до органів прокуратури на незаконність проведення обшуку та вимагали притягнути до кримінальної відповідальності осіб, що проводили обшук. Неодноразово органи прокуратури було прийнято рішення про відмову в порушенні кримінальної справи проти співробітників податкової міліції, які проводили обшук. Усі ці рішення згодом було скасовано як необґрунтовані. З огляду на обставини справи, а саме на відсутність обґрунтування в постанові слідчого про проведення обшуку та його проведення без санкції суду й проведення обшуку попри заперечення заявника, в той час коли національне законодавство забороняло огляд, розголошення чи вилучення документів, пов'язаних із виконанням адвокатом доручення без його згоди, Європейський суд встановив порушення ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Європейський суд також встановив порушення ст. 13 цієї Конвенції, оскільки національні органи не змогли

провести ефективне розслідування скарг першого заявника та заперечували можливість відновлення прав, зокрема відшкодування в порядку цивільного провадження [33].

Важливим є рішення у справі Белоусов проти України (*Belousov v Ukraine*, заява № 4497/07, рішення від 7 лютого 2014 року) [8]. Заявник скаржився, що 18 липня 2005 року працівники міліції здійснили незаконний обшук, не отримавши попередньо для цього відповідного рішення суду. Він зазначав, що в національному законодавстві не визначена чітко відмінність між такими слідчими діями, як «огляд» і «обшук». Законодавство також не визначало чітких меж повноважень міліції щодо огляду житла на підставі згоди особи, котра в ньому проживає. Правоохоронні органи стверджували, що в помешканні заявника проведено «огляд», а не «обшук». Цю дію регулювала ст. 190 КПК України 1960 року, якою працівникам міліції було дозволено заходити до житла й оглядати його за згодою володільця. Отже, на думку правоохоронців, огляд у цій справі був законним, оскільки від заявника отримано письмову згоду, а власне огляд мав законну мету розслідування злочину. Європейський суд з прав людини у своєму рішенні зауважив, що огляд житла заявника, незалежно від регламентації національним законодавством, призвів до втручання в права заявника, гарантовані ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [139, с. 96-99].

Актуальним також лишається питання щодо обґрунтованості клопотань про проведення обшуку. Так, у справі «Алексанян проти Росії» (*Aleksanyan v Russia*, заява № 46468/06, рішення від 22 грудня 2008 року) [171] зазначено, що Суд визнає складнощі обґрунтування постанови на обшук у невідкладних випадках. Однак Суд зауважує, що на момент обшуку офіційне розслідування ділових операцій керівництва ЮКОСа тривало впродовж майже трьох років. Від початку розслідування вповноважені органи мали б знати, що протягом 1998–1999 років, коли було вчинено злочини, заявник був керівником правового управління ЮКОСа й міг би мати у своєму розпорядженні низку

документів, електронних даних та інших доказів, що стосуються розглядуваних подій. Отже, брак належного вмотивування й нечітке формулювання постанови не можна пояснити невідкладністю ситуації. Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що серйозні недоліки ордеру на обшук дають достатні підстави для висновку, що обшук приміщень заявника проведено з порушенням ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [78].

У справі «Бук проти Німеччини» (Buk v Germani, заява № 41604/98, рішення від 28 квітня 2005 року) [126] Європейський суд з прав людини зазначив, що правопорушення, у зв'язку з яким надано дозвіл на обшук, полягало у звичайному порушенні Правил дорожнього руху. Порушення цих правил є адміністративним правопорушенням, а тому декриміналізовано в законодавстві Німеччини. Крім того, у цій справі йшлося про притягнення до адміністративної відповідальності особи, яка раніше не притягувалася до відповідальності за порушення Правил дорожнього руху [78]. Зауважимо, що Європейський суд з прав людини акцентує увагу на тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, що також має бути враховано в національній правозастосовній практиці під час надання дозволів на проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Відсутність законодавчо встановлених заборон у законодавстві іноземних держав на проведення обшуків у житлі й іншому володінні адвокатів, а також приміщень, де адвокати здійснюють адвокатську діяльність, спричинило випадки, коли такі справи були предметом судового розгляду Європейського суду з прав людини.

Так, ідеться про справу за скаргою адвоката Німітца (Німеччина), який кілька років був представником партії «Freiburg Bunte Liste». Відповідно до матеріалів провадження, ордер на обшук будинку й офісу адвоката був виданий з метою знайти й вилучити документи, що розкривають особу К. Однак ордер на обшук був виданий без уточнень місця пошуку й шуканих об'єктів. Під час проведення обшуку було переглянуто чотири шафи з адвокатськими

провадженнями, а також шість особистих досьє адвоката. Оскаржуючи дії правоохоронних органів, адвокат звернувся до судових органів держави. Проте суд Німеччини визнав проведений обшук обґрунтованим, оскільки були підстави вважати, що відповідні матеріали буде знайдено. Суд Німеччини також не погодився з тим, що обшук було проведено з порушенням таємниці кореспонденції між адвокатом і його клієнтом, закріпленої в §97 КПК Німеччини, і вирішив, що в цій справі не було втручання в адвокатську діяльність заявника. Європейський суд з прав людини, розглянувши скаргу заявника, не підтримав позицію суду Німеччини й визнав, що обшук в офісі заявника спричинив порушення ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Таким чином, Європейський суд з прав людини зауважив, що доступ посадових осіб до інформації, пов'язаної з професійною діяльністю адвоката, має бути під заборонаю через їхній конфіденційний характер [105, с. 257-258].

Деякі питання щодо законності обшуків у приміщеннях, які займають юридичні особи, висвітлює справа «Пеев проти Болгарії» (Peev v Bulgaria, заява № 64209/01 від 26 липня 2007 року) [101]. Суд визнавав, що обшуки, які проводять у робочих приміщеннях і кабінетах осіб, становить втручання в їхнє право на повагу як до приватного життя, так і житла. Питання полягало й у тому, чи обшук у службовому кабінеті заявника, що був розташований у приміщенні органу державної влади, сягав рівня такого втручання. Ситуацію, що склалася в цій справі, Європейський суд з прав людини став оцінювати відповідно до критерію «обґрунтованого сподівання на приватність». На думку Європейського суду з прав людини, заявник претендував на забезпечення охорони приватного життя якщо не щодо свого кабінету загалом, то принаймні його письмового столу й шафи для зберігання документів. Це засвідчує значна кількість особистих речей, які він там тримав [78].

На підставі аналізу рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ратушна проти України» (Ratushna v Ukraine, заява № 17318/06 від 2 грудня 2010 року [127]) можна дійти висновку про можливість проведення обшуку як і

в сторони та/або учасника кримінального провадження, так і, навпаки, третьої особи, але за умов цілкового обґрунтування цих підстав в ухвалі слідчого судді. Серед іншого в ухвалі має бути зазначено: підстави для обшуку; відомості про житло чи інше володіння особи; особу, якій належить житло чи інше володіння, й особу, у фактичному володінні якої воно знаходиться, а також конкретизовані речі, документи або осіб, яких планують відшукати [85].

Зокрема, у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Ратушна проти України» (*Ratushna v Ukraine*, заява № 17318/06 від 2 грудня 2010 року [127]) заявниця скаржилася, що обшук її житла працівниками міліції порушив її право на повагу до житла, гарантоване ст. 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, і що вона не мала у своєму розпорядженні ефективних засобів юридичного захисту, що суперечить ст. 13 Конвенції. Заявниця скаржилася на порушення її права на повагу до житла, наводячи такі доводи: обшук 15 березня 2002 року був необґрунтованим, його здійснювали на підставі постанови про проведення обшуку з неправильно зазначеною адресою, яка не підлягала оскарженню, обшук усього домогосподарства було проведено неправомірно, грубо, працівники міліції підкинули наркотичні засоби й патрони тощо. За результатами тривалого судового розгляду Європейський суд з прав людини визнав правопорушення українських правоохоронців і задовольнив вимоги заявниці.

Значення практики Європейського суду з прав людини під час проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи потребує посиленої уваги.

На думку Ю. М. Чорноус, членство України в різних міжнародних організаціях, зокрема ООН, Раді Європи, визнання юридично значущими рішень Європейського суду з прав людини, закріплення пріоритету міжнародного законодавства над національним, визнання принципів і норм міжнародного права створили необхідне підґрунтя для прогресивних змін [163, с. 146].

Із цього приводу В. Я. Тацій зазначає, що проблеми захисту прав людини активно обговорюють у межах діяльності міжнародних організацій, зокрема Ради Європи. Одна з головних проблем полягає в тому, що кількість скарг, які надходять до Європейського суду з прав людини, щороку збільшується. Понад половину постанов виносять у «справах-клоних», приводом до яких є одна й та сама системна проблема, не розв'язана державою. Акцентовано на необхідності ефективної імплементації стандартів прав людини державами [143, с. 48-49].

Прогресивним кроком нашої держави на шляху утвердження демократичних стандартів стало визнання Україною юридично значущими рішень Європейського суду з прав людини. Кожна людина має право звернутися до Європейського суду, що передбачено положеннями ст. 55 Конституції України та Конвенцією про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року [115].

Такі звернення виникають переважно у сферах, пов'язаних із діяльністю правоохоронних органів. У разі якщо Європейський суд визнає порушення прав людини у своєму рішенні, держава-сторона Конвенції буде зобов'язана не тільки виплатити особі певну, визначену в рішенні, суму як справедливую сатисфакцію внаслідок порушеного права, а й ужити заходів, які можна поділити на дві групи: заходи індивідуального характеру, спрямовані на відновлення порушеного права, і заходи загального характеру, мета яких – запобігти зверненню з того самого питання до Європейського суду інших осіб, тобто внести певні зміни в національне законодавство або змінити правозастосовну практику [36, с. 5-7].

Дослідники В. Т. Маляренко та Ю. П. Аленін слушно зауважують, що за таких умов тлумачення Європейського суду з прав людини мають прецедентний характер [153, с. 10]. Відповідно до розділу 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, під час виконання зобов'язань за міжнародним договором слід ураховувати тлумачення Європейського суду з прав людини. Це впливає зі ст. 32 Конвенції, згідно з якою юрисдикція Суду

поширюється на всі справи, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції та протоколів до неї.

Згідно зі ст. 17 Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» 2006 року, суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. Також Закон передбачає низку заходів з метою оволодіння цими положеннями суддями, прокурорами, адвокатами, нотаріусами, працівниками правоохоронних органів (гл. 5) [109].

Необхідність опрацювання та врахування в кримінальному провадженні рішень Європейського суду з прав людини передбачена новим кримінальним процесуальним законодавством України. Визначено, що принцип верховенства права в кримінальному провадженні застосовують відповідно до практики Європейського суду з прав людини (ч. 2 ст. 8, ч. 5 ст. 9 КПК України).

Рішення Європейського суду з прав людини обов'язково мають бути враховані в кримінальному провадженні, адже їхній прецедентний характер поширюється на всі держави, що визнали (ратифікували) Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Наприклад, судом у відповідних рішеннях були сформульовані позиції щодо заборони катування, нелюдського поводження чи покарання (ст. 3 Конвенції); дотримання таємниці особистого життя людини (ст. 8 Конвенції), умов і меж її обмеження за умови розслідування тощо.

Україна, визнаючи на своїй території чинність Конвенції, повинна забезпечити дотримання її положень, а також напрацьованої Європейським судом з прав людини прецедентної бази. Зазначена обставина зумовлює необхідність перекладу рішень Європейського суду з прав людини державною мовою, зокрема з метою забезпечення використання цих рішень у практиці відповідних правоохоронних органів. Нині така нагальна потреба постала передусім для органів досудового розслідування [163, с. 147-149], оскільки рішення Європейського суду з прав людини мають бути враховані під час проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Передусім ідеться про дотримання таємниці особистого життя людини (ст. 8 Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року).

Поняття «особисте життя» в практиці Європейського суду з прав людини визначено не чітко, охоплює широкий спектр аспектів, серед яких:

- персональні дані про людину;
- аспекти фізичного та соціального «я» особи («Мікулич проти Хорватії» від 7 лютого 2002 року);
- встановлення та підтримання стосунків з іншими людьми й зовнішнім світом («Бургартц проти Швейцарії» від 22 лютого 1994 року, «Німітц проти Німеччини» від 16 грудня 1992 року);
- ім'я, прізвище особи (зміна, написання) («Гійо проти Франції» від 23 вересня 1996 року, «Булгаков проти України» від 11 вересня 2007 року, «Гарнага проти України» від 16 травня 2013 року);
- зовнішній вигляд особи;
- визначення персональної ідентичності (вибір імені, способу одягатися, сексуальна ідентичність тощо («В. проти Франції» від 25 березня 1992 року, «Бургартц проти Швейцарії» від 22 лютого 1994 року, «Даджен проти Сполученого Королівства» від 22 жовтня 1991 року);
- право визначати своє особисте життя і можливість ознайомлення з ним інших осіб («Пек проти Сполученого Королівства» від 28 січня 2003 року);
- право на доступ до інформації, пов'язаної з особою та визначенням її правового статусу («Гаскін проти Сполученого Королівства» від 7 липня 1989 року, «Мікулич проти Хорватії» від 7 лютого 2002 року, «Од'євр проти Франції» від 13 лютого 2003 року); здоров'я людини, медичне втручання («Гласс проти Сполученого Королівства» від 9 березня 2004 року), вільне розпорядження своїм тілом («Крістіна Гудвін проти Сполученого Королівства» від 11 липня 2002 року);

- збирання медичних даних, складання історії хвороби, конфіденційність медичних даних («Пантелеєнко проти України» від 29 червня 2006 року);
- право особи на фізичну і моральну (психічну) цілісність й особистісний розвиток («Х та У проти Нідерландів» від 26 березня 1985 року);
- право особи на безпечне довкілля («Лопес Остра проти Іспанії» від 9 грудня 1994 року, «Гримковська проти України» від 21 липня 2011 року);
- відсутність численних щоденних незручностей, пов'язаних з ідентифікацією особи («Смірнова проти Росії» від 24 липня 2003 року);
- право на приватний простір тощо. Також широке тлумачення має поняття «сімейного життя», що охоплює не лише формальні, а й «інші «сімейні зв'язки», які існують де-факто і характеризуються достатньою сталістю» («Кроон та інші проти Нідерландів» від 27 жовтня 1994 року). У своєму першому рішенні у справі за ст. 8 Конвенції – «Бельгійській мовній справі» (Belgian Linguistics case) від 23 липня 1968 року Європейський суд з прав людини зазначив, що ця стаття «має на меті в основному захист індивіда від свавільного втручання органів державної влади в його приватне і сімейне життя», що дало підстави для трактування «права на повагу», передбаченого п. 1 ст. 8 Європейської конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року, передусім як обов'язок невтручання держави в приватну сферу громадян [33].

Деякі акти Європейського суду з прав людини тлумачать жорстоке, нелюдське й таке, що принижує гідність, поводження, вважаючи такими багатогодинне стояння біля стіни з розпластанням по ній; одягання капюшонів; утримання в приміщенні з постійним і гучним звуком або в підвалі, де особа ризикує зазнати нападу щурів; позбавлення сну, харчування та води; розлучення матері з немовлям; поміщення здорової людини до психіатричного відділення [99, с. 8], застосування надмірного фізичного насильства під час затримання [128, с. 108-112], багаторазові удари бейсбольною битою [129, с. 112-116] тощо.

Таким чином, принциповою вимогою, що забезпечує законність обшуку в житлі й іншому володінні особи та використання отриманих результатів у доказуванні в кримінальному провадженні, є врахування практики Європейського суду з прав людини.

Важливим для вдосконалення правової регламентації та ефективного проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи є запозичення кращого іноземного досвіду прогресивних держав.

Із цього приводу В. М. Тertiшник зауважує, що кримінальне процесуальне право Німеччини наближене до кримінального процесу України [146]. У Німеччині функцію кримінального переслідування покладено на прокуратуру. Прокуратура проводить розслідування самостійно або за допомогою посадових осіб поліцейської служби. Попереднє розслідування проводять у вигляді дізнання, використовуючи результати оперативно-розшукової діяльності. Саме на стадії попереднього розслідування права відповідних суб'єктів кримінального провадження підлягають певному обмеженню [87, с. 157]. Тобто права людини підлягають обмеженню лише в окремих, визначених законом, випадках. Водночас, згідно з Конституцією Німеччини, що конкретніше загроза правопорядку або вірогідність заподіяння шкоди, то ширшими є повноваження відповідних владних суб'єктів щодо обмеження конституційних прав [87, с. 157]. Нині правова система Німеччини вирізняється поєднанням консервативних правил і запровадженням демократичних засад, зокрема їй притаманні: обов'язковість обґрунтування утримання під вартою, ознайомлення обвинувачуваного зі справою після закінчення розслідування; обмеження строку утримання обвинувачуваного під вартою шістьма місяцями [146]. Також кримінальний процес Німеччини дотримується таких засад, як незалежність суддів, розподіл функцій обвинувачення та вирішення кримінальної справи, створення самостійної прокуратури, гласність й усність судового розгляду, участь у кримінальному правосудді народних представників (шеффенів і присяжних), заборона «повернення до гіршого становища», вільна оцінка доказів, захист прав та

свобод особи від зловживань і свавілля в кримінальному судочинстві [82, с. 48]. Згідно з кримінально-процесуальним законодавством Німеччини, у певних випадках, передбачених законом, підлягає обмеженню конституційне право особи на недоторканність житла. Так, відповідно до § 102 КПК ФРН, в осіб, яких підозрюють в учиненні кримінально караного діяння, або в співучасника, пособника, або в переховувача може бути проведено обшук житла або інших приміщень. У § 110 КПК Німеччини передбачено, що право огляду документів, вилучених під час обшуку, надано прокуратурі. Чиновники інших органів мають право огляду вилучених документів лише в разі надання згоди власником документів.

Аналіз кримінального процесуального законодавства Німеччини щодо проведення органами досудового розслідування обшуку в житлі й іншому володінні особи дає підстави для висновку, що панівною доктриною є контроль за злочинністю, що передбачає обмеження певних прав і законних інтересів осіб, дотримання заборон. Кожна держава враховує низку чинників, застосовуючи примусові заходи в кримінальному провадженні. Це традиції розвитку національного законодавства, його специфіка, особливості поточної ситуації в протидії злочинності як у конкретній країні, так і світі загалом [83].

КПК України не регламентує можливість обшуку в житлі й іншому володінні щодо третіх осіб. Однак такі випадки на практиці трапляються (наприклад, у батьків, друзів особи, що є підозрюваною в кримінальному провадженні). В Україні вирішення цього питання ускладнено.

Натомість кримінальне процесуальне законодавство Німеччини закріплює коло осіб, щодо житла та іншого володіння яких можливе проведення обшуку. Зокрема, § 102 Кримінального процесуального закону Німеччини передбачає, що в осіб, яких підозрюють у вчиненні кримінально караного діяння, або у співучасника, пособника, переховувача може бути проведений обшук житла або інших приміщень; а також особистий обшук і обшук речей, які їм належать, як з метою затримання особи, так і у випадку, якщо є підстави вважати, що обшук сприятиме виявленню доказів у справі

[172]. Вартим уваги є § 103 «Обшук в інших осіб», відповідно до якого обшук у третіх осіб допускається з метою затримання обвинуваченого або виявлення слідів кримінально караного діяння, виїмки певних предметів, коли є дані, що розшукувана особа, сліди або речі знаходяться в приміщенні, яке підлягає обшуку.

На нашу думку, запозичення до законодавства та практики нашої держави досвіду щодо обшуку в житлі й іншому володінні особи, який стосується третіх осіб, обмовлено вимогами правозастосовної практики. Такі зміни мають позитивно позначитися на забезпеченні як процесуальної та фінансової економії, так і прав та свобод людини.

Право на здійснення кримінального переслідування та збирання доказів у Великій Британії належить поліції, однак усі факти, здобуті нею, формально не визнають доказами до тих пір, доки не будуть пред'явлені мировому судді (магістрату) й там закріплені. Це так звана процедура перед суддями, що допитують, яка замінює процесуальну стадію попереднього розслідування й одночасно є стадією передання обвинуваченого до суду [84, с. 164-165].

Повноваження поліції Великої Британії щодо обшуку та вилучення речей визначено в законі «Про поліцію і докази у кримінальних справах», що регламентує правила обшуку осіб у громадських місцях, право входити в приміщення та проводити там обшук. У законі зазначено, що обшук проводять за наявності обґрунтованої підозри виявлення потенційного об'єкта пошуку [12].

Таким чином, правові підстави проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи за кримінальним процесуальним законодавством України та європейських держав мають певні відмінності. Відповідно до ч. 2 ст. 234 КПК України, обшук проводять на підставі ухвали слідчого судді. У невідкладних випадках можливе проникнення до житла чи іншого володіння без ухвали з подальшим зверненням до слідчого судді з метою легалізації цієї слідчої (розшукової) дії.

За кримінальним процесуальним законодавством Великої Британії обшук здебільшого проводять на підставі судового наказу. Без судового наказу обшук проводять під час арешту, обшуку місця проживання арештованого, особистого обшуку в разі обшуку транспортних засобів за наявності підстав вважати, що в підозрюваного знаходяться викрадені речі або заборонені предмети [83].

Законодавство Бельгії розрізняє обшуки в громадських місцях і приватних володіннях. Обшук (виїмку) в громадських місцях проводить поліція самостійно або за приписом прокурора. У приватному володінні обшук може бути виконаний лише на підставі наказу слідчого судді. У разі якщо підозрюваного спіймали на місці злочину, обшук проводить поліція або прокурор на місці без судового наказу. Слідчий суддя особисто присутній під час обшуку осіб, що володіють професійною таємницею [12].

У Німеччині, згідно з § 106 КПК, дозволити проведення обшуку має право тільки суддя, а в разі невідкладних дій – прокуратура. Перевагою безпосереднього звернення до прокуратури за дозволом на проведення обшуку є економія часу. Проте це положення суперечить ст. 30 Конституції України щодо можливості проникнення до житла чи іншого володіння особи за вмотивованим рішенням саме суду.

Отже, вітчизняне кримінальне процесуальне законодавство на належному рівні закріплює право людини на недоторканність житла й іншого володіння особи.

Проблемним питанням є доцільність залучення понятих під час обшуку в житлі й іншому володінні особи [150, с. 99]. Відповідно до п. 2 ч. 7 ст. 223 КПК України, обшук або огляд житла чи іншого володіння особи здійснюють за обов'язковою участю не менше ніж двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії.

На підставі результатів здійснених досліджень обґрунтовано, що у зв'язку із законодавчою вимогою щодо безперервного відеозапису обшуку в житлі й іншому володінні особи, а також неврегульованістю правового статусу

понятих, участь понятих нині розглядають як неефективну та недоцільну (65,3 % слідчих, додаток А).

Аналіз кримінального судочинства держав англосаксонської та континентальної систем права дав змогу О. Л. Булейко дійти висновку про те, що в кримінальному процесуальному законодавстві цих країн немає інституту понятих або він має вкрай обмежене застосування. Тому для України в контексті євроінтеграційних процесів такий позитивний досвід має стати орієнтиром для впровадження правових реформ відповідно до міжнародних стандартів [13, с. 10-11].

Наприклад, відповідно до ст. 57 КПК Франції, процедура проведення обшуку передбачає таке: з огляду на положення, що стосуються дотримання професійної таємниці та прав на захист, процесуальну дію (обшук), передбачену цією статтею, здійснюють у присутності особи, яка є власником житла чи іншого володіння. У разі неможливості працівник поліції зобов'язаний запропонувати власнику призначити представника на власний вибір; у разі відсутності таких осіб поліцейський обирає двох свідків, необхідних для цієї мети, крім осіб, що перебувають під його адміністративними повноваженнями [150, с. 100].

Ще 2007 року В. С. Кузьмічов і Ю.М. Чорноус зазначали, що вивчення слідчої практики засвідчує потребу реформування інституту понятих. Учені пропонували декілька шляхів розв'язання цієї проблеми. Зважаючи на обґрунтовані сумніви законодавця та практиків щодо радикального реформування інституту понятих, можна запропонувати «перехідний етап», на якому відміну участі понятих буде передбачено у випадках, коли в провадженні слідчої дії братимуть участь інші незацікавлені особи: спеціалісти, статисти під час пред'явлення для впізнання, допоміжні учасники відтворення обстановки й обставин події тощо, які за потреби зможуть дати показання з приводу перебігу й результатів слідчої дії [74, с. 199-200].

Вважаємо за доцільне продовжувати дослідження за цим напрямом з метою підвищення рівня довіри до слідчого, прокурора, а не залучення сторонніх осіб до проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Актуальними є питання тактики огляду в житлі й іншому володінні особи з метою вилучення комп'ютерної техніки й електронних документів. Зокрема, у процесі боротьби з міжнародним тероризмом у Німеччині дискусійним стало питання щодо надання права правоохоронним органам проводити таємні онлайн обшуки приватних комп'ютерів імовірних терористів за допомогою комп'ютерних програм-шпигунів. Їх суть полягає в тому, що таку програму через Інтернет надсилають на комп'ютер потенційного злочинця. Вона є вірусом, що таємно копіює файли із жорсткого диска, використані Інтернет-адреси, дублює електронну поштову скриньку злочинця, відправляє всі зібрані дані в поліцію для подальшої обробки, а потім самотійно видаляється з жорсткого диска, не залишаючи жодних слідів. Проте верховні судді визнали, що практика таємних комп'ютерних обшуків недопустима, оскільки в КПК ФРН узагалі не передбачено норм, які регулюють проведення таємних обшуків. Такі обшуки мають проводити з дозволу суду, у присутності обвинуваченого. Крім того, Верховний Суд ФРН у своєму вердикті зазначив, що таке вторгнення в приватне життя згідно з німецьким законодавством є тяжким посадовим злочином [87, с. 157].

Цікавим є порівняльне дослідження поняття «нічного часу» за законодавством іноземних держав. Так, відповідно до ч. 3 § 104 КПК ФРН, нічним часом у період з 1 квітня до 5 вересня є час з 21⁰⁰ до 4⁰⁰, а в інший час – з 21⁰⁰ до 6⁰⁰. Згідно із ч. 4 ст. 223 КПК України, «нічним часом» є період з 22⁰⁰ до 6⁰⁰, без урахування змін тривалості дня і ночі у зв'язку із сезонними особливостями. Для прикладу зазначимо про ст. 59 КПК Франції, де нічним часом визначено час з 21⁰⁰ до 6⁰⁰, так само без урахування змін тривалості ночі. На нашу думку, положення ч. 3 §104 КПК ФРН є позитивним, заслуговує на впровадження до вітчизняного кримінального процесуального законодавства. Така практика спрямована на забезпечення ефективності обшуків на відкритих

ділянках місцевості, де немає штучного освітлення. Наприклад, улітку можна розпочати обшук раніше шостої години ранку, зі сходом сонця. Ще одна перевага цього положення КПК ФРН полягає в тому, що період, протягом якого уповноважені особи мають право проводити обшук жила чи іншого володіння особи, у літній час становить 9 год (на відміну від 7 год узимку), що є позитивним моментом у разі невідкладності обшуку або його значних обсягах. Також визначення «нічного часу» з урахуванням тривалості світлового дня надасть можливість проводити обшук житла й іншого володіння особи в час, коли завдають найменшої шкоди звичайним заняттям особи, зокрема сну.

Таким чином, вивчаючи іноземний досвід проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи, можна констатувати, що така слідча (розшукова) дія, як обшук житла й іншого володіння особи, є поширеною у всіх державах різних правових систем. Попри певні відмінності, які розглянуто за змістом підрозділу, загалом правове регулювання обшуку в житлі й іншому володінні особи як в Україні, так й іноземних державах відповідає високим міжнародним стандартам. Деякі положення іноземного досвіду запропоновано залучити до вітчизняного законодавства та практичної діяльності.

Висновки до розділу 1

Проаналізовано генезу становлення та процесуальної регламентації такої слідчої (розшукової) дії, як обшук (у періоди звичаєвого права, Київської Русі, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, Російської імперії, Радянського Союзу, незалежної України). Виокремлено передумови кримінальної процесуальної регламентації обшуку в житлі й іншому володінні особи в кримінальному процесуальному законодавстві України.

Визначено теоретичні засади тактики обшуку в житлі й іншому володінні особи як невербальної слідчої (розшукової) дії, зокрема: законність, плановість, раптовість, імперативність, примусовість, визначеність об'єктів обшуку та пошуку, обов'язкова фіксація, безперервність, системність тощо.

Окремі питання тактики обшуку в житлі й іншому володінні особи висвітлено в дисертації С. Ф. Денисюка «Система тактичних прийомів обшуку» (Харків, 1999). Учений розглянув ситуаційну обумовленість тактики обшуку, класифікував і систематизував тактичні прийоми пошукових дій, сформулював рекомендації щодо побудови тактичних комбінацій.

Питання примусового проведення обшуку проаналізовано в роботі І. М. Янченко «Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій» (Київ, 2010). Поряд із характеристикою заходів кримінально-процесуального примусу розглянуто слідчі дії, що проводять у примусовому порядку з метою одержання доказів із житла або іншого володіння особи.

Констатовано, що питання обшуку в житлі й іншому володінні особи не були предметом окремого монографічного дослідження.

Під час кримінальної процесуальної регламентації обшуку в житлі й іншому володінні особи з'ясовано, що особливий кримінальний процесуальний порядок обшуку в житлі й іншому володінні особи поширюється на: обшук житла; обшук іншого володіння особи (транспортного засобу, земельної ділянки, гаражу, інших будівель чи приміщень побутового, службового, господарського, виробничого й іншого призначення (крім приміщень, спеціально призначених для утримання осіб, права яких обмежені за законом); обшук особи, якщо він є продовженням обшуку житла чи іншого володіння особи (згідно з ч. 3 ст. 208, ч. 5 ст. 236 КПК України).

Акцентовано увагу на заборони, які позначаються на тактиці обшуку в житлі й іншому володінні особи, а саме: не допускається проведення цієї слідчої (розшукової) дії в нічний час (з 22 до 6 год), за винятком невідкладних випадків, коли зволікання з її проведенням може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі підозрюваного (ч. 4 ст. 223 КПК України); обшук проводять у час, коли заподіюється найменша шкода звичайним заняттям особи, яка володіє житлом, іншим володінням (ч. 2 ст. 236 КПК України).

Під час проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи слідчий, прокурор з метою забезпечення умов для належного проведення слідчої (розшукової) дії має право: заборонити будь-якій особі залишити місце обшуку до його закінчення та вчиняти будь-які дії, що заважають проведенню обшуку (ч. 3 ст. 236 КПК України); провести обшук осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження (ч. 5 ст. 236 КПК України); відкривати закриті приміщення, сховища, речі (ч. 6 ст. 236 КПК України); оглядати й вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження, а також вилучати предмети, які вилучені законом з обігу (ч. 7 ст. 236 КПК України). Положення КПК України формують правове підґрунтя тактики обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Дослідження іноземного досвіду проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи полягало в порівняльному дослідженні кримінальних процесуальних норм окремих держав Європейського Союзу (Австрія, Бельгія, Данія, Польща, Франція), інших держав (Молдова, Білорусь, Казахстан), практики Європейського суду з прав людини.

Встановлено відмінності правової регламентації обшуку транспортного засобу. В Україні йдеться про обшук іншого володіння особи, а, згідно із законодавством Франції та Швейцарії, обшук транспортного засобу за умови присутності особи власника (користувача) охоплений особистим обшуком. Вважаємо за доцільне запозичити іноземний досвід з метою процесуальної економії, підвищення ефективності слідчої (розшукової) дії, узгодження з європейською практикою.

У деяких європейських державах допустимою є можливість обшуку в житлі й іншому володінні особи щодо «третіх осіб» (батьки, друзі, родичі), тобто осіб, які користуються житлом та іншим володінням особи, стосовно котрої проводять обшук (наприклад, у Німеччині за обґрунтування підстав проведення такого обшуку в ухвалі слідчого судді або в невідкладних випадках,

за умов затримання підозрюваного). Доцільно запозичити такий досвід, сформувавши правові засади проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи щодо «третіх осіб», забезпечивши міжнародні стандарти захисту прав і свобод людини.

Проблемним є питання щодо залучення понятих. Відповідно до п. 2 ч. 7 ст. 223 КПК України, обшук у житлі й іншому володінні особи здійснюють за обов'язковою участю не менше ніж двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування слідчої (розшукової) дії. У законодавстві демократичних країн (США, Англії, Німеччини, Франції) інституту понятих не передбачено або він має вкрай обмежене застосування. У контексті вітчизняної практики обґрунтовано, що у зв'язку із законодавчою вимогою щодо безперервного відеозапису обшуку в житлі й іншому володінні особи, а також неврегульованістю правового статусу понятих, участь понятих розглядають як неефективну та недоцільну (65,3 % слідчих).

Запропоновано рекомендації щодо впровадження окремих положень іноземного досвіду до вітчизняної практики.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ЗАСАДИ ОБШУКУ У ЖИТЛІ ТА ІНШОМУ ВОЛОДІННІ ОСОБИ

2.1. Підготовка до проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи

Відповідно до завдань, що послідовно виконують під час проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи, слід розглядати організаційно-тактичні засади проведення цієї слідчої (розшукової) дії за трьома етапами:

- 1) підготовка до проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи;
- 2) робочий етап обшуку у житлі та іншому володінні особи;
- 3) фіксація перебігу та результатів обшуку у житлі та іншому володінні особи.

На нашу думку, підготовчий етап обшуку у житлі та іншому володінні особи розпочинається саме з моменту виникнення необхідності отримання відомостей, що мають значення для кримінального провадження, шляхом проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Отже, підготовчий етап розпочинається з моменту виникнення обґрунтованої необхідності проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи, що відображається у відповідному клопотанні або без такого за умов невідкладності.

Проведені теоретичні й емпіричні дослідження засвідчили, що підготовка до проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи охоплює такі заходи:

- визначення мети й завдань слідчої (розшукової) дії (98,5 % слідчих, додаток А);
- вивчення матеріалів кримінального провадження (92,3 %);
- підготовка клопотання про проведення обшуку й отримання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук (98,8 %);
- визначення учасників слідчої (розшукової) дії та формування слідчо-оперативної групи (90,7 %);

- підготовка технічних засобів, зокрема засобів відеозапису (82,6 %);
- проведення робочих нарад з метою розподілу обов'язків між членами слідчо-оперативної групи (91,5 %);
- складення плану проведення слідчої (розшукової) дії (91,9 %);
- прибуття до місця проведення обшуку (99,2 %).

Відповідно до ч. 3 ст. 234 КПК України, у разі необхідності провести обшук слідчий за погодженням із прокурором або прокурор звертається до слідчого судді з відповідним клопотанням. Сутність такого погодження, з одного боку, полягає в концентрації комплексу засобів захисту конституційних гарантій особи та громадянина, а з іншого – спрямування досудового розслідування, визначення обсягу доказування в кримінальному провадженні [48, с. 47].

Вивчення емпіричних джерел засвідчило, що звернення з клопотанням про дозвіл на обшук у житлі та іншому володінні особи супроводжується такими проблемними аспектами:

- відсутність чіткого переліку речей і документів, які планують відшукати (36,2 % опитаних слідчих, додаток А);
- неналежне обґрунтування підстав щодо проведення обшуку (34,6 % слідчих);
- звернення з клопотаннями про повторний обшук на підставі тих самих відомостей, що й під час первинного (32,7 %);
- недотримання вимог територіальної юрисдикції (16,9 %);
- відсутність або неповне надання додатків до клопотання про обшук (26,2 %) тощо.

У практичних працівників (36,2 % слідчих, додаток А) спричиняє складнощі формування в клопотанні про обшук житла та іншого володіння особи переліку індивідуальних або родових ознак речей, документів, іншого майна або осіб, яких планують відшукати, а також обґрунтування їхнього

зв'язку із вчиненим кримінальним правопорушенням (п. 7 ч. 3 ст. 234 КПК України).

У клопотанні для обґрунтування необхідності проведення обшуку слідчі нерідко використовують загальні фрази, керуючись матеріалами конкретного кримінального провадження, наприклад: «знаряддя вчинення злочину», «майно, яке було здобуте внаслідок учинення кримінального правопорушення», тобто те, що планують відшукати під час обшуку. Зокрема, унаслідок вивчення кримінальних проваджень (додаток Б) встановлено негативні випадки, коли в клопотанні використовують формулювання, за яким «обшук проводять з метою відшукування інших речей, предметів, документів, що мають відношення до кримінального провадження та майна, здобутого внаслідок учиненого кримінального правопорушення» (15,1 % кримінальних проваджень).

Такий підхід не цілком відповідає вимогам ст. 234 КПК України. Водночас ст. 233 КПК України передбачає можливість проникнення до житла чи іншого володіння особи в невідкладних випадках, до постановлення ухвали слідчого судді. У теорії кримінального процесу та криміналістики ця норма залишає актуальним питання про підстави проведення обшуку [94, с. 271].

Використання зазначеного вище формулювання є порушенням п. 7 ч. 3 ст. 234 КПК України, відповідно до якого клопотання про обшук має містити індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планують відшукати, а також їхній зв'язок із вчиненим кримінальним правопорушенням. Такі недосконалі формулювання трапляються в клопотаннях тому, що органам досудового розслідування не завжди відомі індивідуальні ознаки речей і документів, які планують відшукати.

Відсутність вказівки в клопотанні на конкретну мету обшуку розглядає Європейський суд з прав людини як порушення ст. 6 Конвенції з прав людини. Зокрема, у справі «Смирнов проти Росії» від 7 липня 2007 року суд зазначив, що, враховуючи невизначеність формулювань постанови, працівники органів внутрішніх справ на власний розсуд визначили предмети, що підлягають

вилученню. Постанова про проведення обшуку не містила відомостей про кримінальну справу та мету обшуку [64, с. 391].

Отже, у випадку неможливості точного зазначення речей, документів правильним буде зазначення хоча б родових ознак речей або документів, які підлягають вилученню, з підстав недопущення надалі сумнівів і суперечностей.

Науково-технічний прогрес супроводжує всі сфери суспільного життя. Це стосується й кримінального судочинства, порядку проведення слідчих (розшукових) дій [121, с. 18], зокрема обшуку у житлі та іншому володінні особи.

Згідно з ч. 10 ст. 236 КПК України, обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді в обов'язковому порядку фіксують за допомогою аудіо- та відеозапису.

Тому перед початком обшуку в житлі та іншому володінні особи слідчий, прокурор уживає заходів для належного технічного забезпечення відеозапису слідчої (розшукової) дії: визначається із засобом фіксації, перевіряє заряд акумулятора (за потреби готує портативні зарядні пристрої), готує електронні носії інформації залежно від об'єму пам'яті тощо.

З огляду на законодавчі зміни про необхідність безперервного відеозапису обшуку, дискусійним є питання щодо визначення його початку.

Безперервний та обов'язковий відеозапис має на меті забезпечити права та свободи людини, житло чи інше володіння якої піддають обшуку.

Справді, на відміну, наприклад, від положень ч. 7 ст. 223 КПК України, ч. 1 ст. 107 КПК України з незрозумілих причин не містить вказівки на необхідність забезпечення безперервного звуко- та відеозапису. Проте засада кримінального провадження, передбачена ст. 27 КПК України, має назву «Гласність і відкритість судового провадження та повне фіксування технічними засобами судового засідання і процесуальних дій», і ч. 5 цієї статті передбачає, що під час судового розгляду та у випадках, передбачених КПК України, під час досудового розслідування забезпечують повне фіксування судового засідання та процесуальних дій за допомогою звуко- й

відеозаписувальних технічних засобів. Відповідно, «повне фіксування», як видається, свідчить про необхідність саме безперервного, суцільного фіксування процесуальних дій, зокрема обшуку [117].

Важливо забезпечити безперервність відеозапису обшуку житла чи іншого володіння особи. Аналіз положень ч. 7 ст. 223 КПК України засвідчує необхідність безперервного відеозапису, однак ч. 1 ст. 107 КПК України та ч. 10 ст. 236 КПК України зазначають лише про його обов'язковість. У ч. 5 ст. 27 КПК України закріплено, що у випадках, передбачених цим Кодексом, під час досудового розслідування забезпечують повне фіксування процесуальних дій за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Обґрунтовано, що відеозапис обшуку житла чи іншого володіння особи повинен бути безперервним. Цю думку поділяють 84,6 % опитаних слідчих (додаток А), така практика відповідає рішенням Європейського суду з прав людини.

Можна навіть припустити, що процес фіксації обшуку в житлі й іншому володінні особи розпочинається від підготовчого етапу проведення слідчої (розшукової) дії і триває до її завершення та ознайомлення з її результатами учасників. Таким чином, етап фіксації слідчої (розшукової) дії є невід'ємною складовою організаційно-тактичних засад тактики обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Дискусійним також є питання щодо визначення моменту, з якого починається обов'язкова відеофіксація обшуку. На думку К. О. Чаплинського, зйомку необхідно починати з моменту пред'явлення слідчим ухвали про проведення обшуку, роз'яснення прав та обов'язків учасникам слідчої (розшукової) дії та пропозиції особі, у якої проводять обшук, добровільно видати речі й документи, що зазначені в ухвалі про обшук [161].

Вивчення кримінальних проваджень засвідчило, що відеозапис обшуку житла та іншого володіння особи розпочинався:

1) за місцем розташування органу досудового розслідування, де збирається слідчо-оперативна група (39,7 % кримінальних проваджень, додаток Б);

2) за адресою, що визначена в ухвалі слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи (31,7 % кримінальних проваджень);

3) з моменту контакту з особою, що є власником житла чи іншого володіння, або особою, що її представляє (28,6 % кримінальних проваджень).

Пропонуємо розглянути детальніше кожен зі слідчих ситуацій.

По-перше, початок відеозапису з місця розташування органу досудового розслідування надає змогу учасникам слідчо-оперативної групи розпочати відеозапис у спокійній та робочій обстановці, із зазначенням усіх необхідних даних, зокрема: номерів кримінального провадження та ухвали слідчого судді, представлення всіх учасників слідчо-оперативної групи тощо. Початок проведення обшуку здебільшого є психологічно напруженим, оскільки будь-яке втручання в житло чи інше володіння спричиняє дискомфорт особам, що перебувають у ньому. Тому слідчому, прокурору складно оперувати інформацією в несприятливій обстановці. Після оголошення про початок обов'язкової відеофіксації проведення обшуку відеозапис зупиняється у зв'язку з необхідністю дістатися до адреси житла й іншого володіння особи, де будуть проводити обшук [173]. Також значною перевагою цього варіанту є забезпечення раптовості під час проникнення до житла чи іншого володіння особи, адже не потрібно витрачати час на фіксацію вимог процесуальної форми.

Водночас проблемною лишається процедура залучення понятих. Відповідно до п. 2 ч. 7 ст. 233 КПК України, обшук житла чи іншого володіння особи здійснюють за обов'язковою участю не менше ніж двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії. У контексті обов'язкового відеозапису обшуку постає питання: коли саме залучати понятих. Кримінальний процесуальний закон не містить заборон щодо пошуку понятих до моменту прибуття на місце проведення обшуку. Залучення понятих у першій слідчій ситуації дасть змогу

засвідчити їх особи без ризику втрати елементу раптовості проникнення до житла чи іншого володіння. Проте на практиці часто постають складнощі із залученням понятих до територіально віддалених місць, де будуть проводити слідчі (розшукові) дії. Трапляються випадки, коли обшукувані особи висловлюють недовіру до понятих, які прибули разом зі слідчо-оперативною групою, і наполягають на залученні інших незаінтересованих осіб. У такому разі постає питання з приводу того, що саме необхідно фіксувати на відеозапис: обшукувану особу, приміщення чи процес пошуку та залучення додаткових понятих. У такому разі слідчому варто зафіксувати це прохання, доручити оперативному працівнику залучити понятих – незаінтересованих осіб, причому не зупиняти відеофіксацію, а також не проводити слідчу (розшукову) дію до моменту появи та засвідчення осіб додаткових понятих [173].

Стосовно другої слідчої ситуації, а саме початку відеозапису за адресою, що визначена в ухвалі слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи, то її недоліком є загроза втрати раптовості проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Обов'язковий відеозапис обшуку зобов'язує дотримуватися кримінальної процесуальної форми здійснення відеозапису: фіксування способу проникнення до житла чи іншого володіння особи, представлення учасників слідчо-оперативної групи, понятих, зазначення підстав проведення обшуку, фіксування на записі місця розташування, адреси обшукуваного житла чи іншого володіння особи тощо.

Третя слідча ситуація, що пов'язана з початком фіксації відеозапису з моменту контакту з особою, яка є власником житла чи іншого володіння, або особою, що її представляє, є недосконалою з позицій дотримання процесуальної форми. Адже підготовчий етап обшуку в житлі й іншому володінні особи залишається незафіксованим, а він своєю чергою є важливим елементом тактики слідчої (розшукової) дії.

На нашу думку, найбільш ефективним є початок відеозапису обшуку в житлі й іншому володінні особи саме за місцем розташування органу досудового розслідування, місця збору слідчо-оперативної групи. Це

забезпечить раптовість проникнення та дотримання процесуальної форми порядку відеозапису обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Забезпечення раптовості є важливим принципом криміналістичної тактики під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Зокрема, у слідчій практиці відомі випадки, коли недооцінка можливості виникнення перешкод для проникнення в помешкання, що обшукують, саме недотримання принципу раптовості призводило до втрати доказів. Наприклад, здійснювали розслідування злочину за фактом викрадення з музею картин. Після встановлення місця, де вони могли знаходитися, слідчий вирішив провести обшук. До квартири прибули близько опівночі. Після дзвінка в квартиру хазяйка, не відчиняючи дверей, поцікавилася, хто прийшов і яка мета такого пізнього візиту. Після повідомлення, що це міліція, вона сказала, що одягнеться й відчинить двері. У зв'язку з тим, що час вдягання затягувався, подзвонили знову й зажадали, щоб їм відчинили двері. На це хазяйка відповіла, що ще не встигла одягтися. Стало очевидно, що вона навмисно зволікає. Коли прийняли рішення зламати двері й проникнули в помешкання, викрадені картини вже догорали в печі [72, с. 337].

За таких умов належна організація взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в кримінальному провадженні потребує постійного вдосконалення та є одним із напрямів підвищення ефективності виконання завдань кримінального провадження. Важливе значення має комплексне використання всіх дієвих сил і засобів для ефективного розслідування кримінальних правопорушень, що потребує тісної взаємодії слідчого з оперативними підрозділами під час проведення слідчих (розшукових) дій [168, с. 217].

Саме на підготовчому етапі до проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи формуються основи взаємодії слідчого з оперативними підрозділами в складі слідчо-оперативної групи. В. В. Топчій розглядає взаємодію як діяльність, що полягає в найбільш доцільному виборі й реалізації організаційних і тактичних заходів, спрямованих на створення оптимальних

умов для розв'язання завдань з протидії злочинності шляхом здійснення впорядкованих і взаємопов'язаних дій двох або більше суб'єктів [148, с. 166]. На думку П. І. Мінюкова, взаємодія слідчого й оперативного працівника під час розкриття та розслідування злочинів – це узгоджені, такі, що впливають із завдань кримінального судочинства, комплексні (процесуальні й оперативно-розшукові) дії, метою яких є розкриття, розслідування та попередження злочинів, притягнення до відповідальності винних осіб виключно на підставах, визначених нормами кримінального процесуального закону, нормативними актами, що здійснюють за суворого розмежування компетенції в межах наданих повноважень, шляхом найбільш ефективного поєднання дозволених їм заходів і матеріального забезпечення за умови збереження таємниці досудового слідства та джерел отримання конфіденційних відомостей [81, с. 67]. Науковець А. А. Патик запропонував поняття взаємодії слідчих та оперативно-розшукових підрозділів визначати як процес спільної діяльності слідчих й оперативно-розшукових підрозділів, що здійснюють вплив один на одного шляхом координаційних дій слідчого та забезпечення його оперативною інформацією оперативно-розшуковими підрозділами, що підвищує ефективність виконання ними своїх функціональних обов'язків і загальних завдань кримінального судочинства [100, с. 60].

Основними засадами взаємодії є такі: 1) слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи членів групи мають однакову мету, спрямовану на швидке розкриття та розслідування кримінальних правопорушень; 2) усі дії членів слідчо-оперативної групи обов'язково узгоджують між собою під час розроблення єдиного плану; 3) кожний з учасників слідчо-оперативної групи діє в межах своїх повноважень і зберігає функціональну самостійність; 4) робота в складі слідчо-оперативної групи надає слідчому можливість якнайшвидше використати отримані оперативним шляхом дані, а оперативним співробітникам – інформацію, одержану під час проведення слідчих (розшукових) дій [168 с. 221].

Забезпечення взаємодії слідчих та оперативно-розшукових підрозділів надає можливість найбільш ефективно виконати такі тактичні завдання: збір інформації про особу злочинця та інші обставини події злочину; розшук злочинця, потерпілого, а також викраденого майна; затримання злочинця; нейтралізація протидії з боку злочинця в процесі розслідування [30, с. 102].

Відповідно до Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним порушенням, їх виявленні та розслідуванні, що затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 7 липня 2017 року № 575, основними принципами взаємодії є:

- швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень;
- самостійність слідчого в процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, заборонено;
- оптимальне використання наявних можливостей органів досудового розслідування та оперативних підрозділів Національної поліції України в запобіганні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень;
- дотримання загальних засад кримінального провадження;
- забезпечення нерозголошення даних досудового розслідування [112].

Учені виокремлюють процесуальні та непроцесуальні форми взаємодії слідчих і працівників оперативних підрозділів, які застосовують і в процесі обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Процесуальні форми взаємодії регламентовані кримінальним процесуальним законодавством. Зокрема, залучення працівників оперативних підрозділів до проведення слідчої (розшукової) дії належить до процесуальної форми взаємодії.

До організаційних (непроцесуальних) форм взаємодії під час підготовки до проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи слід віднести:

- взаємний обмін інформацією;
- інформування про отриману інформацію в односторонньому порядку;

– спільне проведення аналізу отриманої інформації, планування діяльності;

– консультаційна діяльність слідчого, проведення оперативними підрозділами попередньої перевірки, ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами, визначення їх перспективи;

– проведення тактичних операцій;

– проведення спільних службових нарад з актуальних проблем взаємодії, обговорення результатів спільних дій, підбиття підсумків з метою усунення недоліків і підвищення ефективності здійснення взаємодії в майбутньому [112, с. 52].

Таким чином, сутність взаємодії слідчого з оперативно-розшуковими підрозділами під час проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи полягає в такому:

1) це активна цілеспрямована діяльність слідчих і працівників оперативно-розшукових підрозділів;

2) кожен суб'єкт цієї діяльності застосовує специфічні заходи у визначених законом межах;

3) це узгоджені за місцем, часом і метою спільні дії двох чи більше суб'єктів, спрямовані на впровадження одержаних у взаємодії відомостей у кримінальне судочинство;

4) формують спільні плани щодо проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Особливості взаємодії слідчого й оперативних підрозділів безпосередньо залежать від етапу проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи. Зокрема, під час підготовчого етапу взаємодія слідчого й оперативних працівників передбачає:

– збір оперативними підрозділами інформації за допомогою оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів і засобів, ознайомлення з нею слідчого, планування подальшого плану розслідування;

- виконання доручень слідчого щодо відпрацювання об'єкта обшуку, зокрема встановлення місцезнаходження, власників, осіб, що тимчасово перебувають, способу проникнення тощо;
- отримання слідчим відомостей, які буде використано як підстави для обґрунтування клопотання про дозвіл на проведення обшуку;
- участь в оперативних нарадах, формуванні слідчо-оперативних груп і розподілі обов'язків учасників.

Важливі організаційно-тактичні завдання, що стосуються підготовки до обшуку в житлі й іншому володінні особи, виконують на оперативних нарадах підрозділу. Відповідно до кількості створених слідчо-оперативних груп розподіляють завдання між їхніми членами, готують пакети необхідних документів, надають засоби криміналістичної техніки, відеозапису та зв'язку.

На оперативній нараді здійснюють розподіл працівників органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, підрозділів криміналістичного забезпечення на слідчо-оперативні групи, закріплені за конкретними адресами. Готують постанову про створення групи слідчих, а за необхідності – і групи прокурорів, які безпосередньо братимуть участь в обшуку. Зазвичай таке рішення приймають, коли планують обшукати кілька об'єктів одночасно. Важливо, аби під час підготовки клопотання про дозвіл на обшук у ньому було перелічено всіх учасників слідчо-оперативної групи. В ухвалі слідчого судді має бути зазначено всіх слідчих і прокурорів, тобто компетентних суб'єктів, які долучатимуться до безпосереднього проведення обшуку.

З позицій криміналістичної тактики старшому слідчій (слідчо-оперативній) групи слід здійснити низку організаційно-тактичних заходів, а саме:

- напередодні оперативної наради, опрацювавши списки осіб, які будуть залучені до проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи, за погодженням із керівництвом, сформувати окремі слідчо-оперативні групи. Під час розподілу варто враховувати обсяги об'єктів, які будуть обшукані, і

кількість учасників групи. Наприклад, для обшуку звичайної квартири за типової слідчої ситуації достатньо слідчого, двох оперативних працівників і працівника підрозділу криміналістичного забезпечення. Для обшуку в багатоповерхових офісних приміщеннях, складах слід виділити більшу кількість співробітників, дотримуючись правила: один слідчий, один–два оперативні працівники, один працівник підрозділу криміналістичного забезпечення на поверх. Слід забезпечити обов’язковий відеозапис обшуку всіх об’єктів за діями кожної слідчо-оперативної групи;

– відповідно до кількості створених слідчо-оперативних груп необхідно підготувати пакети документів, серед яких: ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук і дві її копії; бланки протоколу обшуку; роздруковані пам’ятки з правами й обов’язками осіб, які є учасникам обшуку; бирки для опечатування вилученого майна; чисті аркуші. Також на кожну слідчо-оперативну групу слід підготувати пакети для вилучення об’єктів пошуку, нитки, клей, ножиці тощо. Слід підготувати відеозаписувальні технічні пристрої для кожної слідчо-оперативної групи. З метою забезпечення оперативності проведення одночасних обшуків у житлі й іншому володінні особи слід забезпечити зв’язок між усіма слідчо-оперативними групами.

Організаційно-тактичні заходи підготовки до проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи можуть реалізовуватися у двох формах:

- 1) охоплювати цілісний комплекс організаційно-тактичних і техніко-криміналістичних заходів, пошуково-пізнавальних операцій;
- 2) передбачати скорочений варіант заходів через об’єктивні та суб’єктивні обставини (дії за невідкладних випадків).

Підготовку до проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи умовно можна поділити та теоретичну стадію (розумову, що передбачає побудову уявної моделі проведення слідчої (розшукової) дії) і практичну (створення сприятливих умов реалізації).

2.2. Робочий етап обшуку у житлі та іншому володінні особи

Результати вивчення кримінальних проваджень засвідчили, що під час досудового розслідування обшук проводили щодо таких об'єктів: житла (83,3 %), іншого володіння особи (транспортного засобу (11,9 %), земельної ділянки (12,7 %), гаража (8,7 %), інших будівель чи приміщень побутового, службового, господарського, виробничого й іншого призначення (30,9 %); особи як продовження обшуку житла чи іншого володіння особи (22,8 % кримінальних проваджень, додаток Б).

Емпіричні дослідження засвідчили, що під час робочого етапу обшуку у житлі та іншому володінні особи склалися такі типові слідчі ситуації:

1. Особа ознайомилася зі змістом ухвали слідчого судді, засвідчила підписом отримання копії, добровільно надала необхідні речі, документи (9,2 % кримінальних проваджень). У випадку взаємодії обшукуваної особи зі слідчим, прокурором ефективність обшуку є максимальною, а рівень психологічного напруження – мінімальним. Проте слідчий, прокурор за наявності достатніх підстав вважати, що в житлі й іншому володінні особи можуть знаходитися інші речі, документи, які мають значення для кримінального провадження, а також предмети, які вилучені законом з обігу, має право продовжити проведення обшуку.

2. Особа ознайомилася зі змістом ухвали, засвідчила підписом отримання копії, але відмовилася від надання речей і документів (32,2 % кримінальних проваджень). Розглядають дві основні слідчі версії: особа намагається приховати об'єкти пошуку; об'єкти перебувають в іншому місці. За цих умов обшук у житлі та іншому володінні особи проводять максимально ретельно.

3. Особа ознайомилася зі змістом ухвали, але відмовилася від отримання копії та заперечує щодо проведення обшуку в її житлі та іншому володінні (50,6 %). Відмову особи від отримання копії ухвали засвідчують поняті та фіксують у протоколі. Потім обшук проводять на загальних підставах. Якщо

особа перешкоджає слідчому, прокурору, він має право дати доручення на застосування заходів фізичного впливу чи спеціальних засобів з метою збереження доказів і продовження проведення слідчої (розшукової) дії.

4. Власник житла чи іншого володіння особи відсутній (8,0 %). За таких умов копію ухвали необхідно залишити на видному місці в житлі чи іншому володінні особи (ч. 4 ст. 236 КПК України). Така ситуація є проблемною в кримінальному провадженні. На думку О. Я. Переверзи, у разі відсутності особи, у житлі або іншому володінні якої планують обшук, ситуацію можна розглядати у двох аспектах: відсутність обшукуваної особи-власника за одночасної присутності іншої особи; відсутність узагалі будь-яких осіб під час проведення обшуку [102, с. 220].

Отже, КПК України передбачає можливість проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи за відсутності власника, проте тактика проведення слідчої (розшукової) дії буде мати певні особливості. Слідчий, прокурор зобов'язаний забезпечити схоронність майна, неможливість доступу до нього сторонніх осіб. Відповідно, слідчий, прокурор застосовують такі організаційно-тактичні заходи:

- з метою проникнення до житла й іншого володіння особи залучають працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій для відкриття дверей та інших сховищ;

- під час проникнення до житла слідчий, прокурор дає доручення оперативним працівникам оглянути приміщення з метою засвідчення факту відсутності в ньому інших осіб;

- у разі підозри щодо можливої наявності вибухонебезпечних речовин, слідчий, прокурор забезпечує дотримання вимог безпеки й залучення спеціалістів;

- перед початком обшуку житла чи іншого володіння особи необхідно залишити копію ухвали на видному місці, закріпивши документ підручними предметами, аби уникнути його зсування та пошкодження;

– після закінчення обшуку слідчий, прокурор залишає поряд з копією ухвали другий примірник протоколу обшуку з додатками;

– з метою дотримання вимог ч. 4 ст. 236 КПК України відновлюють старий чи встановлюють новий дверний замок. Приміщення опечатують, зазначають на бирці контактний номер телефону слідчого, прокурора. Слід невідкладно поінформувати особу про проведений у її житлі й іншому володінні обшук.

Під час робочого етапу обшуку в житлі й іншому володінні особи слідчий, прокурор повинен встановити та зафіксувати в протоколі особи всіх присутніх, роз'яснити їхні права й обов'язки, зобов'язати не покидати місце обшуку до завершення слідчої (розшукової) дії та не розголошувати дані досудового розслідування. Уживають заходів щодо недопущення знищення доказів, порушення обстановки, забезпечують безпеку учасників слідчої (розшукової) дії та охорону обшукуваного об'єкта.

З 15 березня 2018 року в Україні набули чинності норми КПК, згідно з якими учасникам обшуку надано право користуватися правовою допомогою адвоката на будь-якому етапі проведення обшуку. Такі зміни було внесено до ч. 1 та 3 ст. 236 КПК України. Зокрема, незалежно від стадії обшуку слідчий, прокурор, інша службова особа, яка бере участь у проведенні обшуку, зобов'язані допустити на місце його проведення захисника чи адвоката, повноваження якого підтверджуються згідно з положеннями ст. 50 КПК України (ч. 1 ст. 236 КПК України). Раніше право на правову допомогу під час обшуку мали лише підозрювані (обвинувачені) у вчиненні злочину, а нині на допомогу адвоката під час обшуку має право розраховувати ширше коло осіб [122].

Розглянемо деякі проблемні питання, що виникають за умов таких слідчих ситуацій.

Відповідно до ч. 3 ст. 236 КПК України, перед початком виконання ухвали слідчого судді особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі має бути пред'явлено ухвалу й надано її

копію. Аналіз цієї норми дає підстави вважати моментом початку робочого етапу обшуку саме факт проголошення ухвали слідчого судді про обшук. Проте не завжди особа – власник житла чи іншого володіння перебуває на місці обшуку. Відповідно до ч. 4 ст. 236 КПК України, у разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні копію ухвали необхідно залишити на видному місці в житлі чи іншому володінні особи. Слідчий, прокурор зобов'язаний забезпечити схоронність майна, що знаходиться в житлі чи іншому володінні особи, і неможливість доступу до нього сторонніх осіб. У такому разі актуальним є питання щодо забезпечення схоронності майна й недоторканності житла, у якому проведено обшук. З метою проникнення, у разі відсутності осіб, які проживають у житлі, або застосування ними заходів протидії, слідчий, прокурор досудового розслідування змушені порушувати цілісність вхідних дверей, вікон тощо. Найефективнішим способом забезпечення схоронності майна є відновлення пошкодженого замка чи встановлення нового, проте нерозв'язаними є проблеми фінансового забезпечення цього питання. У низці випадків на практиці органи досудового розслідування вирішують це питання за допомогою використання доступних підручних засобів, наприклад, опечатують приміщення, забивають дошками. Звісно, такий варіант не можна вважати досконалим. На нашу думку, доцільним було б введення вимоги щодо обов'язкового спорядження валіз інспекторів-криміналістів запасним дверним замком. Таке положення забезпечило б реальне виконання ч. 4 ст. 236 КПК України, а також суттєво зменшило б кількість скарг на діяльність органів досудового розслідування під час обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Водночас у більшості випадків слідчий планує час проведення обшуку, ураховуючи присутність особи, яка займає приміщення. Це надає можливість забезпечити дотримання її процесуальних прав, ставити особі питання, що стосуються місця знаходження речей і документів, їх походження тощо, спостерігати за реакцією обшукуваної особи.

Перед тим як перейти безпосередньо до пошуку, слідчий, прокурор встановлює особи всіх присутніх, фіксує це в протоколі та зобов'язує не

покидати місце обшуку до завершення слідчої (розшукової) дії. Усім особам, відповідно до процесуального статусу, роз'яснюють їхні права й обов'язки, про що роблять відмітку про ознайомлення. Ухвалу про обшук вручають особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі.

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини, органам досудового розслідування варто неухильно дотримуватися положень ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук, зокрема, щодо речей і документів, які підлягають вилученню. Так, у справі «Багієва проти України» від 28 квітня 2016 року [125] було встановлено, що правоохоронці вилучили низку речей, які не входили до категорії розшукуваних речей, встановлених судом. За цих обставин Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що проведений обшук у квартирі заявниці становив втручання, яке не було пропорційним відповідній меті, і констатував порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Проведені теоретичні й емпіричні дослідження засвідчили, що на робочому етапі обшуку в житлі й іншому володінні особи органи досудового розслідування найчастіше припускаються таких помилок:

- обшук проводили без ухвали слідчого судді, порушуючи вимоги ч. 2 ст. 234 КПК України;
- перед початком виконання ухвали слідчого судді особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі не було пред'явлено ухвалу й не надано її копію (ч. 3 ст. 236 КПК України);
- обшук у житлі й іншому володінні особи був здійснений особою, яка не зазначена в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, що є порушенням вимог ч. 2 ст. 234 КПК України;
- було проведено більше ніж один обшук за однією ухвалою про дозвіл на проведення обшуку (відповідно до ч. 1 ст. 235 КПК України);

- обшук проводили оперативні співробітники, проте доручення на них не було надано (тобто неуповноважені особи, що є порушенням ч. 2 ст. 234 КПК України);

- в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку не зазначено строк дії ухвали, який не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали (п. 1 ч. 2 ст. 235 КПК України);

- не було відомостей про прокурора, слідчого, який подав клопотання про обшук (п. 2 ч. 2 ст. 235 КПК України);

- в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку не зазначено положення закону, на підставі якого винесено ухвалу (п. 3 ч. 2 ст. 235 КПК України);

- бракувало відомостей щодо житла чи володіння особи або частини житла чи іншого володіння особи, які мають бути піддані обшуку (п. 4 ч. 2 ст. 235 КПК України);

- в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку бракувало відомостей щодо особи, якій належить житло чи інше володіння, та особи, у фактичному володінні якої воно знаходиться (п. 5 ч. 2 ст. 235 КПК України);

- не зазначено конкретну особу, яка орендує приміщення, що є порушенням п. 5 ч. 2 ст. 235 КПК України;

- в ухвалі не зазначено власника приміщення, що є порушенням п. 5 ч. 2 ст. 235 КПК України;

- не зазначено речі, документи або осіб, для виявлення яких проводять обшук (п. 5 ч. 2 ст. 235 КПК України);

- зазначено неправильну адресу, номер кабінету місця проведення обшуку [98].

Трапляються випадки, коли обшук розпочинають одразу з робочого етапу, і підготовчий етап є умовним. Ідеться про випадки, передбачені ч. 3 ст. 233 КПК України, а саме проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи в невідкладних випадках до постановлення ухвали слідчого судді.

Сутність робочого етапу обшуку в житлі й іншому володінні особи також потребує наукового пояснення.

Із цього приводу Є. П. Іщенко та А. А. Топорков зазначають, що робочий етап складається з оглядової та пошукової стадій. Під час першої проводять попереднє ознайомлення з місцем обшуку, визначення його меж, виявлення місць та об'єктів, що потребують спеціальних знань і додаткової уваги, обирають технічні засоби, черговість їх застосування тощо. Під час пошукової стадії детально й послідовно обстежують усі об'єкти, що знаходяться на місці обшуку. Тут вирішальну роль відіграють точне виконання обов'язків кожним учасником слідчо-оперативної групи, оптимальний вибір методів, які в конкретному випадку можуть забезпечити досягнення мети обшуку [40, с. 395].

У криміналістичній літературі визначають такі стадії робочого етапу обшуку в житлі й іншому володінні особи:

1) оглядову, що передбачає остаточне визначення плану проведення обшуку, розподіл обов'язків між членами слідчо-оперативної групи, обрання найефективнішої послідовності й тактики проведення обшуку;

2) детальну, під час якої здійснюють обстеження місця обшуку та пошук розшукуваних предметів [56].

На думку А. Ф. Волобуєва, робочий етап умовно поділяють на попередню, оглядову й детальну стадії [60]. Однак, на нашу думку, попередня стадія охоплена підготовчим етапом проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Таким чином, доцільно робочий етап проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи умовно поділити на дві стадії: оглядову та детальну. До першої варто віднести такі організаційно-тактичні заходи:

– старший слідчо-оперативної групи відрекомендовується, пред'являє службове посвідчення, встановлює особу, що є власником житла чи іншого володіння. Усі дії безперервно фіксують шляхом відеозапису;

– обшукувану особу ознайомлюють зі змістом ухвали, після чого вручають її копію, роз'яснюють права й обов'язки учасникам, що засвідчується підписом;

– оглядають об'єкт обшуку та встановлюють присутність інших осіб. Присутнім особам залежно від їх процесуального статусу роз'яснюють права й обов'язки, зокрема положення ст. 222 КПК України щодо недопустимості розголошення відомостей досудового розслідування. Усім, хто опинився в приміщенні, яке обшукують, зазначає Ж. В. Удовенко, роз'яснюють правила поведінки під час проведення обшуку, а саме: знаходитися на своєму місці, не виходити з приміщення без дозволу слідчого, прокурора, нічого не говорити та не втручатися в дії осіб, які проводять обшук, не підходити до телефону тощо [155];

– уживають заходів щодо недопущення знищення доказів, порушення обстановки, а також забезпечують охорону всіх можливих виходів із житла чи іншого володіння особи.

З позицій криміналістичної тактики на оглядовій стадії обшуку в житлі й іншому володінні слідчий, прокурор:

1) з'ясовує в обшукуваного, які приміщення, сховища, меблі використовує він особисто, а які – члени його сім'ї, колеги (якщо обшук проводять у службовому приміщенні). Відповіді обшукуваного зіставляють з раніше отриманими відомостями. Ті самі питання з'ясовують і в інших присутніх у місці обшуку осіб;

2) уточнює, які ключі від сховищ є в обшукуваного і чи немає в нього ключів, приналежність яких він не пояснив;

3) здійснює обхід та огляд усіх приміщень або території, які підлягають обшуку, після чого формулює версії про найбільш імовірні місця зберігання об'єктів пошуку, встановлює трудомісткість й орієнтовний час, який потрібно буде витратити на пошуки, черговість дослідження об'єктів;

4) уточнює питання щодо організації проведення обшуку: необхідність додаткового залучення технічних помічників і спеціалістів, а також доставки

технічних засобів; розподіляє обов'язки з охорони, спостереження та пошуку між учасниками обшуку; встановлює перерви для відпочинку, прийому їжі; забезпечує безпеку учасників слідчої (розшукової) дії; створює належні умови для обшуку (достатнє освітлення, виділення спеціального місця для огляду вилучених предметів тощо);

5) вирішує, дослідження яких об'єктів доцільно провести особисто, а що слід доручити іншим співробітникам і кому саме;

6) уточнює, які корективи слід внести в раніше складений план обшуку;

7) визначає тактичні прийоми пошуків [60].

На нашу думку, алгоритм дій слідчого, прокурора на робочому етапі обшуку в житлі й іншому володінні особи, насамперед, залежить від виду кримінального правопорушення, поведінки обшукуваної особи та речей, документів, що необхідно відшукати.

Після оглядової стадії робочого етапу обшуку в житлі й іншому володінні особи розпочинають детальну стадію. У процесі послідовного обстеження житла чи іншого володіння особи здійснюють пошукові дії, спрямовані на виявлення та вилучення речей і документів, зазначених в ухвалі.

Здійснення пошукових дій у житлі й іншому володінні особи вимагає плановірності та ретельності. Неприпустимо, щоб слідчий або інший учасник обшуку, неуважно оглянувши певний предмет, переходив до обстеження іншого. Немає потреби ретельно обстежувати предмети, де шукані об'єкти завідомо для слідчого у зв'язку із фізичними чи іншими властивостями не можуть бути приховані. Решта предметів, що знаходяться на місці обшуку, підлягають усебічному дослідженню. Під час обшуку в житлі, а так само в інших приміщеннях, наприклад, господарських спорудах, слідчий рухається весь час в одному напрямку, наприклад, по спіралі, за годинниковою стрілкою, обстежуючи один предмет за іншим (центр кімнати, стіни, підлогу, після чого переходить в іншу кімнату). Під час проведення обшуку на відкритій місцевості для забезпечення повноти й усебічності пошуків територію, яку оглядають, розбивають на окремі ділянки (сектори, квадрати), що закріплюють за членами

слідчо-оперативної групи. Кожну таку ділянку оглядають у певній послідовності, а за необхідності досліджують за допомогою технічних засобів.

Під час пошукових дій слідчий, прокурор не повинен ігнорувати різні негативні обставини, а також сліди, що засвідчують можливість знаходження в певному місці замаскованої схованки (ділянка з пожовклою травою на тлі загальної зеленої маси, свіжоскопана грядка на присадибній ділянці, частина стіни з новими шпалерами, блискучі цвяхи в одній із дощок підлоги тощо). Зазначене має насторожити слідчого й бути підставою для ретельного обстеження такого об'єкта або ділянки місцевості. На місце знаходження схованки, переховування трупа або його частин в окремих випадках може вказати поведінка домашніх тварин, птахів. Для перевірки виниклих підозр слідчий або за його дорученням спеціаліст може прозондувати щупом або іншим тонким предметом м'які меблі, постіль, ділянки ґрунту тощо. У тих випадках, коли цього виявляється недостатньо, застосовують такі засоби криміналістичної техніки, як трупо- і металошукачі, портативні рентгенівські установки, інші пошукові прилади. За необхідності частину перепони, за якою може знаходитися тайник, руйнують, а побутову техніку розбирають на частини. Якщо під час здійснення пошукових дій власник приміщення з якої-небудь причини відмовляється відчинити замкнене сховище, слідчому, прокурору законом надано право самому відчинити його, уникаючи надмірних пошкоджень замків, дверей та інших предметів. Спосіб, застосований слідчим для відчинення замкненого сховища, має бути відображений у протоколі обшуку.

Під час обшуку для виявлення серед безлічі однорідних предметів тих із них, які мають значення для розслідуваного кримінального правопорушення, можуть проводити нескладні попередні дослідження. Так, для визначення наркотичних речовин серед інших лікарських препаратів, наявних у обшукуваного, слідів крові й інших слідів біологічного походження відповідний фахівець на місці обшуку може проводити попередні дослідження.

Здійснюючи пошукові дії, слідчий зобов'язаний взяти до уваги наявні в його розпорядженні дані про особу обшукуваного, оскільки врахування таких даних дає змогу обрати правильну тактику обшуку в житлі й іншому володінні особи, результативно провести цю слідчу (розшукову) дію.

Слідча практика засвідчує, що між родом діяльності обшукуваного, його схильностями, захопленнями та способами приховування розшукуваних предметів і документів, вибором місць для облаштування тайників простежується певний зв'язок.

В окремих випадках на напрямок пошуку може вказувати поведінка обшукуваного або членів його сім'ї. Так, демонстративне прагнення обшукуваного догодити слідчому, нав'язливі пропозиції оглянути інші предмети й приміщення, наполегливі запевнення в тому, що цей об'єкт через певні причини не може бути схованкою, мають насторожити слідчого. На місця приховання шуканих предметів у низці випадків може вказувати мимовільна реакція обшуканого на дії слідчого, інших учасників обшуку. Зміна тембру голосу, кольору обличчя, тремтіння рук та інші реакції, які засвідчують високий ступінь його нервового напруження, і виникають під час здійснення пошуків в певному напрямку або обстеження конкретних об'єктів, є своєрідними сигналами, що засвідчують наближення слідчого до схованки. Для виявлення такої реакції слідчий під час обшуку може застосувати такі тактичні прийоми, як «словесна розвідка», яка полягає в бесіді з обшукуваним про обставини, що належать до досліджуваних у цей момент об'єктів, пропозиції обшукуваному самому відчинити певні сховища, повторне повернення до дослідження раніше оглянутих предметів. Щоб спостереження за особою, житло чи інше володіння якої піддають обшуку, було ефективнішим, його доцільно доручати спеціально виділеному для цієї мети оперативному працівнику.

Нерідко обшукувані особи, маючи намір спровокувати негативні емоції в слідчого, переховують речові докази в брудній білизні, постілі дитини або тяжкохворої людини, предметах культу тощо. Трапляються випадки, коли

документи, що цікавлять слідство, розміщують серед численних книг домашньої бібліотеки, щоб послабити увагу слідчого під час тривалого виконання одноманітної роботи. Подеколи присутні під час обшуку особи провокують слідчого на конфлікт, прагнучи таким шляхом домогтися емоційного зриву. Для того щоб протистояти цьому, слідчому варто володіти такими морально-вольовими якостями, як твердість, рішучість, наполегливість, виваженість, тактовність. У зв'язку із тривалістю та одноманітністю пошукових дій рекомендують робити нетривалі перерви для відпочинку.

Під час обшуку слідчий іноді виявляє обставини особистого й інтимного життя обшукуваної особи. Наприклад, під час здійснення пошуку він може виявити особисте листування обшукуваного, документи й різні предмети, що стосуються інтимної сфери життя людини. Закон, оберігаючи інтереси громадян, зобов'язує слідчого вжити заходів для того, щоб такі обставини не стали предметом розголосу. Зокрема, під час проведення пошукових дій слідчий не повинен акцентувати увагу понятих та інших учасників обшуку на зазначених обставинах, якщо вони не стосуються справи. Якщо ж ці обставини мають значення для розслідування і ознайомлення з ними понятих та інших присутніх неминуче, слідчий повинен попередити їх про недопущення розголошення таких відомостей, зокрема письмово засвідчивши таке зобов'язання їхнім підписом.

Під час обшуку вилучають об'єкти, які свідчать про вчинення обшукуваною особою іншого злочину, а саме: незареєстровану вогнепальну зброю та інші предмети, вилучені із цивільного обігу.

Під час проведення обшуку на робочому місці певної особи, а також у готелі або гуртожитку обстеженню підлягають предмети, що знаходяться в користуванні обшукуваного або є його власністю. Це можуть бути робочий стіл обшукуваного, шафа для зберігання спецодягу, спальне місце в гуртожитку, тумба, якою користувався обшукуваний, його особисті речі. Слідчий не має права проводити пошукові дії щодо майна інших осіб, які працюють або проживають спільно з обшукуваним. Він може лише запропонувати цим особам

оглянути свої речі й повідомити, чи немає серед них предметів, які їм не належать.

Особистий обшук, як і всі інші види обшуку, може бути проведено лише за ухвалою слідчого судді у визначеному КПК України порядку. Однак за рішенням слідчого чи прокурора може бути проведено обшук осіб, які перебувають у житлі чи іншому володінні, якщо є достатні підстави вважати, що вони переховують при собі предмети або документи, які мають значення для кримінального провадження. Обшук особи здійснюють особи тієї самої статі в присутності адвоката, представника на вимогу такої особи. Неявка адвоката, представника для участі в проведенні обшуку особи протягом трьох годин не перешкоджає проведенню обшуку. Перебіг і результати особистого обшуку підлягають обов'язковій фіксації у відповідному протоколі (ч. 5, 6 ст. 236 КПК України). Для обшуку особи доцільно виділити окреме приміщення, з якого виводять сторонніх осіб. Необхідно враховувати, що обшукувана особа може чинити опір, тому слід забезпечити достатню кількість учасників обшуку з дотриманням вимоги щодо статі особи, яка проводить обшук. Перед початком обшуку обшукуваному пропонують набути положення, що виключає можливість застосування ним раптового опору. Під час обшуку насамперед вилучають зброю, а також усі інші предмети, які особа може використовувати для опору. Потім у напрямку зверху вниз ретельно досліджують одяг і взуття, оглядають вміст кишень, сумок, інших речей, які знаходяться при обшукуваному. Якщо особистий обшук пов'язаний з обстеженням тіла людини, для участі в ньому слід запросити лікаря.

Важливою на робочому етапі проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи є взаємодія слідчого й оперативних підрозділів. Зокрема, на робочому етапі вона полягає в:

- забезпеченні раптового проникнення до житла з максимальним дотриманням конспірації;
- використанні оперативно-розшукових й оперативно-технічних заходів і засобів з метою проникнення до житла чи іншого володіння особи;

- увійшовши до приміщення, оперативні працівники негайно встановлюють кількість наявних осіб, з метою забезпечення схоронності об'єктів пошуку припиняють будь-яку діяльність інших осіб, забезпечують контроль входних дверей, вікон тощо;
- запобіганні та припиненні будь-яких протиправних дій з боку учасників обшуку;
- контролі щодо будь-яких учасників обшуку, забезпеченні їхньої особистої безпеки;
- за вказівками слідчого – безпосередній участі під час відшукання, встановленні доступу до об'єктів пошуку;
- за необхідності – забезпеченні супроводу підозрюваних осіб;
- сприянні застосуванню технічних засобів фіксації тощо.

Організаційно-тактичні засади робочого етапу обшуку в житлі й іншому володінні особи полягають у застосуванні слідчо-оперативною групою тактичних комбінацій. Однією з них є одночасне виявлення речей та документів і фіксація в протоколі й на технічні носії інформації. Цей метод є детальним, наочним. Це узгоджується з вимогами п. 2 ч. 1 ст. 170 КПК України про те, що виконання ухвали слідчого судді, суду про проведення обшуку в обов'язковому порядку фіксують за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Однак на практиці трапляються випадки, коли слідчий зупиняє відеозапис для внесення відомостей, що зафіксовані на технічні засоби фіксації, до протоколу. Прийняття таких рішень зумовлене намаганням зекономити час, з огляду на обсяги відеозаписів й електронних носіїв інформації [95, с. 253-263]. Однак, відповідно до вимог законодавства, такі рішення є недоцільними.

Таким чином, робочий етап тактики обшуку в житлі й іншому володінні особи передбачає оглядову й детальну стадії.

На оглядовій стадії слідчий, прокурор виконує такі криміналістичні завдання: з'ясовує в обшукуваного, яку частину житла чи іншого володіння

використовує він особисто, а яку – треті особи; уточнює, які ключі від сховищ є в обшукуваного; здійснює обхід та огляд усіх приміщень або території, які підлягають обшуку, після чого формулює версії про найбільш імовірні місця зберігання об'єктів пошуку, організацію пошукових дій; забезпечує безпеку учасників слідчої (розшукової) дії; залучає додаткових спеціалістів і технічні засоби; розподіляє обов'язки з охорони, спостереження та пошуку між учасниками обшуку; встановлює перерви для відпочинку; створює належні умови для обшуку (достатнє освітлення, виділення спеціального місця для огляду вилучених предметів і документів тощо); визначає тактичні прийоми пошуку; вносить корективи в попередньо складений план слідчої (розшукової) дії. На детальній стадії за допомогою організаційно-тактичних заходів здійснюють ретельне обстеження місця обшуку та пошук об'єктів (речей, документів, майна тощо).

2.3. Фіксація перебігу та результатів обшуку у житлі та іншому володінні особи

Фіксація перебігу та результатів є важливим етапом тактики проведення слідчої (розшукової) дії. Особливість фіксації полягає в тому, що без належного процесуального оформлення отримана інформація не має належного доказового значення, а дії слідчого не можуть зумовити необхідні процесуальні наслідки. Тому за результатами фіксації ми отримуємо процесуальні документи, джерела доказів, зокрема речові докази, порівняльні зразки для проведення судової експертизи [25, с. 122].

Фіксація перебігу та результатів обшуку у житлі та іншому володінні особи має певні складнощі. Це пов'язано з динамічністю слідчої (розшукової) дії, різноманітністю джерел отримання інформації, необхідністю постійного контролю за її проведенням. Об'єктивна фіксація перебігу та результатів

слідчої (розшукової) дії можлива за умови комплексного використання всіх способів фіксації, що передбачені КПК України. Основним способом з-поміж зазначених є протокол як джерело доказів у кримінальному процесі.

Згідно із ч. 3 ст. 104 КПК України, протокол має такі складові:

1) вступна частина, яка повинна містити відомості про: місце, час проведення та назву слідчої (розшукової) дії; особу, яка проводить слідчу (розшукову) дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада); усіх осіб, які присутні під час проведення слідчої (розшукової) дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовують під час проведення слідчої (розшукової) дії, умови та порядок їх використання;

2) описова частина, яка має містити відомості про: послідовність дій; отримані внаслідок слідчої (розшукової) дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, зокрема виявлені та/або надані речі й документи;

3) підсумкова частина, що повинна містити відомості про: вилучені речі й документи та спосіб їх ідентифікації; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження й доповнення до письмового протоколу з боку учасників слідчої (розшукової) дії [65].

Найскладнішою в криміналістичному значенні є описова частина протоколу слідчої (розшукової) дії, у якій безпосередньо відображають процес виконання поставлених завдань [25, с. 123].

Зокрема, вивчення кримінальних проваджень (додаток Б) засвідчило, що під час підготовки описової частини протоколу обшуку житла й іншого володіння особи слідчі припускаються низки недоліків. Ідеться про:

– недоліки щодо опису вилучених речей, документів, майна, їхніх індивідуальних ознак (32,2 % кримінальних проваджень);

– визначення точного місцезнаходження об'єктів у житлі й іншому володінні особи (27,8 %);

– порушення криміналістичних рекомендацій щодо оформлення додатків до протоколу слідчої (розшукової) дії (26,2 %) тощо.

Вивчення судової практики теж засвідчило випадки порушень, яких припускаються органи досудового розслідування під час фіксації та вилучення об'єктів пошуку. Так, вироком Шевченківського районного суду м. Києва від 16 березня 2007 року засуджено громадянина Б. за ч. 2 ст. 307, ч. 1 ст. 263 КК України. Під час розгляду справи судом були встановлені грубі порушення кримінального процесуального законодавства, яких припустилися працівники міліції. Зокрема, під час вилучення грошових коштів, а саме 10 тис. доларів США, працівники міліції не відобразили ідентифікаційних ознак грошових купюр, не зазначили їхні серійні номери та номінали. Згодом висновком криміналістичної експертизи банкноти номіналом 100 доларів США в кількості 100 шт. були визнані підробленими. У судовому засіданні обвинувачений Б. категорично заперечив факт зберігання в себе вдома підробленої іноземної валюти й зазначив, що працівники міліції умисно не зазначили в протоколі обшуку ідентифікаційних ознак вилучених у нього грошей з метою замінити частину з них на фальшиві гроші. Суд визнав, що працівники міліції припустилися грубих порушень вимог закону, які регламентують порядок проведення обшуку й складання відповідного протоколу [141].

Слушним вважаємо висновок, якого дійшли В. С. Кузьмічов і Ю. М. Чорноус, згідно з яким процес фіксації доказової інформації є досить складним і має два аспекти: кримінально-процесуальний і криміналістичний. У процесуальному значенні головною під час фіксації є процесуальна форма засвідчення та закріплення доказів. Криміналістичний аспект фіксації має змістове спрямування, тобто основну увагу спрямовують на дії щодо фіксації перебігу та результатів дії, вилучення слідів злочину, речових доказів і на засоби, за допомогою яких проводять ці заходи. Процесуальний та криміналістичний аспекти фіксації перебігу й результатів слідчої дії тісно пов'язані, що не виключає окремого їх розгляду під час наукового аналізу [73, с. 116].

Вивчення теоретичних й емпіричних джерел засвідчило, що на заключному етапі обшуку житла чи іншого володіння особи органи досудового розслідування припустилися таких недоліків:

- порушивши ч. 9 ст. 236 КПК України, замість примірника протоколу (оригіналу) особі, житло чи інше володіння якої було обшукане, вручили копію протоколу обшуку;

- порушивши ч. 9 ст. 236 КПК України, під час проведення обшуку на підприємстві, в установі або організації другий примірник протоколу не вручили керівнику або представникові підприємства, установи або організації;

- у протоколі обшуку не містяться відомості про всіх осіб, які присутні під час проведення слідчої (розшукової) дії (відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 104 КПК України);

- учасникам слідчої (розшукової) дії не було надано можливості ознайомитися з текстом протоколу обшуку перед його підписанням (ч. 4 ст. 104 КПК України);

- обшук у житлі й іншому володінні особи було проведено в нічний час (з 22-ї до 6 год), що є порушенням ч. 4 ст. 223 КПК України, без належного обґрунтування;

- учаснику обшуку не запропоновано надати письмові пояснення стосовно відмови підписувати протокол (ч. 6 ст. 104 КПК України);

- додатки до протоколу не були належно упаковані та засвідчені підписами учасників (ч. 2, 3 ст. 105 КПК України);

- порушивши п. 3 ч. 3 ст. 236 КПК України, адвоката не допустили до обшуку;

- під час обшуку було проігноровано п. 2 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», відповідно до якої під час проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката має бути присутній представник ради адвокатів регіону;

- порушивши п. 9 ст. 9 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність», копії та/або оригінали первинних документів і реєстри бухгалтерського обліку вилучили без складання реєстру вилучених документів;
- виконання ухвали слідчого судді, суду про проведення обшуку не було в обов'язковому порядку зафіксовано за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів (ч. 1 ст. 107 КПК України);
- слідчий, порушивши ч. 1 ст. 236 КПК України, не вжив заходів для забезпечення присутності під час проведення обшуку осіб, права та законні інтереси яких можуть бути обмежені або порушені;
- порушивши ч. 4 ст. 236 КПК України, слідчий, прокурор не забезпечив схоронність і неможливість доступу до майна, що знаходиться в житлі чи іншому володінні особи;
- порушуючи ч. 6 ст. 236 КПК України, коли особа, присутня під час обшуку, відмовилася відчиняти закрите приміщення, сховище або якщо володілець був відсутній, такі приміщення відчиняли не слідчий, прокурор, а сторонні особи. Було залучено спеціалістів для відкриття приміщення без відповідного доручення/постанови слідчого, прокурора;
- як порушення ч. 8 ст. 236 КПК України заяви осіб, у присутності яких здійснювали обшук, під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії не було занесено до протоколу обшуку [98].

Слід визнати, що зазначені та інші недоліки [88, с. 417-419] є поширеними в практиці органів досудового розслідування й потребують усунення. Водночас слід прокоментувати деякі з них.

Відповідно до ч. 9 ст. 236 КПК України, «другий примірник протоколу обшуку разом із доданим до нього описом вилучених документів та тимчасово вилучених речей (за наявності) вручається особі, у якої проведено обшук, а в разі її відсутності – повнолітньому членові її сім'ї або його представникові» [65]. На думку деяких дослідників, за таких умов необхідно вручити примірник (оригінал) протоколу особі, у якої проведено обшук, а не його копію [98].

Однак, на наше переконання, це твердження є помилковим через неправильне тлумачення поняття «примірник». Відповідно до визначення, що містить академічний тлумачний словник, «примірник – одиничний предмет з ряду тотожних, однорідних» [1]. Таким чином, у контексті ч. 9 ст. 236 КПК України тотожним буде вручення обшукуваному як копії протоколу обшуку, так і його другого примірника.

Також викликає заперечення таке зауваження, як «у протоколі обшуку не містяться відомості про всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії» [98]. Відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 104 КПК України, вступна частина протоколу має містити відомості про всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвище, ім'я та по батькові, дата народження, місце проживання). На практиці до цього переліку персональної інформації додають: місце реєстрації – для забезпечення участі особи в суді шляхом надсилання повістки; контактний номер телефону. Трапляються випадки, коли зазначення персональних даних у протоколі обшуку може негативно позначитися на професійній діяльності окремих учасників і перебігу досудового розслідування загалом. Це стосується передусім працівників оперативних підрозділів. Оскільки другий примірник протоколу обшуку залишається для особи, щодо якої проведено обшук, персональні дані можуть бути розголошені. Цей факт може створювати загрозу для особистої безпеки як працівників оперативних підрозділів, так і членів їхніх родин. Також специфіка оперативної роботи потребує максимальної конспірації та анонімності. З позицій криміналістичної тактики доцільним буде вибіркове, залежно від низки обставин, зазначення відомостей про працівників оперативних підрозділів.

Згідно із ч. 7 ст. 236 КПК України, під час обшуку слідчий, прокурор має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани й схеми, виготовляти графічні зображення обшуканого житла чи іншого володіння особи або окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати й вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу,

підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі й документи, які не належать до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, і не належать до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном [65].

Особи, у присутності яких здійснюють обшук, під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії мають право робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу обшуку (ч. 8 ст. 236 КПК України) [65].

Обшук житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді в обов'язковому порядку фіксують за допомогою аудіо- та відеозапису (ч. 10 ст. 236 КПК України) [65]. Доцільно проаналізувати це положення докладніше.

Практика реалізації оновлених положень КПК України виявила, що детально не регламентовано, як проводити відеозйомку. Питання виникають щодо розміщення понять, особливостей фіксації виявлення та вилучення об'єктів пошуку в складнодоступних місцях [89, с. 97-98].

Актуальним лишається тлумачення п. 3 ч. 1 ст. 107 КПК України, відповідно до якого «право безперешкодного фіксування проведення обшуку за допомогою відеозапису надається стороні захисту». До сторони захисту належать: підозрюваний, обвинувачений, виправданий, засуджений, законний представник підозрюваного та захисник. Однак право безперешкодної відеофіксації проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи за допомогою технічних засобів має особа, що набула відповідного процесуального статусу. Таким чином, не кожна обшукувана особа на момент обшуку вже є стороною захисту, тому й обмежується її право на безперешкодне фіксування цієї слідчої (розшукової) дії.

Перебіг і результати проведення процесуальної дії фіксують у протоколі (ч. 1 ст. 104 КПК). Зокрема, заключна частина має містити відомості про вилучені речі й документи та спосіб їх ідентифікації. Факт вилучення речових доказів, документів, цінностей та іншого майна (зокрема предметів і

документів, вилучених з обігу) відображають у протоколі слідчої (розшукової) дії. З огляду на об'єктивні складнощі, які виникають під час складання протоколу обшуку на місці, тобто в житлі чи іншому володінні особи, а також значний обсяг інформації, яку необхідно зафіксувати, пропонуємо практичним працівникам такі рекомендації:

- залучати до складу слідчо-оперативної групи більшу кількість працівників органу досудового розслідування. Зокрема, під час одночасних обшуків поширеними є випадки, коли слідчо-оперативна група, завершивши один обшук, за наказом керівника структурного підрозділу входить до складу іншої як допоміжні сили;

- складати опис вилучених речей і документів, схожих за своїми родовими й ідентифікаційними ознаками, зазначаючи їх кількість й ознаки відповідно до групової належності. Наприклад, вилучаючи папки-накопичувачі зі значною кількістю паперів, можна вказати кількість аркушів й ідентифікаційні ознаки папки, вид документів, що містяться в ній.

Одним з головних завдань слідчого, прокурора є характеристика й індивідуалізація вилученого об'єкта, фіксація ознак (назва, розмір, форма, колір, маркування, позначки, пошкодження), що дають змогу відрізнити його від інших схожих предметів, виключити можливість підміни. Зокрема, є низка особливостей під час внесення до протоколу та вилучення стосовно таких об'єктів:

- у разі вилучення виробів з дорогоцінних металів у протоколі обшуку зазначають назву виробу, його родові й індивідуальні ознаки, колір або відтінок, розмір, кількість, наявність знаків (фігурних клейм і цифрових позначень проби) [61]. Не варто називати матеріал виробів «золотом», «сріблом», «діамантами» тощо. У практичній діяльності часто трапляються підробки, які, на перший погляд, складно відрізнити від справжніх ювелірних виробів. Також поширеними є підробки клейма. Встановити точну приналежність виробу до ювелірного може тільки проведення судової експертизи. Визначення кількісних та якісних характеристик дорогоцінних

металів і каміння, напівдорогоцінного каміння проводять з використанням спеціальних знань. В інших випадках у протоколі відображають тільки колір металу й каменів, а також їхні індивідуалізовані ознаки [43]. Тому під час внесення до протоколу обшуку варто використовувати такі фрази: «каблучка сірого кольору, з одним блакитним камінцем у вигляді серця, праворуч від якого розташований напис «S 925 ALE 50» тощо. Ця рекомендація є обов'язковою до виконання й під час проведення інших слідчих (розшукових) дій. Відомі випадки, коли через поспіх слідчий, прокурор зазначає про вилучення саме золотої прикраси, що спростовують після проведення експертизи. Тоді під час повернення тимчасово вилученого майна на вимогу суду виникають невідповідності між протоколом вилученого й повернутого майна. Таким чином, застосування цієї криміналістичної рекомендації є своєрідною гарантією законності діяльності слідчого, прокурора під час обшуку;

– вилучаючи зброю та боєприпаси, необхідно зазначати тип або вид зброї, марку, номер, розміри, кількість, клеймо виробника [61]. Заміри розмірів слід проводити криміналістичною лінійкою. Доцільно використовувати фрази: «об'єкт схожий на пістолет», «об'єкт схожий на гільзу» тощо, оскільки вигляд зброї можуть мати сувенір, макет чи іграшка. У разі виявлення гранат, гільз, а також предметів, що ззовні схожі на вибухонебезпечні, вилучення таких об'єктів можливе лише спеціально уповноваженими підрозділами Державної служби України з надзвичайних ситуацій;

– у разі вилучення продовольчих товарів у протоколі обшуку зазначають найменування, масу, об'єм, кількість продуктів, їх стан, якість, упаковку, маркування, дату виготовлення тощо. Цих вимог слід дотримуватися і в описі промислових товарів [61];

– вилучаючи цінні папери, необхідно зазначати серію, номер, дату, кількість аркушів, акцентувати увагу на оригіналах та копії. Під час вилучення грошових коштів варто їх оглянути, зазначити загальну суму, номінал, серію та номер кожної купюри.

Про важливість фіксації цієї обставини свідчить приклад зі слідчої практики. У Ташкентській області було вбито жінку, яка приїхала туди за телеграфним викликом з українського міста Черкас. Під час розслідування було запідозрено чоловіка, у якого було вилучено добре сховану в поясі штанів грошову купюру. Розслідування встановило, що перед відльотом у Ташкент жінка зняла з особистого рахунку в банку значну суму грошей і мала їх при собі такими купюрами, які й було вилучено в підозрюваного. Шляхом перевірки за місцем роботи підозрюваного та інформації, отриманої від його знайомих, встановлено, що зарплату такими купюрами він не отримував і значної суми грошей до зустрічі з потерпілою не мав. Через запит в Ощадбанк установили, що вилучена під час обшуку купюра була направлена до Львівської філії Ощадбанку. Цю обставину в сукупності з іншими даними було використано для викриття вбивці [72, с. 325].

Незалежно від виду кримінального правопорушення, щодо розслідування якого здійснюють кримінальне провадження, чи наявності в переліку ухвали про дозвіл на обшук, завжди підлягають обов'язковому вилученню предмети й документи, обіг яких заборонено (якщо у власника немає дозволу на їх придбання та зберігання). Відповідно до п. 4 Інструкції від 27 серпня 2010 року № 51/401/649/471/23/125 [114], до вилучених з обігу належать:

- предмети, придбання і використання яких здійснюють за особливими дозволами й вичерпний перелік яких визначений законодавством України;

- предмети, виготовлення, придбання, зберігання, збут і розповсюдження яких заборонені законодавством;

- документи, визначені законодавством й іншими нормативними актами [114].

Відомості про об'єкти, які підлягають вилученню, вносять як до протоколу обшуку в житлі й іншому володінні особи, так і фіксують за допомогою відеозапису.

Таким чином, зазначає О. П. Ващук, дослідження проблем фіксації кримінального провадження актуалізується процесом удосконалення кримінального процесуального законодавства, що вносить певні корективи в питання закріплення доказів. На сучасному етапі актуальність фіксації невербальної інформації зумовлена також інтенсивним розвитком техніки, що застосовують у кримінальному провадженні, та її сучасними можливостями [15, с. 141].

Правила поводження з об'єктами пошуку регламентовано в Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду, затвердженій спільним наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Служби безпеки України, Верховного Суду України, Державної судової адміністрації України від 27 серпня 2010 року № 51/401/649/471/23/125 [43].

Відповідно до ч. 2 п. 9 цієї Інструкції, якщо протокол з описом предметів і цінностей, які вилучають, з певних причин на місці скласти неможливо (наприклад, у зв'язку з їх значною кількістю), їх упаковують і опечатують, додаючи бирки з написами, які засвідчують відповідні особи [114]. На нашу думку, ця норма суперечить як вимогам чинного кримінального процесуального законодавства, так й основам криміналістичної тактики, тому варто розглянути це питання детальніше.

Крім того, одним з типових недоліків, якого припускаються під час оформлення додатків до протоколу обшуку в житлі й іншому володінні особи, є надання неповних пояснювальних написів на бирках, якими опечатували вилучені об'єкти (23,8 % кримінальних проваджень, додаток Б).

З позицій криміналістичної тактики проблемним питанням є зміст Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду щодо можливості упакування та опечатування

вилученого майна, що не описане в протоколі обшуку, із доданням бирок з написами, які засвідчують учасники слідчої (розшукової) дії. Передусім слід зазначити, що бирки є невід'ємними частинами вилученого майна, а отже, і матеріалами кримінального провадження. Відповідно до п. 3 Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, на упаковці (бирці) проставляють підписи осіб, які брали участь у процесуальній дії, і зазначають інформацію про вміст упаковки, найменування проведеної процесуальної дії, дату її проведення та номер кримінального провадження [107]. Цей перелік неповний, водночас, чинним кримінальним процесуальним законодавством також не передбачено чітких вимог щодо їх оформлення. На нашу думку, бирка, що розміщується на вилученому й опечатаному майні, обов'язково має містити такі реквізити:

- назву структурного підрозділу;
- дані про слідчого, прокурора, що проводив обшук;
- відтиск печатки підрозділу;
- стислий перелік вилучених речей, документів, майна, що знаходяться в упаковці;
- адреса, за якою проведено обшук та вилучено об'єкти;
- підписи учасників обшуку й понятих;
- дата;
- порядковий номер пакету, коробки, іншого упакування.

З огляду на зазначене, вилучення предметів, на яких містяться сліди злочину, без зазначення місця їх виявлення, детального опису вилучених предметів, опечатування тощо спричиняє визнання доказів недопустимими [141].

Спосіб пакування вилученого майна повинен забезпечувати неможливість підміни або зміни вмісту без порушення його цілісності та схоронність вилучених (отриманих) речових доказів від пошкодження, псування,

погіршення або втрати властивостей, завдяки яким вони мають доказове значення. Умовою зберігання речових доказів має бути забезпечення збереження їхніх істотних ознак і властивостей. На речові докази, які не можуть бути належно упаковані через громіздкість чи з інших причин, прикріплюють бирку в спосіб, що унеможливило її зняття, зміну або пошкодження [107].

Речі й документи, вилучені під час обшуку, можуть набувати різного процесуального статусу в кримінальному провадженні:

- вилучені відповідно до ухвали слідчого судді про надання дозволу на обшук, що потребують подальшого огляду й визнання речовими доказами;

- належать до предметів, які вилучені законом з обігу та підлягають обов'язковому вилученню незалежно від змісту ухвали, набувають статусу тимчасово вилученого майна;

- які не належать до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукання в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, не належать до предметів, які вилучені законом з обігу, їх вважають тимчасово вилученим майном.

Глава 16 КПК України тимчасово вилученим визначає майно, яке одержане під час затримання особи в порядку, передбаченому ст. 207, 208 КПК України, обшуку (ст. 236 КПК України) чи огляду (ст. 237 КПК України). Будь-які вилучені речі й документи, крім вилучених законом з обігу, підлягають поверненню власнику або за ухвалою суду, або внаслідок завершення кримінального провадження. Водночас під час досудового розслідування щодо тимчасово вилученого майна можливе повернення власнику або накладення арешту. Тимчасово вилучене майно підлягає негайному поверненню власнику у випадках:

- недотримання слідчим процесуального порядку подання клопотання про арешт майна;

- винесення ухвали слідчим суддею про повернення тимчасово вилученого майна.

Відповідно до ч. 2 ст. 167 КПК України, тимчасово вилученим може бути майно у вигляді речей, документів, грошей тощо, стосовно яких є достатні підстави вважати, що вони:

1) підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди;

2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;

3) є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом;

4) одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від них, а також майно, у яке їх було цілком або частково перетворено [65].

Тимчасово вилучене майно потребує застосування слідчим таких дій:

– не пізніше ніж наступного робочого дня після вилучення слідчий зобов'язаний звернутися до слідчого судді з клопотанням, погодженим з прокурором, чи прокурор з клопотанням особисто про арешт тимчасово вилученого майна;

– ухвала про арешт тимчасово вилученого майна має бути постановлена не пізніше ніж за 72 год з дня надходження клопотання до суду (ч. 6 ст. 173 КПК України).

Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надають можливість ознайомитися з текстом протоколу (ч. 4 ст. 104 КПК України). Зауваження та доповнення зазначають у протоколі перед підписами. Протокол підписують усі особи, які брали участь у проведенні процесуальної дії.

Часто учасники обшуку, зокрема обшукувані особи, відмовляються від підписання протоколу. Таку відмову обов'язково фіксують у протоколі. Цій особі надають право дати письмові пояснення щодо причин відмови від

підписання, що засвідчують підписом її захисника, а в разі його відсутності – понятих [65].

Процес ознайомлення з протоколом обшуку в житлі й іншому володінні особи переважно є психологічно напруженим. Виявлення об'єктів пошуку, порушення звичної обстановки в житлі чи іншому володінні особи, інколи навіть псування майна негативно налаштовує обшукувану сторону на дії органів досудового розслідування. Це виявляється, наприклад, у прискіпливому ставленні до почерку, опису ознак вилученого майна тощо. Такі суперечності вирішують шляхом написання зауважень до протоколу, які слідчий зобов'язаний долучити до матеріалів кримінального провадження.

Також трапляються випадки, коли під час ознайомлення з протоколом слідчої (розшукової) дії особа, житло чи інше володіння якої було піддано обшуку, знищує оригінал документа. Хоча обшук і проводять за умови обов'язкової звуко- та відеофіксації, без протоколу обшуку слідча (розшукова) дія та отримані результати будуть недопустимими. Відновлення протоколу обшуку на місці ускладнене такими факторами:

а) обшук може бути тривалим, відповідно обсяг протоколу буде значним, що потребує тривалого часу для його виготовлення;

б) непоодинокими є випадки знищення протоколу у спосіб, що унеможлиблює відтворення його змісту (спалення, хімічне травлення, подрібнення тощо);

в) складнощі, пов'язані з відтворенням окремих елементів обшуку (наприклад, опис первинного стану схованок, повторного засвідчення участі представників спеціальних служб тощо).

Законодавець не передбачив алгоритм дій органів досудового розслідування у випадку знищення, пошкодження протоколу обшуку. Ми пропонуємо дотримуватися такого порядку:

– факт пошкодження, знищення протоколу обшуку має бути засвідчений на відеозапис, який є обов'язковим під час обшуку в житлі й іншому володінні особи;

- слідчий повинен зазначити обставини цієї події, зокрема вказати дані про особу, яка знищила протокол, спосіб і час знищення, які залишки наявні;
- пошкодження, знищення протоколу обов'язково на відеозапис засвідчують поняті;
- необхідно викликати слідчо-оперативну групу для засвідчення факту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 357 Кримінального кодексу України («Викрадення, привласнення, вимагання документів, штамів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження»);
- слідчий, прокурор складає новий протокол обшуку;
- пошкоджений протокол підлягає опечатуванню і додається до нового як додаток;
- у протоколі слідчої (розшукової) дії слід зазначити, що протокол заповнюють повторно, і повідомити причину;
- склавши новий протокол слідчої (розшукової) дії, учасники обшуку ознайомлюються з його змістом.

Слідчий, прокурор мають ужити заходів для забезпечення схоронності протоколу обшуку.

Усі вилучені предмети, цінності й документи пред'являють понятим та іншим учасникам слідчої (розшукової) дії. Об'єкти упаковують для уникнення їх пошкодження, неконтрольованого доступу й забезпечення збереження слідів (мікрослідів) [114].

Порядок зберігання основних видів об'єктів, які вилучають під час обшуку в житлі й іншому володінні особи, такий:

- готівку, яка містить сліди кримінального правопорушення, передають на зберігання до уповноваженого банку, що обслуговує орган, у складі якого знаходиться слідчий підрозділ;
- готівку, яка не містить слідів кримінального правопорушення, зараховують на спеціально визначений депозитний рахунок уповноваженого банку;

– автомобілі й інші транспортні засоби передають на зберігання на спеціальні майданчики, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2008 року № 1102 «Про затвердження Порядку тимчасового затримання та зберігання транспортних засобів на спеціальних майданчиках і стоянках»;

– документи, які є речовими доказами, повинні зберігатися вкладеними між чистими аркушами паперу в конвертах;

– цінні папери передають на зберігання до уповноваженого банку;

– дорогоцінні метали, дорогоцінне каміння або речі, що їх містять, передають для зберігання Державному сховищу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння або уповноваженому банку;

– предмети релігійного культу передають на зберігання до релігійних організацій;

– речі й документи, які становлять культурну цінність, передають на зберігання до Міністерства культури або Укрдержархіву;

– наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори, вилучені з незаконного обігу, зберігають відповідно до Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 2008 року № 422;

– спирт етиловий, алкогольні напої та тютюнові вироби зберігають у місцях зберігання, відомості про місцезнаходження яких внесені до Єдиного державного реєстру місць зберігання та з дотриманням вимог Порядку обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1998 року № 1340 [108];

– вогнепальну і холодну зброю та боєприпаси зберігають у господарчих підрозділах Національної поліції України, Служби безпеки України тощо після їх перевірки та дослідження державною спеціалізованою установою, що здійснює судово-експертну діяльність;

– зброя, яка належить Збройним силам України, підлягає здачі на зберігання за належністю (до військової частини), якщо це не зашкодить кримінальному провадженню;

– вибухові речовини передають на зберігання на склади Збройних сил України або відповідних державних підприємств;

– отруйні речовини передають на зберігання на склади суб'єктів господарювання, які мають дозвіл, отриманий відповідно до Порядку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 червня 1995 року № 440, і належні спеціальні умови для зберігання;

– об'єкти біологічного походження, які потребують спеціальних умов зберігання, зберігає державна спеціалізована установа, що здійснює судово-експертну діяльність, за узгодженням з її керівництвом;

– інші об'єкти зберігають разом з матеріалами кримінального провадження в індивідуальному сейфі (металевій шафі) слідчого, який здійснює таке провадження [118].

Для зберігання речових доказів в органах досудового розслідування обладнують спеціальні приміщення зі стелажми, оббитими металом дверима, ґратами на вікнах, охоронною та протипожежною сигналізацією. Якщо немає такого приміщення, виділяють спеціальний сейф або металеву шафу достатнього розміру. Витрати, пов'язані зі зберіганням речових доказів, цінностей та іншого вилученого майна, несе орган, на зберіганні якого знаходиться вилучене майно. У випадках, коли майно передають на зберігання в інші установи, підприємства, організації з метою забезпечення спеціальних умов зберігання, такі витрати покривають за рахунок держави [114].

Отже, протокол обшуку житла й іншого володіння особи з доданим до нього описом вилучених речей, документів, майна рекомендовано складати у двох примірниках, один з яких повинен знаходитися в матеріалах кримінального провадження; другий – для вручення особі, щодо житла й

іншого володіння якої проводили обшук, чи для залишення документів на місці обшуку.

Важливе значення має дотримання порядку оформлення відеозапису як додатка до протоколу обшуку в житлі й іншому володінні особи. Відповідно до ч. 3 ст. 105 КПК України, додатки мають бути належно виготовлені, упаковані, засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у їх виготовленні та/або вилученні. Важливо забезпечити такі вимоги за умови безперервного відеозапису обшуку в житлі й іншому володінні особи, адже відеофіксація слідчої (розшукової) дії поширюється й на процес ознайомлення з протоколом і додатками до нього всіх учасників.

Завершується заключний етап слідчої (розшукової) дії, як і власне обшук житла й іншого володіння особи, коли слідчо-оперативна група завершує процес фіксації слідчої (розшукової) дії та залишає житло й інше володіння особи, де проводили обшук. Постає питання: коли правильно зупинити відеозапис – до чи після залишення обшукуваного приміщення.

Розглянемо слідчу ситуацію, коли відеозапис є безперервним аж до моменту залишення слідчо-оперативною групою місця проведення обшуку. Після упакування всіх речових доказів, ознайомлення зі змістом протоколу, надавши примірник протоколу обшуку особі, щодо житла чи іншого володіння якої проводили обшук, слідчий вказує час і зазначає, що слідчо-оперативна група покидає об'єкт обшуку у зв'язку з виконанням ухвали. Відеозапис продовжують з метою засвідчення факту вилучення речових доказів, а також залишення слідчо-оперативною групою житла чи іншого володіння особи. Коли всі учасники вийшли з обшукуваного приміщення, слідчий повідомляє про час та завершення відеозапису. Перевагою цього способу є повна відеофіксація закінчення діалогу між учасниками обшуку та засвідчення процесу залишення місця обшуку.

Водночас, відповідно до вимог законодавства та криміналістичної тактики, виникає порушення щодо порядку долучення матеріалів обов'язкової відеофіксації обшуку як додатка до протоколу. Згідно із ч. 3 ст. 105 КПК

України, додатки до протоколів мають бути належно виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків. Отже, матеріали безперервного відеозапису необхідно упаковати й засвідчити підписами учасників обшуку, що унеможливило продовження фіксації до моменту залишення місця обшуку.

З позицій криміналістичної тактики цей процес такий: слідчий, прокурор знаходить об'єкт пошуку, пред'являє його на відеозапис і понятим, називаючи індивідуальні ознаки; після цього річ відкладають у визначеному місці, забезпечуючи її схоронність. Таку процедуру повторюють за аналогією й для інших об'єктів пошуку [173].

За цих умов слід дотримуватися криміналістичних рекомендацій:

- до переліку додатків слід внести відомості про флеш-накопичувач, на якому міститься відеозапис обшуку в житлі й іншому володінні особи;
- ознайомити учасників зі змістом протоколу;
- вручити примірник протоколу особі, у якої проведено обшук;
- завершити відеозапис;
- вилучити флеш-накопичувач, дотримуючись правил експлуатації відеозаписувального пристрою;
- флеш-накопичувач помістити до спеціального пакета чи конверта, запакувати й засвідчити підписами учасників слідчої (розшукової) дії; залишити місце проведення обшуку.

Нині інтерес становлять прогресивні форми візуалізації, що здійснюють за допомогою комп'ютерних технологій. Це програмне забезпечення, яке надає можливість створити анімаційні моделі подій, зокрема й слідчих (розшукових) дій; комп'ютерна томографія; програми, за допомогою яких вибудовують панорамне зображення обстановки, після чого з'являється можливість віртуально переміщатися в збереженому просторі тощо. Криміналістичну візуалізацію вже використовують співробітники правоохоронних органів за кордоном. Перед вітчизняним кримінальним судочинством постають питання

щодо врегулювання кримінальних процесуальних норм, технічних і науково-методичних аспектів упровадження новітніх технічних засобів [24, с. 131-135].

Важливою на заключному етапі проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи є взаємодія слідчого та оперативних підрозділів. Зокрема, на заключному етапі вона полягає в:

- наданні допомоги слідчому в складанні додатків до протоколу обшуку за дорученням слідчого;
- наданні допомоги слідчому під час зіставлення вилученого майна із зазначеним у протоколі для фіксації технічними засобами;
- усебічному сприянні слідчому щодо опечатування та вилучення речових доказів;
- допомозі щодо забезпечення ознайомлення зі змістом протоколу учасників слідчої (розшукової) дії;
- забезпеченні схоронності житла чи іншого володіння особи за допомогою оперативно-технічних заходів і засобів;
- допомозі в транспортуванні та супроводженні вилученого майна до органу досудового розслідування тощо.

Висновки до розділу 2

За результатами здійснених досліджень було сформовано засади проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи на різних етапах тактики слідчої (розшукової) дії.

На підготовчому етапі в практичних працівників викликає складнощі формування в клопотанні про обшук житла та іншого володіння особи переліку індивідуальних або родових ознак речей, документів, іншого майна або осіб, яких планують відшукати, а також обґрунтування їхнього зв'язку із вчиненим кримінальним правопорушенням (п. 7 ч. 3 ст. 234 КПК України). Розглянуто

негативні випадки, коли в клопотанні використовують формулювання, за яким «обшук проводиться з метою відшукування інших речей, предметів, документів, що мають відношення до кримінального провадження та майна, здобутого внаслідок учиненого кримінального правопорушення» (15,1 % кримінальних проваджень). Така практика потребує усунення недоліків, адже Європейський суд з прав людини розглядає її як порушення ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (справа «Смирнов проти Росії» 2007 року). Тому клопотання про проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи має відповідати вимогам КПК України, і у випадку неможливості точного зазначення речей, документів, які підлягають вилученню, слід зазначати їхні родові ознаки.

Принциповим є питання щодо визначення моменту, з якого починається обов'язковий відеозапис обшуку. Обґрунтовано, що оптимально розпочинати відеозапис за місцем розташування органу досудового розслідування з моменту початку діяльності слідчо-оперативної групи (39,7 % кримінальних проваджень). Таким чином, у нормальній робочій обстановці фіксують усі необхідні дані, зокрема: номери кримінального провадження та ухвали слідчого судді, учасники слідчої (розшукової) дії, застосовані технічні засоби тощо.

Робочий етап обшуку у житлі та іншому володінні особи має ключове значення в структурі тактики слідчої (розшукової) дії.

Вивчення кримінальних проваджень засвідчило, що під час досудового розслідування обшук проводили щодо таких об'єктів: житла (83,3 %), іншого володіння особи (транспортного засобу (11,9 %), земельної ділянки (12,7 %), гаража (8,7 %), інших будівель чи приміщень побутового, службового, господарського, виробничого й іншого призначення (30,9 %); особи як продовження обшуку житла чи іншого володіння особи (22,8 %).

Під час робочого етапу обшуку у житлі та іншому володінні особи склалися такі типові слідчі ситуації:

1. Особа ознайомилася зі змістом ухвали слідчого судді, засвідчила підписом отримання копії, добровільно надала необхідні речі, документи (9,2 %

кримінальних проваджень). У випадку взаємодії обшукуваної особи зі слідчим, прокурором ефективність обшуку є максимальною, а рівень психологічного напруження – мінімальним. Проте слідчий, прокурор за наявності достатніх підстав вважати, що у житлі та іншому володінні особи можуть знаходитися інші речі, документи, які мають значення для кримінального провадження, а також предмети, які вилучені законом з обігу, має право продовжити проведення обшуку.

2. Особа ознайомилася зі змістом ухвали, засвідчила підписом отримання копії, але відмовилася від надання речей і документів (32,2 % кримінальних проваджень). Розглядають дві основні слідчі версії: особа намагається приховати об'єкти пошуку; об'єкти перебувають в іншому місці. За цих умов обшук в житлі й іншому володінні особи проводять максимально ретельно.

3. Особа ознайомилася зі змістом ухвали, але відмовилася від отримання копії та заперечує щодо проведення обшуку в її житлі та іншому володінні (50,6 %). Відмову особи від отримання копії ухвали засвідчують поняті та фіксують у протоколі. Потім обшук проводять на загальних підставах. Якщо особа перешкоджає слідчому, прокурору, він має право дати доручення на застосування заходів фізичного впливу чи спеціальних засобів з метою збереження доказів і продовження проведення слідчої (розшукової) дії.

4. Власник житла чи іншого володіння особи відсутній (8,0 %). За таких умов копію ухвали необхідно залишити на видному місці в житлі чи іншому володінні особи (ч. 4 ст. 236 КПК України). Відповідно, слідчий, прокурор застосовує такі організаційно-тактичні заходи: з метою проникнення до житла й іншого володіння особи залучають працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій для відкриття дверей та інших сховищ; після проникнення до житла слідчий, прокурор дає доручення оперативним працівникам оглянути приміщення з метою засвідчення факту відсутності в ньому інших осіб; у разі підозри про можливу наявність вибухонебезпечних речовин, слід забезпечити дотримання вимог безпеки, залучити спеціалістів; після закінчення обшуку слідчий, прокурор залишає поряд із копією ухвали

другий примірник протоколу обшуку з додатками; з метою дотримання вимог ч. 4 ст. 236 КПК України відновлюють старий чи встановлюють новий дверний замок. Приміщення опечатують, зазначають на бирці контактний номер телефону слідчого, прокурора. Слід невідкладно поінформувати особу про проведення у її житлі та іншому володінні обшук.

Етап фіксації перебігу й результатів обшуку в житлі та іншому володінні особи пов'язаний з остаточним формуванням протоколу обшуку житла й іншого володіння особи з доданням до нього описом вилучених речей, документів, майна. Такі документи рекомендовано складати у двох примірниках, один з яких має знаходитися в матеріалах кримінального провадження; другий – для вручення особі, щодо житла й іншого володіння якої проводили обшук, чи для залишення документів на місці обшуку.

Сформовано криміналістичні рекомендації, за якими вилучені під час обшуку речі, документи, майно підлягають упакуванню та опечатуванню з додаванням бирок, наведено вимоги до їх реквізитів.

Висвітлено порядок оформлення відеозапису як додатка до протоколу обшуку у житлі та іншому володінні особи. Відповідно до ч. 3 ст. 105 КПК України, додатки мають бути належно виготовлені, упаковані, засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у їх виготовленні та/або вилученні. Важливо забезпечити такі вимоги за умови безперервного відеозапису обшуку в житлі й іншому володінні особи. Із цього приводу запропоновано криміналістичні рекомендації: до переліку додатків слід внести відомості про флеш-накопичувач, на якому міститься відеозапис обшуку у житлі та іншому володінні особи; ознайомити учасників зі змістом протоколу; вручити примірник протоколу особі, у якої проведено обшук; завершити відеозапис; вилучити флеш-накопичувач, дотримуючись правил експлуатації відеозаписувального пристрою; флеш-накопичувач помістити до спеціального пакета чи конверта, запакувати й засвідчити підписами учасників слідчої (розшукової) дії; залишити місце проведення обшуку.

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТАКТИКИ ОБШУКУ У ЖИТЛІ ТА ІНШОМУ ВОЛОДІННІ ОСОБИ

3.1. Удосконалення кримінальної процесуальної регламентації обшуку у житлі та іншому володінні особи

За результатами здійснених досліджень виявлено низку проблемних питань щодо правового регулювання обшуку у житлі та іншому володінні особи [93, с. 253-256]. Розглянемо найактуальніші з них.

Так, перша проблемна ситуація пов'язана з тим, що, згідно із ч. 1 ст. 235 КПК України, «ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз» [65].

Практиці органів досудового розслідування відомі випадки, коли обшук проводили протягом декількох діб з перервою на нічний час. Це здебільшого пов'язано з потребою обшукати велике за площею приміщення або вилучити, описати в протоколі значну кількість речей і документів. Також трапляються так звані позаштатні ситуації, коли постає потреба зробити перерву у зв'язку з браком технічних засобів для продовження обшуку. Наприклад, у разі неможливості забезпечити штучне освітлення місця проведення цієї слідчої (розшукової) дії в темний час доби або за необхідності зробити перерву для відпочинку в нічний час. Чинний КПК України фактично ігнорує існування таких форс-мажорних обставин, оскільки дозволив проникати до житла чи іншого володіння особи на підставі однієї ухвали слідчого судді лише один раз [165, с. 12]. Ми поділяємо думку О. В. Швидкової, яка вважає, що, на перший погляд, це видається ефективною процесуальною гарантією дотримання органами досудового розслідування конституційного права людини на

недоторканність житла чи іншого володіння. Проте, з іншого боку, виникають передумови для обмеження або порушення інших прав учасників кримінального провадження [165, с. 9-10].

Вивчення слідчої практики засвідчило, що аналізоване положення ч. 1 ст. 235 КПК України негативно сприймають слідчі (85,0 %, додаток А).

Тому, на нашу думку, ч. 1 ст. 235 КПК України потребує вдосконалення. Зазначену норму доцільно викласти в такій редакції: «ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право провести обшук житла чи іншого володіння особи лише один раз». Таку пропозицію схвалили 99,1 % слідчих (які висловили незгоду з нинішньою редакцією ч. 1 ст. 235 КПК України, додаток А). Запропоновані законодавчі зміни спрямовані забезпечити права та свободи людини, сприятимуть ефективному досягненню завдань кримінального провадження.

Інша проблемна ситуація пов'язана з тим, що, згідно із ч. 4 ст. 234 КПК України, клопотання про обшук розглядають у суді в день його надходження, однак на практиці виникають питання щодо строку надання ухвали, пов'язаного з її безпосереднім виготовленням, який у низці випадків затягується (на підставі досвіду 32,7 % слідчих, додаток А).

У повсякденній діяльності суду трапляються випадки, що унеможливають дотримання ч. 4 ст. 234 КПК України, а саме щодо розгляду клопотання про обшук у день його надходження, з причин, не залежних від органів досудового розслідування. Так, до Апеляційного суду Рівненської області надійшло клопотання слідчого Острозького відділу поліції ГУ Національної поліції в Рівненській області від 6 червня 2018 року про визначення судом апеляційної інстанції територіальної підсудності розгляду його клопотання про проведення обшуку. В обґрунтування клопотання слідчий зазначив, що, відповідно до ст. 234 КПК України, обшук у кримінальному провадженні проводять на підставі ухвали слідчого судді місцевого суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового

розслідування. Розгляд клопотання про проведення обшуку в цьому випадку підсудний Острозькому районному суду, однак, з огляду на те, що суддя з 24 квітня 2017 року перебуває без повноважень у зв'язку із закінченням п'ятирічного строку призначення на посаду, а інших професійних суддів у цьому суді на посадах немає, то, на думку слідчого, є об'єктивна причина для визначення судом апеляційної інстанції підсудності розгляду, а саме поданого ним клопотання про проведення обшуку за іншим місцевим судом. Ураховуючи викладене вище, Апеляційний суд Рівненської області ухвалив рішення про задоволення клопотання слідчого [34].

Справді, у повсякденній практиці органів досудового розслідування випадки направлення кримінальних проваджень з одного суду до іншого трапляються часто. Під час вирішення таких справ суд керується ст. 34 КПК України, а саме: кримінальне провадження передають на розгляд іншого суду, якщо: 1) до початку судового розгляду виявилось, що кримінальне провадження надійшло до суду з порушенням правил територіальної підсудності; 2) після задоволення відводів (самовідводів) чи в інших випадках неможливо утворити склад суду для судового розгляду; 3) обвинувачений чи потерпілий працює або працював у суді, до підсудності якого належить здійснення кримінального провадження; 4) ліквідовано суд або з визначених законом підстав припинено роботу суду, який здійснював судові провадження. Відповідно, суд керується п. 2 ч. 1 ст. 34 КПК України, у якому визначено, що питання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого в межах юрисдикції одного суду апеляційної інстанції вирішується колегією суддів відповідного суду апеляційної інстанції за поданням місцевого суду або за клопотанням сторін чи потерпілого не пізніше ніж за п'ять днів з дня внесення такого подання чи клопотання [65]. Проте ця норма продовжує строк розгляду клопотання про обшук, що в низці випадків може негативно позначитися на перебігу кримінального провадження.

Непоодинокими є випадки допущення слідчими суддями смислових помилок в ухвалах про дозвіл на обшук, що призводить до їх оскарження в

судовому порядку. Так, до Апеляційного суду міста Києва надійшла апеляційна скарга захисника-адвоката, який діяв в інтересах особи А., на ухвалу слідчого судді Шевченківського районного суду. Цією ухвалою за заявою прокурора, який здійснює повноваження прокурора в кримінальному провадженні, виправлено описку в абзаці резолютивної частини ухвали слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва, яка стосувалася неправильного зазначення місця проведення обшуку, а саме замість «щодо надання дозволу на проведення обшуку за місцем знаходження Державної служби експортного контролю України, яке знаходиться за адресою: ...», вказати «щодо надання дозволу на проведення обшуку за місцем проживання особи А. за адресою: ...». Адвокат зауважив, що про ухвалу слідчого судді, якою виправлено описку, стало відомо запізно, коли прокурор виконав вимоги ст. 290 КПК України й матеріали кримінального провадження відкрито сторонам. Адвокат посилався на те, що особі А. не було належно повідомлено про розгляд заяви прокурора, чим порушено його право на захист. Не погоджуючись з таким рішенням слідчого судді, захисник подав апеляційну скаргу, у якій просив ухвалу слідчого судді Шевченківського районного суду м. Києва скасувати та направити справу на новий розгляд. У процесі розгляду встановлено, що, відповідно до ст. 379 КПК України, суд має право за власною ініціативою або за заявою учасника кримінального провадження чи іншої заінтересованої особи виправити допущені в судовому рішенні цього суду описки, очевидні арифметичні помилки незалежно від того, набрало судове рішення законної сили чи ні. Питання про внесення виправлень суд вирішує в судовому засіданні. Учасників судового провадження повідомляють про дату, час і місце засідання. Таким чином, суд постановив поновити адвокату, який діє в інтересах особи А., строк на апеляційне оскарження. Ухвалу слідчого судді Шевченківського районного суду міста Києва, якою за заявою прокурора, що здійснює повноваження прокурора в кримінальному провадженні, виправлено описку в абзаці резолютивної частини ухвали, залишити без змін [157].

Важливо, що строк дії ухвали про дозвіл на обшук у житлі та іншому володінні особи не може перевищувати одного місяця з дня її постановлення.

Зволікання з підготовкою клопотання слідчим і складнощі, які виникають під час отримання ухвали слідчого судді про проведення обшуку, спричиняють порушення таких криміналістичних засад проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи, як невідкладність і раптовість.

Для розв'язання цієї проблеми варто акцентувати увагу на таких аспектах:

- на законодавчому рівні встановити чіткі строки виготовлення ухвал слідчого судді про дозвіл на обшук у житлі й іншому володінні особи працівниками судів;

- шляхом внесення змін до відповідних норм КПК України спростити процедуру прийняття деяких процесуальних рішень, які надмірно завантажують роботу слідчих суддів;

- ужити заходів щодо впровадження електронного документообігу. Зокрема, доцільно розробити електронну систему подання клопотань. Така система забезпечить можливість подавати клопотання з додатками у відповідній формі до автоматизованої електронної бази даних. Основним завданням системи є забезпечення передання, зберігання та захисту документів (клопотань з додатками). На нашу думку, для зручного користування варто було б об'єднати запропоновану систему з Єдиним реєстром досудових розслідувань. Проте користувачами електронної системи подання клопотань будуть суд й органи досудового розслідування за принципом територіальної підслідності. Таке нововведення має чимало переваг, серед яких: а) економія часу працівників органів досудового розслідування (не витратити час на дорогу до суду, очікування в чергах до канцелярії тощо); б) спрощення процедури підготовки клопотань (уникнення тривалого друкування кількох екземплярів клопотань, додатків, тривалого завіряння копій, зшивання тощо). Варте уваги питання щодо необхідності завірення копій документів. Ця формальність є своєрідною гарантією достовірності наданих на розгляд суду матеріалів, що

передбачає засвідчення особи, яка їх надала. Вирішення цього питання в електронному форматі полягає у використанні цифрового підпису особи. Саме електронний цифровий підпис має бути основою авторизації слідчого, прокурора в автоматизованій базі даних. Відповідно, працівники суду, отримавши електронний екземпляр клопотання з додатками, зможуть використовувати вже надрукований текст для формування ухвал, що значно пришвидшить їхню роботу.

Звісно, для максимальної ефективності електронної процедури доцільно отримувати ухвалу в електронному вигляді, скріплювати цифровими підписами, пред'являти її знову ж таки за допомогою технічних засобів. На жаль, технічне оснащення органів досудового розслідування, рівень забезпечення громадян цифровими підписами є недостатнім, що унеможливорює впровадження цієї процедури нині. Тому, на нашу думку, поки що слід сконцентрувати зусилля для розроблення механізму подання електронних клопотань, що може стати початком переведення кримінальних проваджень у цифровий вимір.

Різні аспекти електронного кримінального провадження дедалі частіше є предметом дослідження сучасних вітчизняних учених [138], тому після розроблення належного теоретичного та законодавчого підґрунтя має відбутися прогрес у практичній реалізації зазначених питань.

Таким чином, для розв'язання проблеми невідкладного надання ухвал слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи слід, по перше, здійснити нормативно-правове регулювання строку, що відведений на виготовлення ухвали слідчого судді. По-друге, на державному рівні опрацювати напрям щодо впровадження електронного документообігу, розробивши електронну систему подання й розгляду клопотань, що структурно може належати до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Таке нововведення має сприяти процесуальній та фінансовій економії.

Стратегічно важливим є напрям удосконалення кримінального процесуального регулювання, пов'язаний з упровадженням на державному рівні системи електронного документообігу.

Тотальна інформатизація всіх сфер життя суспільства зумовлює геометричну прогресію обсягів кримінальної процесуальної інформації, потребу її миттєвого обміну й автоматизованого превентивного контролю, позбавленого корупційних ризиків [140, с. 198].

Вітчизняні правоохоронні органи за цим напрямом вивчають досвід іноземних держав. Зокрема, становить інтерес досвід країн Європейського Союзу, а саме Чеської Республіки щодо електронної системи управління провадженнями. У Чехії розпочали розробляти цю систему ще 2005 року. Нині це глобальна та добре продумана електронна база даних «Електронні кримінальні провадження». Електронна система оцифровує паперову документацію, що своєю чергою надає можливість обмінюватися файлами в кримінальних справах між співробітниками й управліннями [142]. Система використовує «електронні скриньки даних» (data boxes), що є електронним поштовим сервісом, який забезпечує захищене передання файлів справ зареєстрованим користувачам. За допомогою таких електронних скриньок офіційні повідомлення, кореспонденція, повістки та запити миттєво надсилають зареєстрованим користувачам. Підтвердженням їх отримання є спеціальний електронний штамп [142].

На жаль, українські органи досудового розслідування досі опрацьовують надмірні обсяги паперової документації, що нераціонально в еру цифрових технологій. Електронна система управління провадженнями, розроблена чеськими колегами, пов'язана з 70 різними базами даних, що дає змогу економити час на складанні, надсиланні, очікуванні друкованих відповідей на запити органів досудового розслідування [142].

Прокуратура Київської області розробила пілотний проект «Концепція щодо онлайн електронного наглядного провадження» [142]. Уже розпочато процес електронного наглядного провадження, що згодом має позначитися на

всіх стадіях кримінального провадження. Отже, прототип системи електронного порядку подання клопотань уже є, необхідно лише налаштувати цю систему відповідно до норм законодавства України.

Доцільно проаналізувати також досвід запровадження електронної форми в сучасний кримінальний процес Королівства Швеції. Інформатизація кримінальної юстиції Швеції щодо впровадження електронних процесуальних процедур і призначених для цього програмних продуктів знайшла своє вираження в електронному кримінальному провадженні на основі RIF – універсальної системи обміну цифровою інформацією між органами кримінальної юстиції. Спершу ця система була схожа на вітчизняний Єдиний реєстр досудових розслідувань. Згодом до системи додали нові модулі, що підвищило її функціональність. У технічному аспекті RIF забезпечує цифровий обмін «структурованою інформацією» та електронними документами («неструктурована інформація») між розрізненими електронними системами органів кримінальної юстиції Швеції: поліції, прокуратури, судової адміністрації [140, с. 199]. «Структурована інформація» – це загальні відомості про кримінальне провадження, що вносять під час реєстрації (вид злочину, дата, фабула, кваліфікація). Неструктуровані дані представлені у формі pdf-файлів. Це переважно скановані паперові або електронні документи. Обмін ними можливий лише в поєднанні зі структурованою інформацією, до якої pdf-файли прикріплюють як додатки [140, с. 199]. Таким чином, органи досудового розслідування за допомогою Microsoft Office готують клопотання, скановані додатки до клопотань і конвертують їх у pdf-файли. Після чого додають дані до «структурованих даних» щодо конкретного кримінального провадження – і вони стають доступними для подальшого розгляду судом. На етапі погодження клопотання з прокурором у Швеції активно використовують Skype, що позбавляє необхідності персональних зустрічей та економить час. З огляду на викладене вище, упровадження електронного процесуального діалогу спростить і пришвидшить процедуру подання та розгляду клопотань, а також

отримання ухвал слідчих суддів про дозвіл на проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи.

У контексті розгляду цього питання Ю. Ю. Орлов і С. С. Чернявський зазначили, що електронні документи як джерела доказів у кримінальному провадженні не є документами в традиційному значенні. Для уникнення термінологічної плутанини доцільно позначати їх спеціальним терміном «електронне відображення» та вважати самостійним джерелом доказів у кримінальному провадженні й окремим видом доказів [97, с. 19]. Таким чином, коли будуть подавати клопотання про обшук з додатками за допомогою електронної системи подання й розгляду клопотань, буде йтися не про передання документа як матеріального об'єкта, а про його електронне відображення. Виокремлюють низку відмінностей між документом й електронним відображенням, зокрема:

1) за суб'єктом створення: документ створює фізична або юридична особа, електронне відображення – фізична, юридична особа й інформаційна система;

2) за формою подання інформації: документ – це текст, малюнки, креслення, схеми, фотозображення; фонограми, відеограми; електронне відображення – цю інформацію доповнюють виконуваними комп'ютерними програмами, базами даних, мережевою технологічною інформацією;

3) вид слідів з позицій криміналістики: документ – матеріальні; електронне відображення – ідеальні;

4) індивідуальні криміналістичні ознаки притаманні лише документу;

5) доказове значення оригіналу та копії: доказове значення документа – копії, на відміну від оригіналу, відрізняється; щодо електронного відображення – відмінностей між оригіналом і копією немає [97, с. 19-20].

Отже, розвиток науково-технічного прогресу позначається на змінах порядку як кримінального провадження, так і проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Ще одне проблемне питання пов'язано з тим, що фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження під час розгляду питань слідчим суддею є обов'язковим (ч. 4 ст. 107 КПК України). У повсякденній діяльності працівники суду використовують звукозаписувальні технічні засоби. Проте, відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування» від 1 січня 2019 року [110], передбачено обов'язкову відеофіксацію розгляду клопотань про обшук слідчим суддею. На нашу думку, виконання цієї норми кримінального процесуального закону суттєво позначиться на завантаженості слідчого, прокурора, слідчого судді та, водночас, не має суттєвого значення для встановлення обставин кримінального провадження.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції» [111], на прокурора покладено виконання повноважень слідчого судді з розгляду клопотань про дозвіл на обшук і винесення відповідної ухвали. Умовами, за яких допускається застосування зазначеного особливого режиму, є: 1) воєнний, надзвичайний стан або проведення антитерористичної операції; 2) неможливість виконання у встановлені законом строки слідчим суддею своїх повноважень, передбачених ст. 234, 235 КПК України [165, с. 7]. Проте в ст. 64 Основного Закону визначено, що обмеження конституційних прав і свобод може застосовуватися виключно у випадках, передбачених Конституцією України. Відповідно до ст. 30 Конституції України, не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду, за винятком невідкладних випадків, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину.

Таким чином, прокурор може виконувати повноваження слідчого судді щодо надання дозволу на проведення обшуку лише за таких обставин: 1) якщо в клопотанні порушено питання про отримання дозволу на обшук особи або об'єктів, що не є житлом чи іншим володінням особи; 2) якщо в клопотанні порушено питання про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи в одному з невідкладних випадків, визначених ст. 30 Конституції України.

З огляду на зазначене, прокурор має право надавати дозвіл на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи виключно за наявності невідкладного випадку, пов'язаного з урятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, яких підозрюють у вчиненні злочину, за умов уведення воєнного, надзвичайного стану чи проведення антитерористичної операції.

Наступна проблемна ситуація пов'язана з тим, що КПК України передбачає можливість проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи за відсутності власника. Згідно з ч. 4 ст. 236 КПК України, у разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні, копію ухвали необхідно залишити на видному місці.

Слушною є думка вчених щодо необхідності формування особливостей дотримання процесуальної форми й положень тактики обшуку в житлі та іншому володінні особи за умов аналізованої слідчої ситуації. Тактика обшуку в житлі й іншому володінні особи, на думку О. Я. Переверзи, має чимало особливостей, зокрема: під час складання протоколу слід детально записувати всі дії, які проводили на місці обшуку за відсутності власника житла чи іншого володіння; бажаним є також інформування власника про проведений у його житлі чи іншому володінні обшук протягом розумного строку (наприклад, протягом 24 год) [102, с. 222].

За умови відсутності власника житла чи іншого володіння, у криміналістичних джерелах рекомендовано складати протокол обшуку у щонайменше двох примірниках, а саме: один з них буде долучено до матеріалів кримінального провадження, інший – для вручення власнику житла й іншого володіння або за його відсутності – для залишення в житлі чи іншому володінні

після обшуку. Ще один примірник можуть скласти для ознайомлення прокурора за умов проведення обшуку в невідкладному порядку. Однак слід урахувати, що прокурор як процесуальний керівник конкретного кримінального провадження погоджує клопотання слідчого про обшук у житлі й іншому володінні особи, а також має беззаперечне право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Тому, на нашу думку, необхідності вручати йому додаткову копію протоколу обшуку в житлі й іншому володінні особи, передусім за умов дефіциту часу, немає.

Водночас у ч. 4 ст. 236 КПК передбачено, що в разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні копію ухвали має бути залишено на видному місці в житлі чи іншому володінні особи. Відповідно до ч. 9 ст. 236 КПК України, другий примірник протоколу обшуку разом з доданими до нього описом вилучених документів і тимчасово вилучених речей (за наявності) вручають особі, у якої проведено обшук, а в разі її відсутності – повнолітньому членові її сім'ї або його представникові. Чинне кримінальне процесуальне законодавство не передбачає необхідності залишати копію протоколу обшуку в житлі чи іншому володінні за відсутності власника або особи, яка його заміняє. На нашу думку, до КПК України варто ввести таку норму. Це надало б можливість особі, за відсутності якої проведено обшук у її житлі чи іншому володінні, володіти вичерпною інформацією щодо факту обшуку, дій членів слідчо-оперативної групи, перебігу обшуку, місця знаходження вилучених предметів і документів тощо.

Слід усунути наявну законодавчу прогалину в КПК України. На нашу думку, необхідність залишення другого примірника протоколу слідчої (розшукової) дії спрямована на забезпечення прав і свобод обшукуваного, узгоджена з іншими нормами КПК України.

Слід вдосконалити й ч. 10 ст. 236 КПК України, у якій зазначено, що за результатами проведення слідчої (розшукової) дії «складається протокол обшуку житла чи іншого володіння особи та додатки до нього (аудіо- та відеозапис)» [65].

Власне «відео» (від лат. *video* – дивлюся, бачу) слід тлумачити як широкий спектр технологій запису, обробки, передачі, зберігання й відтворення візуального й аудіовізуального матеріалу на моніторах [19]. На нашу думку, застосування відеозапису, з огляду на зміст цього поняття, полягає у фіксації як звуку, так і зображення. Відповідно, застосування аудіозапису є недоцільним за умов проведення невербальних слідчих (розшукових) дій, а власне технічні засоби відеозапису фіксують як зображення, так і звук. Тобто має йтися лише про відеозапис як обов'язкову умову проведення обшуку житла чи іншого володіння особи.

3.2. Удосконалення використання тактичних прийомів обшуку у житлі та іншому володінні особи

Центральним елементом тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи є застосування тактичних прийомів.

Ми поділяємо позицію В. Ю. Шепітька, згідно з якою тактичний прийом – це спосіб здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретного завдання, що ґрунтується на психологічному механізмі її реалізації та є найбільш раціональним й ефективним у певних ситуаціях [167, с. 23].

У наукових джерелах узгоджену сукупність тактичних прийомів, які застосовують під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій, позначають поняттям «тактична комбінація».

Тактичні комбінації проводять з метою виконання конкретного тактичного завдання, вони охоплені єдиним тактичним рішенням, є упорядкованою сукупністю взаємопов'язаних і взаємообумовлених прийомів, поєднаних цільовою спрямованістю в процесі їх реалізації в межах проведення окремої дії (процесуальної, слідчої (розшукової) дії, негласної слідчої (розшукової)) [163, с. 67].

Системи тактичних прийомів обшуку (тактичні комбінації) – це своєрідні алгоритми (типові програми) для слідчого в процесі їх використання. Вони виконують різноманітні функції (діагностичні, пізнавальні, психологічного впливу), надають можливість визначити необхідність пошуків, вплинути на обшукувану особу, одержати від неї певну інформацію, обрати напрямок пошуків, виявити об'єкти пошуку тощо [61].

З позицій криміналістичної тактики тактичні прийоми проведення обшуку ґрунтуються на ситуаційному підході. Дослідниця Л. П. Ковтуненко запропонувала детальний поділ слідчих ситуацій обшуку за об'єктивними та суб'єктивними ознаками.

Об'єктивні:

- а) кількість об'єктів й одночасність проведення слідчої (розшукової) дії;
- б) час, що сплинув з моменту одержання слідчим інформації про місцезнаходження предмета пошуку, до безпосереднього проведення обшуку;
- в) ступінь доступу слідчого, прокурора, інших учасників слідчо-оперативної групи до об'єкта обшуку;
- г) присутність (або відсутність) особи, житло або інше володіння якої піддаються обшуку;
- д) рівень поінформованості слідчого, прокурора, інших учасників слідчо-оперативної групи про предмет пошуку, вірогідні місця його знаходження, особу обшукуваного тощо.

До суб'єктивних ознак належать рівень професійної підготовки слідчого, прокурора, інших учасників слідчо-оперативної групи, їх уміння використовувати рефлексивне мислення й управління, а також позицію та поведінку обшукуваної особи [102, с. 220].

Таким чином, під час побудови системи тактичних прийомів ключовим є ситуаційний підхід, що полягає в застосуванні індивідуальної системи тактичних прийомів залежно від слідчої ситуації.

Опрацювання наукової та навчально-методичної літератури дало підстави виокремити такі методи пошуку за умов обшуку в житлі й іншому володінні особи:

- суцільний або вибіркового (часткового). Під час застосування першого проводять повне дослідження всього житла або іншого володіння особи, всіх об'єктів, які знаходяться в ньому. У разі застосування вибіркового методу досліджують окрему частину житла й іншого володіння особи;

- одиничний або груповий (спільний або роздільний) методи пошуку застосовують залежно від кількості осіб, які проводять обшук (відповідно до сформованих слідчо-оперативних груп, а також кількості слідчих, прокурорів, що безпосередньо проводять слідчу (розшукову) дію);

- паралельне або зустрічне обстеження. Перше здійснюють під час дослідження великого приміщення, коли кілька слідчих або оперативних працівників можуть одночасно проводити пошукові дії, не заважаючи один одному. Під час зустрічного обстеження пошукові дії учасники обшуку проводять у зустрічному напрямку [62]. Однак за таких умов слід потурбуватися про те, щоб усі пошукові дії учасників були зафіксовані за допомогою відеозапису й засвідчені понятими;

- за напрямком руху: за годинниковою стрілкою; проти годинникової стрілки; по спіралі; зустрічне обстеження; паралельне обстеження (для ділянок місцевості) [60].

Перелік методів обстеження житла й іншого володіння особи, а також застосовуваних тактичних прийомів може бути розширено. Так, у низці випадків застосовують пошук без порушення цілісності об'єктів (наприклад, відкрили шафу, переклали речі) та з порушенням (пошкодили підлогу, якщо є підозра щодо облаштування тайника, зрізали смугу шпалер) [155].

Перед початком проведення пошукових дій слідчий оглядає житло чи інше володіння особи. Обирають метод проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи залежно від напрямку руху:

– концентричний (від периферії до центра), який найбільш доцільно обирати у випадках, коли центр місця обшуку не має чітко визначених меж (наприклад, офісні приміщення);

– ексцентричний (від центра до периферії), який обирають для обстановки, де обшукуване приміщення має центр, що цікавить слідство (наприклад, шафи з документацією, комп'ютерна техніка);

– фронтальний (лінійний), застосовуваний на значних площах, де слід виявляти та вилучати значну кількість речей і документів (наприклад, обшук присадибної ділянки, складських приміщень тощо);

– секторний. Його суть полягає в тому, що слідчий, перебуваючи в центрі об'єкта обшуку, за компасом визначає напрямок руху по колу, обмежуючись певним сектором в 30–45 [63].

У наукових і навчально-методичних джерелах визначають типові тактичні прийоми, які застосовують під час проведення слідчих (розшукових) дій: тактичні прийоми, спрямовані на створення сприятливих умов для проведення слідчої (розшукової) дії; тактичні прийоми, спрямовані на встановлення психологічного контакту; постановка різного виду запитань; використання чинника раптовості; спростування неправдивого алібі; допущення легенди; демонстрація речових доказів, іншої матеріально фіксованої інформації, оголошення показань інших осіб тощо [52].

Класифікацію тактичних прийомів обшуку, яку розробив С. Ф. Денисюк [26, с. 13], пропонуємо доповнити певними особливостями, які притаманні обшуку в житлі й іншому володінні особи:

1) за функціональною спрямованістю: тактичні прийоми, які мають на меті виконати пошукову функцію (аналіз окремих ділянок приміщення; зіставлення предмета пошуку з різними об'єктами місця обшуку; орієнтація на професійні навички обшукуваного тощо); тактичні прийоми, які сприяють комунікації з обшукуваним (постановка обшукуваному контрольних питань; використання навіювання у формі наказу);

2) за об'єктом спрямованості: тактичні прийоми, які здійснюють вплив на обшукуваного (словесна розвідка; роз'яснення мети обшуку тощо); тактичні прийоми, спрямовані на дослідження матеріальної обстановки (аналіз виявлених слідів та їхніх ознак; аналіз ознак предмета пошуку; використання можливостей типових аналогів тощо);

3) за особливостями реалізації: тактичні прийоми реалізує одноосібно слідчий; тактичні прийоми реалізує з розподілом ролей слідчо-оперативна група;

4) за широтою використання: тактичні прийоми, які використовують тільки під час проведення обшуку (словесна розвідка; орієнтація на професійні навички обшукуваного); тактичні прийоми, що використовують під час проведення різних слідчих (розшукових) дій (постановка певних питань; бесіда на абстрактну тему; роз'яснення необхідності надання допомоги органам досудового розслідування тощо);

5) за характером інформації: тактичні прийоми, що ґрунтуються на словесній інформації (бесіда на абстрактну тему; постановка нейтральних питань); тактичні прийоми, що ґрунтуються на матеріалізованій інформації (демонстрування обшукуваному аналога предмета пошуку); тактичні прийоми, що ґрунтуються на логіко-розумовій інформації (аналіз ознак предмета пошуку; моделювання події, що сталася);

6) за характером слідчої ситуації: тактичні прийоми, які диференціюють залежно від виду ситуації обшуку [76, с. 201]. Наприклад, будуть різнитися тактичні прийоми, які застосовують у конфліктній та безконфліктній ситуації обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Тактичні прийоми обшуку в житлі й іншому володінні особи може бути класифіковано залежно від мети застосування:

- 1) пізнання події кримінального правопорушення та слідчої ситуації;
- 2) психологічного впливу на учасників обшуку в житлі й іншому володінні особи;
- 3) здійснення пошукових дій та виявлення об'єктів пошуку тощо.

Таким чином, обираючи тактичні прийоми обшуку в житлі й іншому володінні особи, слід урахувувати:

- який об'єкт планують обшукати (житло, гараж, транспортний засіб);
- вид обшуку житла й іншого володіння особи (повторний, груповий);
- об'єкт пошуку (знаряддя кримінального правопорушення; майно, одержане внаслідок його вчинення; розшукувані особи, трупи);
- характеристики особи, у житлі й іншому володінні якої планують провести обшук;
- особливості використання спеціальних знань;
- прогноз щодо слідчої ситуації обшуку тощо.

Урахування всіх зазначених обставин є запорукою успішного проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи, що можна проілюструвати прикладом зі слідчої практики.

Так, в одній із заток р. Дніпра було знайдено нижню частину трупа невідомого чоловіка, на якій була натільна білизна, запакована в поліетиленову плівку. Пакунок був перев'язаний мотузком. Наступного дня неподалік від цього місця в невеличкому озері виловили труп невідомої жінки, теж запакований у мішок. Труп був розчленований та складений удвоє, загорнутий у поліетиленову плівку, шматок простирала та чохол від матраца й туго зв'язаний мотузком для білизни. Через декілька днів у каналізаційній трубі було знайдено верхню частину трупа чоловіка, запаковану в поліетиленову плівку, матроську тільняшку й інші предмети одягу, перев'язані технічною марлею. Невдовзі встановили особи потерпілих. Ними виявилися подружжя К., які, приїхавши до Києва, зупинилися в сестри дружини. Наступного після приїзду дня вони пізно повернулися додому, у зв'язку з чим господарка квартири висловила своє невдоволення. Подружжя К. пішли з дому, сказавши, що шукатимуть житло в іншому місці. Після їх ніхто не бачив.

Було висунуто припущення, що вбивство вчинено в районі житлового масиву, де виявлено трупи. Пошук і перевірка в цьому районі, де налічувалося

понад 17 000 квартир, за відсутності конкретних відомостей про ймовірне місцезнаходження, були надзвичайно ускладненими.

За результатами проведених експертиз (судово-медичної, біологічної, товарознавчої, криміналістичної) було встановлено: а) удари потерпілим завдано з надзвичайною силою; б) предмети одягу, у які запаковано трупи, не належали потерпілим, весь одяг був старий, надто великого розміру; в) мотузок для білизни, яким були зв'язані трупи, мав родову приналежність; г) один з вузлів мотузка рифовий (прямий), що є професійним морським вузлом; д) шматки поліетиленової плівки, використаної для пакування трупів, відокремлені одним способом; ж) виявлена в упаковці шерсть тварини належить собаці, найімовірніше, вівчарці.

На підставі цих та інших зібраних слідством даних було розроблено таку модель особи злочинця: а) злочинець – високий, сильний чоловік; б) конфігурація та упаковка мішка, у якому знаходився труп жінки, засвідчує, що він міг перенести його власноручно; в) чоловік, можливо, проживає без родини в ізольованій, не менш ніж двокімнатній квартирі, куди можна запросити чоловіка та жінку, запропонувавши їм окрему кімнату, для здійснення своїх злочинних намірів і за відсутності свідків; г) у нього має бути собака; д) робота може бути пов'язана з морем або річкою; ж) злочинець повинен проживати поруч із сестрою потерпілої, оскільки трупи було знайдено порівняно недалеко від цього місця.

Така конкретизація даних надала можливість невдовзі встановити особу Д., який вчинив цей злочин. Серед 230 власників собак у цьому мікрорайоні його ознаки в повному обсязі відповідали моделі злочинця. Перед тим він проходив службу на флоті, жив сам у двокімнатній квартирі, розташованій поруч із місцем проживання сестри загиблої, високий та сильний, має німецьку вівчарку. Обшук у його квартирі виявив сліди та засоби злочину, а також коштовності, вилучені в потерпілих [72, с. 330].

Усі перелічені вище методи та прийоми обшуку житла й іншого володіння особи є ефективними засобами в процесі доказування. Водночас

вони не мають бути ізольовані один від одного. Ключовим у цій ситуації є майстерність слідчого вміло обирати та поєднувати найбільш ефективні прийоми й методи в конкретному кримінальному провадженні.

Тактичні прийоми забезпечують максимальну ефективність, коли застосовують комплексно, з метою виконання завдань конкретного обшуку житла й іншого володіння особи.

У процесі дослідження було запропоновано тактичні комбінації, що застосовують під час проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи, а саме: «забезпечення умов проведення слідчої (розшукової) дії та керування діями її учасників», «здійснення психологічного впливу на особу, житло та інше володіння якої піддають обшуку», «відшукання всіх об'єктів пошуку», «фіксації перебігу й результатів обшуку у житлі й іншому володінні особи» тощо. Розглянемо їх детальніше.

Тактична комбінація «забезпечення умов проведення слідчої (розшукової) дії та керування діями її учасників» передбачає застосування тактичних прийомів управлінського спрямування, які спрямовані на забезпечення ефективної взаємодії із залученими до кримінального провадження особами й тактичних прийомів організаційно-технічного змісту, які забезпечують оптимальні зовнішні умови та необхідні організаційно-технічні засоби діяльності з метою ефективного проведення слідчої (розшукової) дії.

Застосування тактичних прийомів у межах розглядуваної тактичної комбінації має певні особливості, тому, їх можна об'єднати в такі групи залежно від спрямованості керування:

- тактичні прийоми як засоби керування слідчим власними почуттями й поведінкою;
- тактичні прийоми як засоби керування слідчим поведінкою інших учасників слідчої (розшукової) дії;
- тактичні прийоми як засоби керування слідчим поведінкою обшукуваних;

- тактичні прийоми як засоби керування слідчим слідчою ситуацією;
- тактичні прийоми як засоби керування діяльністю з пошуку та взаємодії з іншими об'єктами тактичного впливу.

Тактична комбінація «здійснення психологічного впливу на особу, житло та інше володіння якої піддають обшуку», полягає в застосуванні тактичних прийомів, спрямованих на здійснення впливу на свідомість людини. Передусім слід зазначити про «універсальний» тактичний прийом, який застосовують як у конфліктних, так і безконфліктних слідчих ситуаціях – встановлення психологічного контакту. Поняття «психологічний контакт» обумовлює конкретний вплив на психіку осіб, які вступають у спілкування. Під час встановлення контакту психологічний вплив може мати різні форми та пов'язаний з низкою обставин, серед яких потреба встановлення контакту, його ціль, прийоми впливу, використання емоційного стану осіб під час спілкування та бажання надавати необхідну інформацію [50, с. 65]. Передумовою успішної реалізації цього тактичного прийому є ретельне вивчення слідчим особи, житло або інше володіння якої буде обшукане.

Іншим тактичним прийомом може бути «використання психологічних особливостей обшукуваного». Сутність його полягає в урахуванні слідчим як на етапі встановлення контакту, так і безпосередньо під час проведення слідчої (розшукової) дії, відомостей про характер, риси, самооцінку особи, її стосунки в родині та за місцем роботи.

Тактичний прийом «використання стану емоційної напруженості» полягає в тому, що в такому стані в особи суттєво знижується здатність здійснювати свідомий контроль за змістом мовних повідомлень і власною поведінкою.

Близьким до цього є тактичний прийом «використання раптовості» – його зміст полягає в несподіваній для обшукуваного появі фактів та обставин, що спростовують обрану ним лінію поведінки.

Таким чином, тактичні прийоми, шляхом застосування яких здійснюють психологічний вплив на особу, житло й інше володіння якої піддають обшуку, спрямовані на:

- 1) встановлення психологічного контакту;
- 2) управління спілкуванням з боку слідчого;
- 3) здійснення психологічного впливу на особу, житло або інше володіння якої буде обшукане, інших присутніх осіб під час проведення слідчої (розшукової) дії;
- 4) одержання слідчим необхідної інформації за результатами проведення слідчої (розшукової) дії [159, с. 86].

Також застосовувані тактичні прийоми мають на меті усунути або нейтралізувати негативні наслідки протидії обшукуваного, інших присутніх осіб.

За умови якщо обшук проводять у присутності власника житла чи іншої особи, яка його замінює, можуть застосовувати формулювання різного виду запитань, які за своєю сутністю в межах проведення цієї слідчої (розшукової) дії будуть мати непроцесуальний, орієнтувальний характер. Також здійснюють спостереження за особою, її вербальними й невербальними реакціями, окремими особистими речами особи. Важливість застосування таких тактичних прийомів уже перевірена слідчою практикою.

Так, у процесі обшуку в коридорі, ванні, кухні, вітальні та кабінеті хазяїн квартири поведився насторожено. Коли перейшли до спальні, він повеселішав і став насвистувати мелодію. Слідчий повернувся в кабінет, здійснив ретельніший пошук і знайшов схованку шуканого предмета [72, с. 343].

Інший випадок пов'язаний з тим, що під час обшуку в спальні слідчий звернув увагу на парасольку саме через недоречність її перебування в цій кімнаті. У ручці парасольки було виявлено сховані в ній коштовності [72, с. 343].

Ще одна типова ситуація, на яку мають зважати учасники обшуку, полягає в тому, що після оголошення постанови про проведення обшуку

хазяйка у своєму помешканні закрила вікна фіранками. На зауваження слідчого вона пояснила: «У нас перший поверх. Не годиться, щоб сусіди бачили нашу ганьбу». Слідчий погодився з її думкою і не відновив початкове положення фіранок. Згодом з'ясувалося, що в такий спосіб хазяйка подала сигнал своєму сину – підозрюваному [72, с. 343].

Слід також керуватися висновком Л. Д. Удалової про те, що зовнішність і поведінка людини здатні нести значущу для розслідування інформацію, а тому використання можливостей невербального каналу спілкування є важливим під час виконання різних завдань тактичного, організаційного й управлінського характеру [154].

Ефективним є застосування тактичних прийомів непрямого впливу. Слідчий звертається не до особи, житло чи інше володіння якої обшукують, а до інших учасників слідчої (розшукової) дії (оперативних працівників, спеціалістів, понятих) з певними вказівками та пропозиціями: про необхідність перейти до подальшої стадії обшуку, доцільність пошуків у тому або тому місці, про можливості використання технічних засобів. Водночас спеціаліст, який здійснює відеозапис, фіксує реакцію особи, приміщення якої обшукують; слідчий чи оперативний працівник – спостерігає та доходить висновків про характер і методи пошукових дій.

Переміщення учасників обшуку до іншої кімнати або наближення до місцезнаходження схованки із засобами криміналістичної техніки викликає в осіб, що знають про тайник, певну реакцію, яка безпосередньо залежить від характеру суб'єкта, типу й стану нервової системи. В одних випадках спостерігається помітна скутість рухів, в інших – вияви реакцій вегетативної нервової системи: блідість, почервоніння, спітніння, часте ковтання слини тощо. Можлива нервова рухливість пальців рук, ніг, постукування підборами взуття по підлозі, постукування пальцями руки, невідривний погляд в одну точку, у бік схованки. Проте є люди, які добре володіють собою і здатні приховати хвилювання, але не завжди їм це вдається. Так, особа, яка

поводилася до певного моменту коректно й шанобливо, починає вимушено позіхати, потягуватися, поглядати на годинник, вдавати втомлену.

Слідчий повинен постійно спостерігати за реакцією особи, приміщення якої обшуковують, проте намагатися робити це непомітно. Головною метою такого спостереження є виявлення переходів від одного психологічного стану до іншого, завдяки чому й можна визначити те місце, наближення до якого спричиняє тривогу особи. Важливим аспектом є уважність спеціаліста, який може, здійснюючи зйомку, спостерігати за реакцією обшукуваного через видошукач камери. Навіть якщо слідчий не помітить зміну поведінки особи, приміщення якої обшуковують, то оператор може своєчасно повідомити йому про це. Однак слід урахувати можливість симуляції тривоги з метою привернення уваги слідчого до ділянки, де нічого не приховано. Така тактика розрахована на те, щоб виснажити слідчого й його помічників безплідними пошуками, переконати їх у відсутності схованок.

Щоправда, під час подальшого перегляду відзнятого матеріалу, який не дав позитивних результатів, зафіксовані на відеозаписі особливості поведінки осіб, приміщення яких обшукували, можуть відіграти вирішальну роль для прийняття рішення про проведення повторного обшуку.

З метою психологічного впливу на учасників обшуку в житлі й іншому володінні особи важливим є застосування тактичних прийомів, які ґрунтуються на методах рефлексивного мислення. Моделювання мислення та дій особи, яка вчинила або причетна до злочинної діяльності, охоплює подію кримінального правопорушення, а також дає змогу прогнозувати її майбутні дії – знищення чи приховування слідів, фальсифікацію доказів, інсценування події. Для цього застосовують тактичні прийоми «словесної розвідки», зміст яких полягає в спостереженні за поведінкою та реакціями особи, житло й інше володіння якої обшуковують за різних слідчих ситуацій.

Порівнюючи тактичні прийоми рефлексивного мислення, які застосовують під час огляду й обшуку, вчені зауважують, що робота слідчого під час огляду відбувається за схемою: пошук слідів та їх зіставлення,

модельовання особи злочинця, відновлення механізму злочину. Особа злочинця, його дії, наміри подумки відтворює слідчий на підставі виявлення та розуміння слідів цих дій. Натомість під час обшуку має місце зворотний рух психологічних процесів. Керуючись показаннями осіб, які знають обшукуваного, вивченням різноманітного матеріалу, що характеризує особу, особистими спостереженнями, слідчий моделює психологічний стан обшукуваної особи, урахувуючи її нахили, навички, намагається визначити, де і як у цій обстановці вона зробила схованку [106, с. 57].

Тактична комбінація «відшукування всіх об'єктів пошуку» полягає в застосуванні тактичних прийомів, спрямованих на дослідження матеріального середовища (аналіз слідів та їх ознак, використання уявної реконструкції події). Окрему групу становлять пізнавальні тактичні прийоми (спрямовані на встановлення обставин кримінального правопорушення шляхом виявлення та дослідження криміналістично значущої інформації). За цих умов можуть застосовувати тактичні прийоми, що ґрунтуються на словесній інформації (бесіда на сторонню тему, роз'яснення значення щирого каяття), а також на матеріалізованій інформації (демонстрація речових доказів, іншої наочної інформації). У процесі розумової діяльності слідчий застосовує тактичні прийоми, що ґрунтуються на логіко-розумовій інформації (аналіз окремих слідів чи обставин, модельовання події) [56].

Посилену увагу за умов застосування цієї тактичної комбінації слід зосередити на тактичних прийомах виявлення та фіксації тайників у житлі й іншому володінні особи.

Використання тайників є одним із способів приховання злочину. Тайники, які є способом приховування кримінального правопорушення, полягають в укритті шуканих об'єктів у спеціально виготовленому, пристосованому чи підходящому місці. Вивчення кримінальних проваджень засвідчило, що вони були виявлені у 61,9 % випадків (додаток Б).

З огляду на кількість кримінальних проваджень, де було встановлено факт виявлення тайників (додаток Б), ми пропонуємо їх класифікацію за такими підставами:

1) за місцем розташування: у житлі (64,1 % кримінальних проваджень), іншому володінні особи: транспортному засобі (10,9%), земельній ділянці (9,7 %), гаражі (11,3%), інших будівлях чи приміщеннях побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення (12,6 %), особі, її тілі й одягу (12,8%);

2) за способом виготовлення: повністю виготовлений тайник (у стіні, землі, печі (56, 4 %)) або частково змінений предмет (валіза з подвійним дном, книга з вирізаними сторінками (43,6 %));

3) за способом маскування (замаскований (84,6 %) чи незамаскований (15,4 %));

4) за призначенням (спеціалізовані, призначені для приховування лише окремих предметів (наркотичних засобів, зброї (23,1 %) або універсального призначення, у яких зберігаються різні предмети, які не потребують особливих умов зберігання (76,9 %)).

Про використання злочинцями в житлі й іншому володінні різноманітних тайників свідчить аналіз прикладів з практики.

Наприклад, зміст виявленої газети спростував версію підозрюваного. Під час обшуку у квартирі обвинувачуваного в шафі було знайдено схованку, у якій виявили викрадені коштовності, загорнуті в газету. Обшукуваний стверджував, що цю шафу він придбав у незнайомого на ринку рік тому, про існування схованки нічого не знав. Проте вивчення змісту газети засвідчило, що вона вийшла друком лише за місяць до обшуку [72, с. 335].

Ще один приклад пов'язаний з тим, що під час виявлення тайників важливо забезпечити належну відеофіксацію цього факту, а також залучити до його засвідчення понятих. Адже виявлення об'єкта поза полем зору понятих позбавляє цей факт доказового значення. Зокрема, обшук провадили в приватному будинку, що побудований на сваях. Між низом будинку й

поверхнею землі відстань була близько 50–60 см. Усю цю частину було загороджено дошками, і там влаштовано курник. Коли було прийнято рішення оглянути цю частину будівлі, через надмірне забруднення та незручність огляду цю частину оглядав лише помічник слідчого, а всі учасники обшуку та хазяйка залишилися на вулиці. Через якийсь час він з'явився з-під будинку та пред'явив пістолет, що там виявив. Зазначене, але без указівки, що виявлення здійснено за відсутності понятих, відобразили в протоколі. Під час пред'явлення обвинувачуваному пістолета він заявив, що під час обшуку пістолет підклали, тому що в нього ніколи пістолета не було. Приналежність і використання пістолета підсудним не було доведено [72, с. 334].

Маючи інформацію, що підозрюваний для переховування речей і документів, які цікавлять слідство, використовує тайники, слід урахувати версію, що такий самий спосіб приховання злочину можуть використовувати й співучасники злочину. У такому разі одночасне проведення обшуків у співучасників має забезпечити результативність обшуку. Приклад з практики свідчить, що учасники злочинної групи, перебуваючи на свободі, дізналися від родичів заарештованих, що в них під час обшуку з використанням міношукача було виявлено цінності, закопані в металевих банках. Співучасники негайно замінили металеву упаковку захованого, що ускладнило його виявлення [72, с. 338].

Також траплялися випадки, коли неповнота оцінки можливостей сховища призводить до неможливості знайти шукане. Так, у процесі обшуку слідчий вийняв із вази, що стояла на тумбі, квіти, вилив воду, перевернувши, струснув її, але не оглянув уважно поверхню її дна. Згодом з'ясувалося, що діаманти, які розшукували, були залиті на дні вази стеарином [72, с. 340].

Пошук тайників слід проводити із застосуванням засобів криміналістичної техніки (металошукачів, засобів освітлення, ендоскопічного обладнання тощо), із залученням кінологів зі службово-розшуковими собаками. Під час пошукових дій варто застосовувати тактичні прийоми спостереження за особою, житло чи інше володіння якої піддають обшуку.

Слід враховувати, що поведінка особи за умов приховування шуканих об'єктів і з метою відволікання уваги слідчого, прокурора може бути двох видів: активна (полягає в допомозі слідчому, прокурору в проведенні обшуку, пропонувати обшукати додаткові місця) і пасивна (мовчання, скупі відповіді на питання, удавана байдужість).

Тактична комбінація «фіксації перебігу й результатів обшуку в житлі й іншому володінні особи» передбачає застосування тактичних прийомів, які спрямовані на виявлення, фіксацію, вилучення джерел криміналістичної інформації, а також виконання тактичних завдань розслідування, та які забезпечують прийняття підсумкових процесуальних рішень [56].

У тих випадках, коли вилучають речі, документи й інші об'єкти пошуку, необхідно залучати до засвідчення обставин вилучення не лише понятих, про що йшлося вище, а й власників цих об'єктів. Такі дії будуть сприяти забезпеченню законності порядку обшуку в житлі й іншому володінні особи, захищатимуть права та свободи власника житла й іншого володіння, а також можливість слідчому, прокурору спостерігати за реакціями обшукуваної особи, перевіряти слідчі версії.

Також за умов цієї слідчої ситуації важливими є тактичні прийоми щодо використання під час фіксації перебігу та результатів обшуку допомоги спеціаліста. Володіючи спеціальними знаннями, він може акцентувати увагу слідчого, прокурора на неточності опису в протоколі, що стосуються вживання окремих термінів і найменувань, опису речей, особливостей їх виявлення та вилучення. Ретельно слід описувати порядок використання спеціальних знань і технічних засобів, місце й особливості виявлення шуканих об'єктів, використовувати технічні засоби; порушення обстановки, цілісності речей, якщо це відбулося (пошкодження підлоги, злом замка, розбита ваза). Ретельно слід описати відшукані об'єкти, зазначаючи їхні загальні й індивідуальні (ідентифікаційні) ознаки.

3.3. Удосконалення використання спеціальних знань під час обшуку у житлі та іншому володінні особи

У практичній діяльності органів досудового розслідування часто постають питання, що виходять за межі правових, для вирішення яких недостатньо професійних знань слідчого. У таких випадках кримінальне процесуальне законодавство надає слідчому право використовувати допомогу осіб, які володіють спеціальними знаннями [30, с. 164].

Ефективність протидії злочинності залежить від використовуваних засобів і методів, тому під час розслідування злочинів, окрім традиційних засобів та методів криміналістики, важливе значення має застосування знань з різних галузей. Науково-технічний прогрес зумовлює виникнення нових знань, використання яких у розслідуванні злочинів допомагає реалізувати завдання кримінального судочинства. Унаслідок стрімкого розвитку науки й техніки під час розслідування злочину дедалі частіше постають питання, які з'ясувати без допомоги спеціалістів неможливо. Тому застосування в кримінальному процесі наукових знань з різних галузей є складним процесом пізнання об'єктивної дійсності, пов'язаної з подією злочину та її розслідуванням [25, с. 23].

Від правильного, своєчасного залучення та використання спеціальних знань залежить успіх розслідування кримінальних правопорушень, насамперед тих, які вирізняються специфікою способу їх учинення, слідової картини, необхідністю залучення знань технічного характеру тощо [147, ч. 21].

Аспектам використання спеціальних знань у кримінальному провадженні доречно приділяють посилену увагу в наукових дослідженнях.

За основу можна обрати визначення спеціальних знань, запропоноване В. К. Лисиченком і В. В. Циркалем. На думку цих учених, спеціальними знаннями є незагальновідомі в судочинстві наукові, технічні та практичні знання, отримані внаслідок професійного навчання або роботи за певною

спеціальністю особою, залученою як спеціаліст з метою сприяння слідчому чи прокурору в з'ясуванні обставин справи або дачі висновку з питань, для вирішення яких потрібно їх використання [77].

За сучасною юридичною доктриною спеціальні знання – це незагальновідомі знання, що не мають масового поширення та якими володіє обмежене коло фахівців, тому застосування спеціальних знань у досудовому розслідуванні ґрунтується, насамперед, на залученні до процесу розслідування спеціаліста й експерта, тобто осіб, які володіють такими спеціальними знаннями та навичками. Коло питань, які вирішує кожен з них у кримінальному провадженні, обумовлене їхнім процесуальним статусом [18].

Питання щодо форм використання спеціальних знань лишається дискусійним. У літературі пропонують різні підстави для їх класифікації. Наприклад, їх класифікують залежно від: 1) доказового значення результатів їх застосування (процесуальні й непроцесуальні); 2) суб'єкта доказування (безпосередні та опосередковані); 3) процесуального становища суб'єктів використання спеціальних знань тощо [147, с. 51].

Слушною видається думка В. О. Коновалової, яка стверджує, що завдяки спеціальним знанням можливо відкрити нові джерела доказової інформації, завдяки яким побудувати слідчі версії, визначити напрям розслідування, встановити особу злочинця, мету, мотив і механізм учинення злочину [53, с. 64].

Серед знань, застосовуваних у кримінальному судочинстві, важливу роль відіграють криміналістичні знання. Одночасно із цим постає питання про віднесення криміналістичних знань до спеціальних. Криміналістика належить до спеціальних юридичних наук. Її місце – між галузевими юридичними та природничо-технічними науками. Тому криміналістичними знаннями є система тісно пов'язаних юридичних і природничо-технічних наукових відомостей, які загалом належать до юридичних знань. Таку сукупність відомостей прийнято вважати спеціальними техніко-криміналістичними знаннями в правовому сенсі. Оскільки засоби, прийоми й методи криміналістичної техніки є природничими

й технічними знаннями, то особи, які отримують юридичні професії, можуть ними не володіти. Отже, знання криміналістичної техніки належать до спеціальних [25, с. 64].

Типовою формою використання спеціальних знань під час проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи є залучення спеціаліста [91, с. 89-92]. Функції спеціаліста за таких умов є досить широкими, зокрема: технічна (полягає в допомозі щодо виявлення, вилучення й фіксації об'єктів пошуку); консультаційна; довідкова; інформаційна; організаційно-технічна [25, с. 76]. Слідчий взаємодіє зі спеціалістом, а саме використовує: усну консультативну допомогу, яка має орієнтувальне значення під час розслідування кримінального правопорушення; роз'яснення з приводу термінології, яку використовують в окремій галузі знань, щодо правильних назв об'єктів або їх частин, які підлягатимуть вилученню; консультації щодо особливостей вилучення, пакування, перевезення та збереження потенційно небезпечних речовин як предметів обшуку; довідки, роз'яснення зі спеціальних питань, що можуть виникнути або виникають під час підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій, процесуальному оформленні їхніх результатів тощо.

Ми поділяємо позицію І. В. Пирога, який вважає, що в процесі обшуку, передусім під час розслідування складних багатоепізодних справ, потрібно залучати спеціаліста, який проводив огляд місця події або інший обшук за цим самим кримінальним провадженням. Він знає, які сліди було виявлено під час огляду місця події, знаряддя злочину, що використовував злочинець, тому має краще уявлення про об'єкти пошуку [104, с. 304].

Аналізуючи норми чинного КПК України, доходимо висновку, що на законодавчому рівні регламентовано використання спеціальних знань у випадку обшуку в житлі й іншому володінні особи лише у двох формах:

- 1) залучення спеціаліста до проведення обшуку житла чи іншого володіння особи (ст. 236 КПК України);
- 2) надання консультацій спеціалістом (ст. 71, п. 2 ч. 2 ст. 105 КПК України).

До непроцесуальних форм використання спеціальних знань під час обшуку житла й іншого володіння особи належать: безпосереднє застосовування слідчим спеціальних знань; отримання довідкової інформації в спеціалістів; попереднє дослідження речових доказів; залучення за потреби відповідного перекладача (сурдоперекладача) для перекладу пояснень або документів у кримінальному провадженні; надання технічної допомоги спеціалістом слідчому; перевірка за криміналістичними обліками; залучення спеціаліста до аналізу причин та умов, що призвели до вчинення злочинів; залучення спеціалістів до вдосконалення та розроблення нових технічних засобів і методів виявлення, дослідження, вилучення й закріплення речових доказів [124, с. 74-85].

Використання спеціальних знань у різних формах і залучення спеціалістів з різних галузей знань зумовлено характером розслідуваного злочину та слідчою ситуацією, що складається в кримінальному провадженні.

Вивчення кримінальних проваджень (додаток Б) засвідчило, що під час обшуку в житлі й іншому володінні особи залучали таких спеціалістів:

- 1) інспекторів-криміналістів (техніків-криміналістів) (85,7 %);
- 2) працівників Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України (23,0 %);
- 3) вибухотехніків Національної поліції України (15,1 %);
- 4) працівників підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій (28,6 %);
- 5) кінологів зі службово-розшуковою собакою (23,8 %);
- 6) судово-медичних експертів або лікарів (17,5 %);
- 7) спеціалістів з інших галузей знань (9,5 %).

У низці випадків постає потреба залучення до проведення обшуку житла чи іншого володіння особи спеціалістів з інших галузей знань. Наприклад, у разі можливого вилучення зброї – експерта-баліста (7,1 %); слідів біологічного походження – експерта-біолога (5,6 %); наркотичних засобів – експерта-хіміка (3,2 %); обшуку транспортного засобу – автотехніка (5,6 %) та ін.

Використання допомоги спеціалістів з різних галузей наукового знання під час обшуку в житлі й іншому володінні особи обумовлено потребами практики, однак супроводжується організаційно-тактичними складнощами. Слід навести криміналістичні рекомендації, які ґрунтуються на висновках В. В. Коваленка, щодо комплексного використання спеціальних знань:

1) своєчасність формування групи спеціалістів, знання яких будуть необхідні під час проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи, і застосування організаційних заходів щодо забезпечення їх участі в слідчій (розшуковій) дії;

2) плановірність використання групи спеціалістів під час обшуку в житлі й іншому володінні особи, зокрема на підставі плану, який має складати слідчий щодо особистої участі всіх залучених до обшуку в житлі й іншому володінні особи спеціалістів після початкового ознайомлення з місцем проведення слідчої (розшукової) дії. У плані мають бути передбачені окремі та спільні дії різнопрофільних спеціалістів щодо виявлення, фіксації та вилучення доказів, а також їхні консультативні функції щодо сформульованих слідчих версій на підставі попередніх досліджень слідів та об'єктів, які перевіряють, визначення кола об'єктів і питань, що підлягають експертному дослідженню. У такому плані треба окреслити питання, пов'язані з особливостями застосування відповідних технічних засобів;

3) повнота використання всіх форм і способів взаємодії слідчого зі спеціалістами та спеціалістів один з одним на кожній стадії проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи;

4) активне використання групи спеціалістів у фіксації результатів обшуку в житлі й іншому володінні особи. Це тактичне правило передбачає залучення всіх спеціалістів, які беруть участь у слідчій (розшуковій) дії, до складання протоколу й виготовлення доповнень і додатків до нього, що потребує використання спеціальних знань (спеціальної термінології в описі об'єктів і слідів, технічних характеристик використаних під час виявлення, закріплення та вилучення предметів і слідів технічних засобів) [45].

Найпоширенішим є залучення до проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи інспектора-криміналіста (технік-криміналіста). Посадові обов'язки інспектора-криміналіста (технік-криміналіста) визначено в Інструкції про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України, затвердженій наказом Міністерства внутрішніх справ України від 6 липня 2017 року № 570 (п. 4 розділу IX) [42]. Зокрема, інспектор-криміналіст (технік-криміналіст) у кримінальному провадженні – це особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями й навичками застосування технічних або інших засобів і як спеціаліст бере участь у проведенні слідчих (розшукових) дій та надає практичну допомогу слідчим в організації їх проведення [42].

Інспектор-криміналіст (технік-криміналіст) у своїй діяльності безпосередньо підпорядковується та підзвітний начальникові органу досудового розслідування. У разі утворення в складі органу досудового розслідування підрозділу техніко-криміналістичного забезпечення слідчих (розшукових) дій, керівник цього підрозділу підпорядковується безпосередньо начальникові органу досудового розслідування [42].

Працівники поліції в межах компетенції зобов'язані надавати інспектору-криміналісту (техніку-криміналісту) всебічну допомогу у виконанні його обов'язків. Інспектор-криміналіст (технік-криміналіст) зобов'язаний виконувати усні та письмові доручення начальника відповідного органу досудового розслідування, його заступників, слідчих у встановлені строки та у визначеному законодавством порядку [42].

Інспектор-криміналіст (технік-криміналіст):

- 1) надає під час досудового розслідування консультації слідчому з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок;
- 2) з використанням спеціальних знань та навичок, науково-технічних засобів і спеціального обладнання проводить вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складає плани й схеми, виготовляє графічні зображення

оглянутого місця чи окремих речей, забезпечує оформлення фото-, звуко- та відеоматеріалів після завершення слідчих (розшукових) дій;

3) виявляє, фіксує, здійснює вилучення та пакування матеріальних об'єктів, які містять на собі слідову інформацію вчиненого правопорушення;

4) проводить експрес-аналіз за зовнішніми характеристиками вилучених об'єктів (без надання письмового висновку), акцентує увагу слідчого на фактичних даних, що мають значення для розслідування обставин кримінального правопорушення;

5) є відповідальним за якісну фіксацію всієї слідової інформації, повноту відображених даних у протоколі огляду та схемі (плані) до нього;

6) надає пояснення слідчому й учасникам слідчих (розшукових) дій з приводу застосування криміналістичної техніки, умов виявлення слідів та інших обставин, які потребують роз'яснення [42].

Такі повноваження інспектора-криміналіста (техніка-криміналіста) реалізуються під час проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи, тому зазначеного працівника обов'язково включають до складу слідчо-оперативної групи.

Повноваження судового експерта – працівника Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, якого залучають як спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду, визначені в розділі IV Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 3 листопада 2015 року № 1339 [44].

Ефективність залучення як спеціалістів до проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи, експертів Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, засвідчують дані вивчення слідчої практики.

Слід проаналізувати положення Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби

Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 3 листопада 2015 року № 1339 [44].

Згідно з розділом III Інструкції, спеціалізовану пересувну лабораторію Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України можуть залучати до участі в проведенні огляду місця події в кримінальному провадженні за письмовим (як виняток – за усним із подальшим оформленням у письмовій формі) клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, що виконує його обов’язки, у разі виникнення об’єктивних обставин, пов’язаних із вчиненням: убивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, із застосуванням вогнепальної зброї; розбійного нападу із застосуванням вогнепальної зброї з постраждалими особами; згвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього, малолітньої чи малолітнього або таке, що спричинило особливо тяжкі наслідки; ДТП, під час якої загинуло двоє і більше осіб або госпіталізовано до медичних закладів п’ятеро та більше осіб, інших резонансних злочинів і за письмовим клопотанням керівника органу досудового розслідування або особи, що виконує його обов’язки [44].

Режим роботи працівників Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, залучених до роботи в спеціалізованих пересувних лабораторіях, і комплектацію лабораторій спеціальними технічними засобами визначає керівництво Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру та науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів. Керівництво науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів відповідає за організацію роботи та комплектацію спеціалізованих пересувних лабораторій [44].

Згідно з результатами вивчення емпіричних джерел, залучення до проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії як спеціалістів працівників (судових експертів) Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, сприяє підвищенню ефективності її проведення, зокрема, з метою застосування

широкого кола технічних засобів, виявлення джерел слідової інформації, фіксації перебігу й результатів слідчої розшукової дії [25, с. 151].

На підставі вивчення нормативно-правових джерел, наукових праць, емпіричних джерел, пропонуємо залучати судового експерта – співробітника Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України до проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи. Таким чином, пропонуємо розширити зміст положень Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України для участі в проведенні огляду місця події, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 3 листопада 2015 року № 1339. Слід розробити оновлений нормативно-правовий акт, який буде регламентувати можливість залучення працівників Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України до проведення всіх слідчих (розшукових) дій, зокрема й обшуку в житлі та іншому володінні особи. Таку пропозицію схвально оцінили 77,3 % слідчих.

Під час проведення обшуку спеціаліст – працівник Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України допомагає слідчому здійснити попереднє дослідження виявлених об'єктів з метою визначення в них ознак і властивостей, що мають доказове значення в кримінальному провадженні, не завдаючи шкоди їм, не змінюючи їх стану та маючи на увазі, що згодом для поглибленого дослідження цих об'єктів може бути призначено судову експертизу [18].

Інші функції виконує фахівець експертно-криміналістичної служби в разі використання на місці події службово-розшукового собаки. У цій ситуації експерт має бути посередником між слідчим і кінологом. Залежно від конкретної ситуації фахівець повинен визначити, що важливіше для подальшого розслідування злочину: виявити на залишеному злочинцем одязі сліди його крові, поту, волосся, мікрочасток чи негайно передати цю річ для роботи службово-розшукового собаки. Тому фахівець повинен уміти

аргументувати власні доводи та переконати слідчого в ухваленні єдиного правильного рішення [124, с. 80].

Слід розглянути також тактику проведення обшуку під час виявлення вибухових пристроїв, радіоактивних, хімічних та ядерних матеріалів тощо, зокрема щодо забезпечення особистої безпеки учасників обшуку. Відповідно до п. 2 ч. 7 ст. 223 КПК України, обшук житла чи іншого володіння здійснюють за обов'язковою участю не менше ніж двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування. Водночас керівник слідчо-оперативної групи, у разі виявлення підозрілих предметів, передусім повинен організувати евакуацію всіх учасників обшуку та забезпечити схоронність місця події до прибуття спеціальних служб. У такому разі постає питання з приводу забезпечення безпосередньої участі понятих під час виявлення та вилучення небезпечних об'єктів.

На нашу думку, доцільно внести до чинного КПК України норму щодо можливості дистанційної участі понятих під час обшуку за допомогою застосування технічних засобів фіксації в режимі відеоконференції, у випадках виникнення потенційної загрози для їхньої особистої безпеки. З позицій криміналістичної тактики алгоритм дій керівника слідчо-оперативної групи буде таким: 1) виявивши підозрілі предмети, насамперед організувати евакуацію всіх учасників обшуку та забезпечити схоронність місця події; 2) після прибуття спеціалістів забезпечити звуко- та відеофіксацію процесу виявлення, пакування та вилучення потенційно небезпечних об'єктів з дистанційним трансляванням на технічних носіях для пред'явлення понятим. За умови дотримання запропонованої процедури буде забезпечено й особисту безпеку учасників, і процесуальну форму обшуку житла чи іншого володіння. Також доцільним є впровадження дистанційної участі понятих за допомогою застосування технічних засобів фіксації в режимі відеоконференції в разі виявлення предметів обшуку у важкодоступних місцях.

Удосконалення процесуального становища спеціалістів-криміналістів, на нашу думку, невіддільне від процесу реалізації концепції постійного техніко-

криміналістичного супроводження розслідування та попередження кримінальних правопорушень. Необхідність принципово нового кримінального процесуального й організаційно-тактичного підходу до організації діяльності спеціалістів-криміналістів зумовлена низкою факторів, до яких належать такі:

1) загальне ускладнення техніко-криміналістичних засобів і методів, що застосовують під час пошуку, виявлення, фіксації, попереднього дослідження матеріальних слідів та інших речових доказів;

2) неготовність через суб'єктивні та об'єктивні причини осіб, що здійснюють досудове розслідування, самостійно застосовувати техніко-криміналістичні засоби й методи;

3) необхідність максимально повно надати особам, що здійснюють досудове розслідування, можливість зосередити свої зусилля та увагу на виконанні правових й організаційно-тактичних завдань, що виникають під час проведення як окремих слідчих (розшукових) дій, так і досудового розслідування загалом;

4) потреба підвищити ефективність процесу пошуку, виявлення, фіксації, вилучення матеріальних слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів [75, с. 130].

Таким чином, серед спеціалістів, яких залучають до проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи, найпоширенішим є залучення криміналіста.

Потребує уваги питання щодо використання техніко-криміналістичних засобів під час проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи. Зокрема, ідеться про:

1) засоби фіксації. Це фото-, відеоапаратура, яку застосовують для засвідчення обставин на місці проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи, а також різних об'єктів, що мають значення для кримінального провадження;

2) засоби виявлення невидимих і мало видимих слідів, інших об'єктів. До них належать лупи, зокрема спеціальні криміналістичні з підсвічуванням, різні порошки, як звичайні (алюмінію, графіту, сажі, окису цинку), так і на магнітній

основі (залізо, відновлене воднем; рубін, сапфір, агат), набори засобів для виявлення слідів пальців парами йоду, реактиви нінгідрин й азотнокислого срібла. До цієї групи належать також прилади й інструменти для виявлення і вилучення мікрооб'єктів (мікропилососи, мікропінцети, липкі плівки тощо); засоби для вилучення запахових слідів (одорологічні валізи);

3) пошукові засоби для виявлення різних об'єктів, що можуть мати значення речових доказів (міношукачі, магнітний підйомник, трали, щупи, ультрафіолетові освітлювачі, електронно-оптичні перетворювачі, трупощукачі тощо);

4) засоби фіксації (копіювання) і вилучення слідів (рук, ніг, зубів, знарядь злочину, транспортних засобів). Найпоширенішими засобами є: гіпс (для виготовлення зліпків зі слідів взуття, протекторів автомашин), силіконові пасти для фіксації дрібних слідів (знарядь злочину, невеликих ділянок слідів взуття), пластилін (для зняття зліпків зі слідів злочину), лаки-аерозолі для закріплення слідів на сипучих поверхнях (наприклад піску);

5) засоби для одержання відбитків пальців у живих осіб і трупів: типографська фарба, дактилоскопічна подушка, плата, гумові валики і спеціальні пластини для розкочування фарби, дактилоплівки, дактилокарти, дактосканери;

6) універсальні засоби: уніфіковані валізи й пересувні криміналістичні лабораторії, призначені для використання під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема й обшуку в житлі та іншому володінні особи;

7) засоби для систематизації та видачі криміналістичної інформації. Це різні картотеки й колекції (слідів рук, взуття, транспортних засобів, засобів злочину, підроблених грошей і документів тощо), а також програмне забезпечення опрацювання цієї інформації;

8) засоби для попереднього дослідження речових доказів (мікроскопи порівняльні криміналістичні, прилади для дослідження грошових знаків, відбитків печаток і штампів тощо).

Перелічені й інші техніко-криміналістичні засоби використовують під час обшуку в житлі та іншому володінні особи [92, с. 105-107].

Залежно від слідчої ситуації важливим є залучення до проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи працівників підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій. Зокрема, їх запрошують у таких слідчих ситуаціях:

- за необхідності відчинити житло чи інше володіння у випадку відмови власника чи його відсутності;
- у разі виявлення предметів, схожих на вибухові пристрої або речовини, схожої на вибухівку;
- якщо під час обшуку встановлено факт незаконного виробництва, виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання та збуту радіоактивних, хімічних, біологічних та ядерних матеріалів тощо.

Водночас кримінальне процесуальне законодавство не містить достатніх відомостей з приводу форм взаємодії з різними службами державних, зокрема правоохоронних, органів.

Непоодинокими є випадки, коли особа, присутня під час обшуку, відмовляється відчиняти закриті приміщення, сховище, порушуючи ч. 6 ст. 236 КПК України, або якщо володілець відсутній. Такі приміщення відчиняли не слідчий, прокурор, а спеціалісти для відкриття приміщення без відповідного доручення/постанови слідчого, прокурора [98].

На нашу думку, органам досудового розслідування слід акцентувати увагу на суб'єктах, уповноважених відкривати житло чи інше володіння особи. Слідчий, прокурор під час проведення обшуку має право відкривати закриті приміщення, сховища, речі, якщо особа, присутня під час обшуку, відмовляється їх відкрити або обшук здійснюють за відсутності власника чи інших присутніх осіб (ч. 6 ст. 236 КПК України). На практиці у випадку неможливості проникнути до житла чи іншого володіння особи слідчий, прокурор звертається до Державної служби України з надзвичайних ситуацій з проханням надіслати спеціально уповноважених співробітників для відкриття

приміщення. Таке залучення має бути відображено в протоколі обшуку, а цих осіб необхідно зазначити як учасників, надавши їм процесуального статусу спеціаліста.

Залучення працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій має відбуватися на підготовчому етапі обшуку. Важливу роль у цьому процесі відіграє інформація, надана оперативними працівниками, щодо можливості проникнення до житла чи іншого володіння слідчо-оперативною групою із залученням спеціальних підрозділів. У разі виявлення такої необхідності, слідчий, визначившись із датою та часом проведення обшуку, завчасно надсилає доручення до територіального підрозділу Державної служби України з надзвичайних ситуацій зі стислим викладом обставин, щодо яких необхідне залучення приданих сил. Формуючи доручення, слід зважати на потребу дотримання таємниці досудового розслідування, зокрема стосовно адреси, власника житла чи іншого володіння особи тощо. Керівництво Державної служби України з надзвичайних ситуацій, отримавши доручення слідчого, своєю чергою має час визначити осіб, що будуть відряджені, а також забезпечити їх необхідним обладнанням. За таких умов ця процедура буде законною та забезпечить ефективність проведення обшуку.

У разі виявлення порушень правил або незаконного поводження з радіоактивними, хімічними та ядерними матеріалами, слідчий, прокурор повинен негайно вжити заходів щодо індивідуальної та публічної безпеки, недопущення подальшого контакту людей і тварин з ними, в обов'язковому порядку повідомити оперативного чергового підрозділу. Оперативний черговий інформує територіальні органи Державної служби України з надзвичайних ситуацій або підпорядковані їм підрозділи, а також територіальні органи (підрозділи) Служби безпеки України, Держекоінспекції, Держпродспоживслужби, Держатомрегулювання, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування [29, с. 36]. Першочергові дії слідчого у випадку виявлення підозрілих об'єктів під час обшуку передбачені Інструкцією про порядок дій органів (підрозділів) поліції в разі виявлення

радіоактивних, хімічних та ядерних матеріалів або отримання інформації про порушення правил чи незаконне поводження з ними [113].

Сучасні засоби криміналістичної техніки надають можливість оперативно, у межах обшуку, виявляти вибухівку, радіоактивні, хімічні та ядерні матеріали в різних схованках. Зокрема, під час обшуку використовують:

- настільні та портативні детектори, здатні виявляти й ідентифікувати вибухівку або наркотик – «IONSCAN 500DT», «IONSCAN 400B», «SABRE 5000», «MMTD»;

- портативні прилади для виявлення отруйних речовин і токсичних промислових відходів – «CAM», «GID-3», «LCD 3.3», «SABRE 5000», «MMTD»;

- прилади для визначення небезпечних хімічних речовин – «GasID», «GUARDION», «HazMatID Elite», «RESPONDER RCI» [17].

Питання визначення працівників, на яких покладено обов'язок ведення відеозапису під час обшуку в житлі й іншому володінні особи, на жаль, на практиці досі не врегульоване, його вирішує кожен слідчий індивідуально. Відповідно до п. 3 розділу IV Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 7 липня 2017 року № 575 [41], керівником слідчо-оперативної групи є слідчий, визначений керівником органу досудового розслідування для проведення досудового розслідування кримінального правопорушення. Тому доходимо висновку, що слідчий повинен керувати процесом обшуку і, відповідно, безпосередньо фігурувати на відеозаписі. На практиці трапляються випадки, коли слідчий дає доручення оперативному працівнику, що входить до складу слідчо-оперативної групи, на здійснення відеофіксування. Однак не цілком очевидно, чи є таке доручення законним, з огляду на те, що оперативний працівник не володіє спеціальними знаннями й навичками застосування технічних засобів (на відміну від спеціаліста, який, згідно із ч. 2 ст. 71 КПК

України, може бути злучений для надання безпосередньої технічної допомоги, зокрема під час обшуку).

Із цього приводу А. Гусак слушно зазначає, що процесуальна форма фіксації відомостей здебільшого спрямована на сприйняття та відтворення їх під час подальшого використання. Вітчизняний законодавець визначив письмову форму фіксації як основну, проте вона має порівняно низький рівень відображення, залежить від суб'єктивних якостей слідчого [24, с. 131-135]. Таким чином, з метою забезпечення об'єктивної та достовірної фіксації, а після того – і візуалізації, доказової інформації законодавець передбачив можливість використання технічних засобів (ст. 103, 107 КПК України). Проте, відповідно до норм кримінального процесуального законодавства, застосування технічних засобів фіксації під час обшуку має слугувати допоміжним засобом фіксації до протоколу, а не заміняти його.

Крім того, обираючи тактику залучення спеціаліста до обшуку, слід урахувати: 1) який вид обшуку буде проведено (житла чи іншого володіння особи, приміщення, місцевості, транспортного засобу, особи); 2) об'єкт пошуку (знаряддя злочину, речі та цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети й документи, що мають значення для встановлення істини у справі або злочинця, який переховується); 3) суб'єкта, у якого проводять обшук; 4) мету обшуку; 5) якого спеціаліста слід запросити; 6) необхідність запрошення кількох спеціалістів до проведення обшуку; 7) ситуацію, у якій буде проведено обшук (залежно від наявних матеріалів кримінального провадження); 8) чи буде це додатковий, повторний обшук; 9) необхідність залучення спеціаліста до проведення тактичної операції «груповий обшук» [170, с. 2].

Слушною є думка І. В. Пирога стосовно того, що діяльність спеціаліста під час перевірки складних слідчих (розшукових) дій за змістом передбачає два окремі види: фіксації перебігу слідчої дії та виявлення й вилучення слідів злочину. Іноді ці дії неможливо здійснювати одночасно. У таких випадках доцільно залучати двох спеціалістів. Один зі спеціалістів проводить

відеозйомку, інший виявляє та вилучає в ході проведення слідчої дії доказову інформацію [103, с. 179-183].

Вирішуючи питання щодо запрошення спеціаліста, слід ураховувати: а) чи передбачено види робіт, які неможливо чи складно здійснити без участі спеціаліста; б) чи виникла необхідність дослідження складної, що потребує використання специфічних знань, обстановки; в) чи буде проведено значний обсяг роботи, частину якої може здійснити спеціаліст; г) чи буде необхідність виконання робіт, що потребують спеціальних знань і високої кваліфікації (кіно-, фотозйомка, пошук мікрочасток) [170, с. 2].

Проте, на жаль, спеціаліст не завжди входить до складу слідчо-оперативної групи під час проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи. Головною причиною цього є дефіцит кадрів, технічного оснащення тощо. На нашу думку, на законодавчому рівні, а також у практичній діяльності слід забезпечити обов'язкову участь спеціаліста, а саме криміналіста, фахівців інших галузей знань, що буде сприяти ефективному проведенню цієї слідчої (розшукової) дії та досягненню завдань кримінального провадження.

Висновки до розділу 3

За змістом підрозділу розглянуто напрями вдосконалення тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи.

Передусім ідеться про покращення кримінальної процесуальної регламентації обшуку у житлі та іншому володінні особи.

Проаналізовано проблемну ситуацію, пов'язану з тим, що, згідно із ч. 1 ст. 235 КПК України, «ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз». Вивчення слідчої практики засвідчило, що таке положення негативно сприймають слідчі, адже непоодинокими є випадки, коли обшук необхідно

проводити протягом декількох діб з перервою на нічний час, виникає потреба зробити перерву у зв'язку з відсутністю технічних засобів для продовження обшуку. Поряд з дотриманням конституційного права особи на недоторканність житла чи іншого володіння особи слід забезпечити реалізацію завдань кримінального провадження. Відповідно, положення ч. 1 ст. 235 КПК України потребують удосконалення. Зазначену вище норму доцільно викласти в такій редакції: «ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право провести обшук житла чи іншого володіння особи лише один раз».

Інша проблемна ситуація пов'язана з тим, що, відповідно до ч. 4 ст. 234 КПК України, клопотання про обшук розглядають у суді в день його надходження, однак на практиці виникають питання щодо строку надання ухвали, який подеколи затягується. Водночас строк дії ухвали про дозвіл на обшук не може перевищувати одного місяця з дня постановлення ухвали. Крім того, порушуються такі криміналістичні засади проведення обшуку, як невідкладність і раптовість. Для розв'язання цієї проблеми слід, по-перше, здійснити нормативно-правове регулювання строку, що відводиться на виготовлення ухвали слідчого судді. По-друге, на державному рівні опрацювати напрям щодо впровадження електронного документообігу, розробивши електронну систему подання й розгляду клопотань, що структурно може належати до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Згідно з ч. 4 ст. 236 КПК України, у разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні, копію ухвали необхідно залишити на видному місці. Відповідно до ч. 9 ст. 236 КПК України, другий примірник протоколу обшуку разом з доданим до нього описом вилучених документів і тимчасово вилучених речей (за наявності) вручають особі, у якої проведено обшук, а в разі її відсутності – повнолітньому членові її сім'ї або його представникові. З огляду на зазначене, КПК України не регламентує обов'язковість залишення другого примірника протоколу обшуку за відсутності осіб у житлі й іншому володінні.

На нашу думку, необхідність залишення такого примірника спрямована на забезпечення прав і свобод обшукуваного.

Висвітлено особливості застосування тактичних прийомів обшуку в житлі й іншому володінні особи, які класифіковано залежно від мети застосування: 1) пізнання події кримінального правопорушення та слідчої ситуації; 2) психологічного впливу на учасників обшуку в житлі й іншому володінні особи; 3) здійснення пошукових дій і виявлення об'єктів пошуку тощо.

Обираючи тактичні прийоми обшуку в житлі й іншому володінні особи, слід урахувати: який об'єкт планують обшукати (житло, гараж, транспортний засіб); вид обшуку житла й іншого володіння особи (повторний, груповий); об'єкт пошуку (знаряддя кримінального правопорушення; майно, здобуте внаслідок його вчинення; розшукувані особи); характеристику особи, у житлі й іншому володінні якої планують провести обшук; особливості використання спеціальних знань; прогноз щодо слідчої ситуації обшуку тощо.

Обґрунтовано, що під час побудови системи тактичних прийомів ключовим є ситуаційний підхід, що полягає в застосуванні індивідуальної системи тактичних прийомів залежно від слідчої ситуації.

З метою психологічного впливу на учасників обшуку в житлі й іншому володінні особи важливим є застосування тактичних прийомів, які ґрунтуються на методах рефлексивного мислення. Моделювання мислення та дій особи, яка вчинила або причетна до вчинення кримінального правопорушення, охоплює подію кримінального правопорушення, а також дає змогу прогнозувати її подальші дії – знищення чи приховування слідів, фальсифікацію доказів, інсценування події. Для цього застосовують тактичні прийоми «словесної розвідки», зміст яких полягає в спостереженні за поведінкою та реакціями особи, житло й інше володіння якої обшукують за різних слідчих ситуацій.

Увагу акцентують на тактичних прийомах виявлення тайників у житлі й іншому володінні особи. Використання тайників є одним зі способів приховання злочину. На підставі вивчення кримінальних проваджень запропоновано класифікацію тайників за такими підставами: за місцем

розташування (у житлі чи іншому приміщенні, транспортному засобі, на місцевості, на тілі й одязі людини); за способом виготовлення: спеціально виготовлений тайник (у стіні, землі, печі) або частково змінений предмет (валіза з подвійним дном, книга з вирізаними сторінками); за способом маскування (замаскований чи незамаскований); за призначенням (спеціалізовані, призначені для приховування окремих предметів (наркотичних засобів, зброї) або універсального призначення, у яких зберігають різні предмети, які не потребують особливих умов зберігання).

Окреслено шляхи вдосконалення використання спеціальних знань під час обшуку в житлі й іншому володінні особи.

Обґрунтовано залучення інспектора-криміналіста (техніка-криміналіста) як обов'язкового учасника обшуку в житлі й іншому володінні особи на підставі Інструкції про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 6 липня 2017 року № 570.

Також з метою забезпечення належної фіксації та вилучення об'єктів пошуку сформовано пропозиції з удосконалення правової регламентації залучення до проведення обшуку в житлі й іншому володінні особи як спеціалістів працівників Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України та спеціалізованої пересувної лабораторії. Запропоновано розширити зміст положень Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України для участі в проведенні огляду місця події, затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ України від 3 листопада 2015 року № 1339. Доцільно розробити нормативно-правовий акт, який буде регламентувати можливість залучення працівників Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України до проведення всіх слідчих (розшукових) дій, зокрема й обшуку в житлі та іншому володінні особи.

ВИСНОВКИ

У дисертації розроблено й обґрунтовано концептуальні теоретичні засади та практичні рекомендації щодо тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи. За результатами здійсненого дослідження сформульовано такі висновки:

1. Констатовано, що питання тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи є недостатньо дослідженими в наукових і навчально-методичних працях. Визначено напрями наукового пошуку в контексті кримінального процесуального законодавства України та з метою забезпечення прав і свобод людини, житло та інше володіння якої піддають обшуку.

2. Виокремлено засади кримінальної процесуальної регламентації цієї слідчої (розшукової) дії, які є основою під час формування її тактики. Ідеться про положення КПК України, які визначають: 1) мету й завдання обшуку у житлі та іншому володінні особи; 2) правові й фактичні підстави проведення; 3) вимоги до клопотання слідчого, прокурора про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи, порядок його розгляду слідчим суддею, а також зміст ухвали про дозвіл на обшук; 4) порядок пред'явлення ухвали слідчого судді й алгоритм проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи; 5) участь обов'язкових (захисник, адвокат, поняті, а також особи, права та законні інтереси яких можуть бути обмежені або порушені) і необов'язкових (спеціалісти, оперативні співробітники) учасників обшуку у житлі та іншому володінні особи; 6) порядок фіксації перебігу та результатів обшуку у житлі та іншому володінні особи.

3. Порівняльний аналіз вітчизняного й іноземного досвіду проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи засвідчив, що в європейських державах правовою підставою проведення цієї дії є рішення слідчого судді – у формі судового наказу (Бельгія, Велика Британія), дозволу (Данія), за винятком невідкладних випадків (арешт особи, особистий обшук у транспортному засобі тощо). За умов невідкладності дозвіл на обшук може надавати прокуратура

(Німеччина). У ст. 30 Конституції України визначено, що проникнення до житла та іншого володіння особи можливе лише за вмотивованим рішенням суду. Тому підхід вітчизняного законодавця до визначення ухвали слідчого судді як правової підстави обшуку у житлі та іншому володінні особи відповідає міжнародним стандартам.

Під час проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи має бути враховано практику Європейського суду з прав людини. Низку правових позицій, що стосувалися порушення ст. 8, 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, які полягали в недотриманні правових підстав обшуку, вилученні об'єктів, що не були зазначені в ухвалі слідчого судді, порушенні права на недоторканність особистого життя, сформовано у відповідних рішеннях («Головань проти України», «Белоусов проти України», «Бук проти Німеччини», «Пеєв проти Болгарії», «Ратушна проти України» та ін.).

4. Констатовано, що підготовка до проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи охоплює такі заходи: визначення мети і завдань слідчої (розшукової) дії (98,5 % слідчих); вивчення матеріалів кримінального провадження (92,3 %); підготовка клопотання про проведення обшуку й отримання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук (98,8 %); визначення учасників слідчої (розшукової) дії та формування слідчо-оперативної групи (90,7 %); підготовка технічних засобів, зокрема засобів відеозапису (88,5 %); проведення робочих нарад з метою розподілу обов'язків між членами слідчо-оперативної групи (91,5 %); складання плану проведення слідчої (розшукової) дії (91,9 %); прибуття до місця проведення обшуку (99,2 %).

5. Робочий етап тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи передбачає оглядову й детальну стадії. На оглядовій стадії слідчий, прокурор виконує такі криміналістичні завдання: з'ясовує в обшукуваного, яку частину житла чи іншого володіння використовує він особисто, а яку – треті особи; уточнює, які ключі від сховищ є в обшукуваного; здійснює обхід та огляд усіх приміщень або території, які підлягають обшуку, після чого формулює версії

про найбільш імовірні місця зберігання об'єктів пошуку, організацію пошукових дій; забезпечує безпеку учасників слідчої (розшукової) дії; залучає додаткових спеціалістів і технічні засоби; розподіляє обов'язки з охорони, спостереження та пошуку між учасниками; встановлює перерви для відпочинку; створює належні умови для обшуку (достатнє освітлення, виділення спеціального місця для огляду вилучених предметів і документів); визначає тактичні прийоми пошуку; вносить корективи в попередньо складений план слідчої (розшукової) дії. На детальній стадії здійснюють ретельне обстеження житла та іншого володіння особи, відшукування об'єктів пошуку.

6. На заключному етапі обшуку у житлі та іншому володінні особи складають протокол слідчої (розшукової) дії та додатки до нього. Увагу зосереджують на формуванні списку вилучених речей, документів, майна. Ці об'єкти зіставляють із зазначеними в протоколі, упаковують та опечатують. Учасники обшуку ознайомлюються зі змістом протоколу й додатків до нього, за наявності – вносять відповідні зауваження і доповнення, після чого припиняють відеозапис. Важливо забезпечити безперервність відеозапису обшуку житла та іншого володіння особи. Аналіз положень ч. 7 ст. 223 КПК України засвідчив необхідність безперервного відеозапису, однак у ч. 1 ст. 107 КПК України та ч. 10 ст. 236 КПК України йдеться лише про його обов'язковість. У ч. 5 ст. 27 КПК України визначено, що у випадках, передбачених цим Кодексом, під час досудового розслідування забезпечують повне фіксування процесуальних дій за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів. Обґрунтовано, що відеозапис обшуку житла та іншого володіння особи має бути безперервним. Цю думку поділяють 84,6 % слідчих, така практика відповідає рішенням Європейського суду з прав людини.

7. Сформовано пропозиції з удосконалення кримінального процесуального законодавства, що регламентує обшук у житлі та іншому володінні особи. Зокрема, ідеться про уточнення ч. 1 ст. 235 КПК України, а саме: «ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння

особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право провести обшук житла чи іншого володіння особи лише один раз».

Також запропоновано доповнити ч. 4 ст. 236 КПК України, передбачивши, що в разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні на видному місці необхідно залишити копію ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук, другий примірник протоколу обшуку разом з доданим до нього описом вилучених документів і речей.

Інший напрям удосконалення пов'язаний з упровадженням на державному рівні електронного документообігу, розробленням електронної системи подання та розгляду клопотань про проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи, що структурно може належати до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

8. Окреслено напрями оптимізації використання тактичних прийомів обшуку у житлі та іншому володінні особи, які спрямовані на виявлення об'єктів пошуку: суцільний і вибірковий; об'єктивний та суб'єктивний; статичний і динамічний; концентричний, ексцентричний, лінійний, вузловий. Пошук тайників слід проводити із застосуванням засобів криміналістичної техніки (металошукачів, засобів освітлення, ендоскопічного обладнання тощо), залучаючи кінологів зі службово-розшуковими собаками. Під час пошукових дій доцільно застосовувати тактичні прийоми спостереження за особою, житло та інше володіння якої піддають обшуку. Слід урахувати, що поведінка особи за умов приховування шуканих об'єктів і з метою відволікання уваги слідчого, прокурора може бути двох видів: активна (виражається в допомозі слідчому, прокурору під час проведення обшуку, пропонуванні обшукати додаткові місця) і пасивна (мовчання, скупі відповіді на питання, удавана байдужість).

9. Надано рекомендації з удосконалення використання спеціальних знань під час обшуку у житлі та іншому володінні особи. Вивчення кримінальних проваджень засвідчило, що під час обшуку у житлі та іншому володінні особи залучали таких спеціалістів: інспекторів-криміналістів (техніків-криміналістів)

(85,7 %), працівників Експертної служби МВС України (23,0 %), вибухотехніків Національної поліції України (15,1 %), працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій (28,6 %), кінологів зі службово-розшуковим собакою (23,8 %), судово-медичних експертів або лікарів (17,5 %) та ін. У низці випадків постає необхідність залучення до проведення обшуку житла та іншого володіння особи спеціалістів з інших галузей знань. Наприклад, у разі можливого вилучення зброї – експерта-баліста; слідів біологічного походження – експерта-біолога; наркотичних засобів – експерта-хіміка. Розроблено криміналістичні рекомендації щодо підвищення ефективності комплексного використання спеціальних знань з різних галузей під час проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <https://sum.in.ua/s/Prymirnyk>.
2. Баев О. Я. Тактика следственных действий : учеб. пособие. Воронеж : МОДЭК, 1995. 224 с.
3. Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. *Следственная тактика* : науч.-практ. пособие. Москва : Экзамен, 2003. 360 с.
4. Баев О. Я. Криминалистическая тактика и уголовно-процессуальный закон. Воронеж : Воронеж. ун-т, 1977. 115 с.
5. Балонь А. Б. Особливості слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених з використанням службовою особою своїх повноважень. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 19. С. 2–12.
6. Білоус І. М. Особливості розслідування злочинних посягань, вчинених на ґрунті проповідування деструктивних ідеологій чи виконання релігійних обрядів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 18 с.
7. Білоус О. В. Засада недоторканності житла чи іншого володіння особи у досудовому кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 18 с.
8. Білоусов проти України. *Європейський суд з прав людини*. Справа 4494/07. Рішення від 7 листоп. 2013 р. URL: <https://precedent.in.ua/2015/11/18/belousov-protyv-ukrayny/>.
9. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2009. 16 с.
10. Борець Т. О. Провадження слідчих дій у житлі чи іншому володінні особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 16 с.

11. Борисенко І. В. Методика розслідування вбивств з розчленуванням трупа : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1999. 19 с.
12. Булатов Б. Б. Уголовный процесс : учебник. Москва : Юрайт, 2017. 555 с.
13. Булейко О. Л. Участь понятих у кримінальному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 16 с.
14. Васильев А. Н. Следственная тактика : учебное пособие. Москва : Юрид. лит., 1976. 200 с.
15. Ващук О. П. Використання невербальної інформації при проведенні слідчих (розшукових) дій. *Правова держава*. 2017. № 25. С. 140–148.
16. Ващук О. П. Невербальна інформація у кримінальному провадженні : теоретико-методологічні основи : монографія. Одеса : Гельветика, 2017. 430 с.
17. Версія : [сайт]. URL: <https://www.versiya.com/ua/smiths-detection/radiation-detection.html>.
18. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні: проблемні питання : [сайт]. *Всеукраїнська незалежна науково-дослідна експертна спілка* : URL: <http://nnedes.org.ua/news/item/68->.
19. Відео. Вікіпедія : [сайт]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BE>.
20. Галаган В. И. Использование следователем информации на первоначальном этапе расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Киев, 1992. 24 с.
21. Галаган В. І. Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 39 с.
22. Головань проти України. *Європейський суд з прав людини*. Справа № 41716/06. Рішення від 5 жовт. 2012 р. : [сайт]. URL: <https://precedent.in.ua/2016/02/25/golovan-protyv-ukrayny/>.

23. Головка М. Б., Осипенко І. П. Обшук (юридико-психологічні аспекти організації та проведення) : навч.-метод. посіб. Чернігів : Черніг. нац. технолог. ун-т, 2015. 126 с.
24. Гусак А. Основні положення криміналістичної комп'ютерної візуалізації. *Історико-правовий часопис*. 2017. №. 1. С. 131–135.
25. Даніч Є. О. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 238 с.
26. Денисюк С. Ф. Система тактичних прийомів обшуку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1999. 16 с.
27. Денисюк С. Ф. Система тактичних прийомів обшуку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків. 1999. 204 с.
28. Десять основних правозахисних стандартів правильної поведінки для правоохоронних органів 1988 р. *Міжнародно-правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку*. Київ, 2002. С. 51–53.
29. Дії поліції під час виявлення фактів незаконного поводження з небезпечними матеріалами : метод. рек. / [І. М. Максимчук, О. М. Сура, А. А. Саковський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019.
30. Дрозд В. Ю. Розслідування крадіжок з автотранспортних засобів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 237 с.
31. Європейська конвенція про запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Страсбург, 28 листоп. 1987 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_068.
32. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Перший протокол та протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : ратифікована Законом України від 17 лип. 1997 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.
33. Європейський суд з прав людини. Справа «Головань проти України» (Golovan v. Ukraine, заява № 41716/06). *Європейська конвенція з прав людини*:

основні положення, практика застосування, український контекст / за ред. О. Л. Жуковської. Київ : ВІПОЛ, 2004. С. 340–368.

34. Єдиний реєстр судових рішень. Ухвала Апеляційного суду Рівненської області від 6 черв. 2018 р. : [сайт]. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74680393>.

35. Жмур Ю. М. Кримінально-правовий захист недоторканності житла в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя. 2012. 20 с.

36. Заборона катування. Практика Європейського суду з прав людини. Київ : Укр. центр правнич. студій, 2001. 194 с.

37. Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. №995_015. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

38. Захаров Д. А., Руденко А. В. Роль суда в формировании доказательственной базы в уголовном производстве. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского*. 2012. Т. 25 (64). № 2 (Серия «Юридические науки»). С. 172–178.

39. Звід принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню чи ув'язненню в будь-якій формі : резолюція № 43/173 ГА ООН від 9 груд. 1988 р. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам–Київ, 1996. С. 31–37.

40. Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : ИНФРА-М, 2006. 780 с.

41. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0937-174>.

42. Інструкція про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України : наказ Міністерства внутрішніх

справ України від 6 лип. 2017 р. № 570. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17>.

43. Інструкція про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Служби безпеки України, Верховного суду України, Державної судової адміністрації України від 27 серп. 2010 р. № 51/401/649/471/23/125. . *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10/print1443356829524402>.

44. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 3 листоп. 2015 р. № 1339. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.

45. Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. 248 с.

46. Ковтуненко Л. П. Ситуаційна зумовленість тактики слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2008. 20 с.

47. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку : резолюція 34/169 ГА ООН 17 груд. 1979 р. *Міжнародно-правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку*. Київ, 2002. С. 5–15.

48. Комарницька О. Б. клопотання про проведення обшуку житла чи іншого володіння особи. *Судова апеляція*. 2014. № 3 (36). С. 47.

49. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року : док. ООН A/RES/39/46. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам–Київ, 1996. С. 37–44.

50. Коновалова В. Е. Допрос: тактика и психология. Харьков : Консум, 1999. 156 с.
51. Коновалова В. Е. Теоретические проблемы следственной тактики. (Познавательная функция логики и психологии в следственной тактике) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харьков, 1966. 30 с.
52. Коновалова В. Е., Сербулов А. М. Следственная тактика: принципы и функции. Киев : РИО МВД СССР, 1983. 132 с.
53. Коновалова В. Е. Убийство : искусство расследования. Харьков : Факт, 2001. 311 с.
54. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 № 254к/96ВР. . *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
55. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник / М. В. Салтевський. Київ : Кондор, 2005. 588 с.
56. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін. Київ : Центр учб. літ., 2015. 544 с.
57. Криміналістика : підручник / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін. ; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 3-тє вид, переробл. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 948 с.
58. Криміналістика : підручник / Ю. П. Аленін, Л. І. Аркуша, О. О. Подобний, В. В. Тіщенко та ін. ; за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. 556 с.
59. Криміналістика : підручник для студентів юридичних спец. вищ. закл. освіти ; за ред. В.Ю. Шепітька. 2-ге вид. переробл. і допов. Київ : Ін Юре, 2004. 128 с.
60. Криміналістика : навч. посіб. / за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ : КНТ, 2011. 504 с.
61. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. 5-те вид., переробл. та доповн. Київ : Ін Юре, 2016. 640 с.

62. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т. В. Варфоломеева, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
63. Криміналістика: питання і відповіді : навч. посіб. / А. В. Кофанов, О. Л. Кобилянський, Я. В. Кузьмічов та ін. Київ : Центр учб. літ., 2011. 280 с.
64. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. Харків : Право, 2013. 824 с.
65. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-172>.
66. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстиніан, 2012. 1224 с.
67. Кримінальний процесуальний кодекс України з постатейними матеріалами практики Європейського суду з прав людини / Ю. Г. Севрук, А. В. Столітній, О. В. Сапін О. В. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2019. 952 с.
68. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. : у 2 т. / [Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки А. В. Портнова. Харів : Право, 2012. Т. 1. 2012. 768 с.
69. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон УРСР від 28 груд. 1960 р. № 1001-05. *Відомості Верховної Ради*. 1961. № 2. Ст. 15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
70. Крушинський А. С. Подання доказів у кримінальних справах за Статутом кримінального судочинства 1864 року. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3 (39). С. 320–328.
71. Кузнецова О. В. Особливості розслідування незаконних діянь з отруйними та сильнодіючими речовинами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 20 с.
72. Кузьмічов В. С. Криміналістичний аналіз розслідування злочинів : монографія. Київ : НАВСУ–Правник, 2000. 450 с.

73. Кузьмічов В. С., Чорноус Ю. М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення : монографія. Київ : Нічлава, 2005. 447 с.
74. Кузьмічов В. С., Чорноус Ю. М. Розслідування злочинів: міжнародне і національне законодавство. Теорія і практика : навч. посіб. Київ : КНТ, 2008. 448 с.
75. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2016. 240 с.
76. Лис О. Ю. Тактичні прийоми і методи проведення обшуку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 4. С. 200–205. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2016/56.pdf
77. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Использование специальных познаний в следственной и судебной практике. Киев : Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко, 1987. 100 с.
78. МакБрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес : посібник. 2010. URL: <https://rm.coe.int/1680098ae0>.
79. Мишков Я. Є. Методика розслідування хабарництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 20 с.
80. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 2200 А (XXI) ГА ООН від 16 груд. 1966 р. *Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій*. Амстердам–Київ, 1996. С. 9–19.
81. Мінюков П. І., Мінюков А. П. Процесуальні повноваження начальника слідчого відділу (відділення) органів внутрішніх справ і проблеми керівництва досудовим слідством: навчальний посібник. Київ : Кондор, 2004. 214 с.
82. Молдован А. В. Кримінально-процесуальний кодекс ФРН та його відмінності від Кримінально-процесуального кодексу України. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. 2007. Т. 2. №. 3. С. 40–49.

83. Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США : навч. посіб. Київ, 2005. 352 с.

84. Молдован А. В. Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США : навч. посіб. 2-ге вид. Київ, 2010. 352 с.

85. Морозов Є. Європейський суд з прав людини: обшук не у сторони та / або учасника кримінального провадження. URL: <https://blog.liga.net/user/emorozov/article/22125>.

86. Назаренко П. Г. Принцип недоторканості житла та іншого володіння особи: загальнотеоретичний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. № 38 (Т. 2). С. 122–128. (Серія «Право»). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/12324>

87. Назаров В. В. Обмеження конституційних прав людини при проведенні обшуків за кримінально-процесуальним законодавством України, США та Німеччини: порівняльний аспект. *Наше право*. 2011. №. 1. С. 151–158.

88. Нечваль А. О. Відновлення процесуальних документів на стадії досудового розслідування: постановка проблеми. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана (Ірпінь, 19 квіт. 2019 р.). Ірпінь, 2019. С. 417–419.

89. Нечваль А. О. Окремі питання фіксації обшуку під час досудового розслідування. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (8 черв. 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 97–98.

90. Нечваль А. О. Окремі теоретичні і практичні проблеми обшуку та тимчасового доступу до речей і документів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народж. проф. М. В. Салтевського (Харків, 8 листоп. 2017 р.). Харків, 2017. С. 188–190.

91. Нечваль А. О. Проблематика залучення спеціаліста під час обшуку житла чи іншого володіння особи. *Участь спеціаліста у кримінальному провадженні* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 24 квіт. 2019 р.). Київ, 2019. С. 89–92.

92. Нечваль А. О. Проблематика застосування технічних засобів фіксації під час обшуку. *Актуальні питання розвитку правової держави в умовах сучасного становлення громадянського суспільства в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15–16 черв. 2018 р.). Харків, 2018. С. 105–107.

93. Нечваль А. О. Проблеми забезпечення недоторканості житла чи іншого володіння особи під час обшуку. *Сучасний стан криміналістичного забезпечення досудового розслідування* : збірник матеріалів XI міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 20 квіт. 2017 р.). Київ, 2017. С. 253–256.

94. Нечваль А. О. Обшук у системі невербальних засобів криміналістичної тактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (102). С. 268–276.

95. Нечваль А. О. Особливості фіксації обшуку за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2017. № 4 (20). С. 253–263.

96. Нечваль А. О. Аспекти юридичної термінології в діяльності Національної поліції. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 151–153.

97. Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Електронне відображення як джерело доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (13) С. 10–21.

98. Основні порушення під час обшуку: зауваження адвоката як додаток до протоколу. *Протокол. Юридичний інтернет-ресурс* : [сайт]. URL: https://protocol.ua/ua/osnovni_porushennya_pid_chas_obshuku/.

99. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : посібник / В. К. Весельський, В. С. Кузьмічов, В. С. Мацишин, А. В. Старушкевич. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 148 с.

100. Патик А. А. Взаємодія слідчих та оперативно-розшукових підрозділів при розкритті та розслідуванні майнових злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 233 с.

101. Пеев против Болгарии [Peev v. Bulgaria] (№ 64209/01). Решение от 27 июля 2007 г. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf>

102. Переверза О. Я. Деякі проблеми процесуальної регламентації та тактики проведення обшуку в ситуації відсутності обшукуваної особи за Кримінальним процесуальним кодексом України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 219–222. URL: <http://www.pap.in.ua/index.php/arhiv-vidannja/52>

103. Пиріг І. В. Участь працівників експертної служби МВС при проведенні відтворення обстановки і обставин події. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 179–183.

104. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2015. 432 с.

105. Погорецький М. М. Кримінальні процесуальні гарантії адвокатської таємниці за законодавством ФРН та Франції. *Форум права*. 2015. № 1. С. 257–258.

106. Попов И. В. Необходимость повышения качества фиксации следов на месте происшествия. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренко*. 2009. № 1. Ч. 2. С. 52–58.

107. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження : постанова Кабінету Міністрів України від 19

листоп. 2012 р. № 1104. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-%D0%BF>.

108. Порядок обліку, зберігання, оцінки конфіскованого та іншого майна, що переходить у власність держави, і розпорядження ним : постанова Кабінету Міністрів України від 25 серп. 1998 р. № 1340. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1340-98-%D0%BF>.

109. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

110. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення дотримання прав учасників кримінального провадження та інших осіб правоохоронними органами під час здійснення досудового розслідування : Закон України від 16 листоп. 2017 р. № 2213-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2213-19>

111. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо особливого режиму досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції : Закон України від 12 серп. 2014 р. № 1631-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 39. Ст. 2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1631-18>.

112. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17>.

113. Про затвердження Інструкції про порядок дій органів (підрозділів) поліції в разі виявлення радіоактивних, хімічних та ядерних матеріалів або отримання інформації про порушення правил чи незаконне поводження з ними : наказ МВС України від 6 верес. 2017 р. № 754. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1240-17>.

114. Про затвердження та введення в дію Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду (в новій редакції) : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Служби безпеки України, Верховного Суду України, Державної судової адміністрації України від 27 серп. 2010 р. № 51/401/649/471/23/125. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10>.

115. Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

116. Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Верховного Суду України від 6 листоп. 2009 р. № 10. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>.

117. Проблемні питання забезпечення належної правової процедури обшуку (у розрізі новел КПК України). URL: <https://barristers.org.ua/news/problemni-pytannya-zabezpechennya-nalezhnoyi-pravovoyi-protsedury-obshuku-u-rozrizi-novel-kpk-ukrayiny/>.

118. Процесуальний порядок та особливості застосування слідчим арешту майна : метод. рек. / [С. С. Чернявський, А. А. Вознюк, Д. О. Алексєєва-Процюк та ін.]. Київ : НАВС, 2017. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/7488/1/aresht_majna.pdf.

119. Ратинов А. Р. Некоторые вопросы производства обыска. *Вопросы криминалистики*. 1961. № 1–2 (16–17). С. 175 –179.

120. Рекомендації зі страхування ризиків у будівництві : наказ Міністерства регіонального розвитку та будівництва України від 4 лют. 2008 р. № 2. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN37919.html.

121. Рибалко Ж. Л. Застосування технічних засобів у кримінальному провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.

122. Рибачковський К. Обшук за новими правилами: тактика самозахисту. URL: <https://blog.liga.net/user/kryibachkovskiy/article/30486>.
123. Рибікова Г. В., Грекова Л. Ю. Деякі проблеми правового регулювання обшуку в Україні. *Юридичний вісник*. 2016. № 2 (39). С. 183–187.
124. Рівчаченко О. А. Використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним використанням обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4 (97). С. 74–85.
125. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Багієва проти України» від 28 квіт. 2016 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b65.
126. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Бук проти Німеччини» : від 28 квіт. 2005 р. № 41604/98. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/SO2552>.
127. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Ратушна проти України» : від 2 груд. 2010 р. та 2 берез. 2011 р. № 17318/06 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_821.
128. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Рехбок (Rehbock) проти Словенії» : від 20 листоп. 2000 р. *Права людини у діяльності міліції* : посіб. з активних методів навч. / [В. О. Соболев, О. А. Мартиненко, Д. О. Кобзін, Ю. Л. Белоусов, А. М. Черноусов] ; за заг. ред. О. Н. Ярмиша. Харків, 2006. С. 108–112.
129. Рішення Європейського суду з прав людини. Справа «Селмуні проти Франції» (Selmouni v. France) : від 28 лип. 1999 р. *Права людини у діяльності міліції* : посіб. з актив. методів навч. / [В. О. Соболев, О. А. Мартиненко, Д. О. Кобзін, Ю. Л. Белоусов, А. М. Черноусов] ; за заг. ред. О. Н. Ярмиша. Харків, 2006. С. 112–116.
130. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. Т. 2 : Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. Москва : Юрид. лит., 1985. 520 с.

131. Сакало В. О. Тактика злочинної діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2002. 18 с.
132. Салій П. І. З'ясування понять «житло» та інше володіння особи» як об'єктів кримінально-правової охорони їх недоторканості. *Юридична наука. Кримінальне право та криминологія*. 2011. № 4–5. С. 164–169.
133. Салтевський М. В. Криміналістика : [підруч.] : у 2 т. Харків : Консум, 1999–2001. Т. 2 : Методика і тактика. 2001. 528 с.
134. Сас В. Щодо вчення про тактику слідчої дій. *Право України*. 2002. № 2. С. 13–17.
135. Словник спеціальних термінів правоохоронної діяльності / за ред. проф. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 560 с.
136. Сокиран М. Ф. Процесуальні і тактичні питання використання звуко-, відеозапису в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 20 с.
137. Справа Комсомольського районного суду м. Херсона № 667/6121/14-к від 27 лют. 2015 р.
138. Столітній А. В. Електронне кримінальне провадження: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку : монографія. Київ : АртЕк, 2016. 723 с.
139. Столітній А. В. Обшук та огляд: сучасні реалії, європейський досвід. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. №. 16 (2). С. 96–99.
140. Столітній А. В., Холмберг Я. Електронне кримінальне провадження Швеції. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 198–199.
141. Судова практика щодо вирішення питання про речові докази, передачу в дохід держави грошей, валюти, цінностей, іншого нажитого злочинним шляхом майна або такого, що було об'єктом злочинних дій : Узагальнення судової практики від 17 берез. 2010 р. № 001700-10. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/69240961>.

142. Сучасна електронна система управління провадженнями матиме кардинальний вплив на кримінальні розслідування в Україні. URL: <http://www.euam-ukraine.eu/ua/news/opinion/modern-e-case-management-system-will-have-radical-impact-on-criminal-investigation-in-ukraine-2/>.

143. Тацій В. Імплементція європейських стандартів у галузі прав людини – важливий напрям правової політики України. *Право України*. 2010. № 10. С. 48–49.

144. Теорія судових доказів в питаннях та відповідях : навч. посіб. / [Л. Д. Удалова, Д. П. Письменний, Ю. І. Азаров та ін.]. Київ, 2015. 104 с.

145. Тертишник В. М. Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2009. 40 с.

146. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 13-те, доповн. і переробл. Київ. 2017. 824 с.

147. Тимофєєва Н. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 214 с.

148. Топчій В. В. Взаємодія та координація в діяльності органів внутрішніх справ з виявлення та розкриття злочинів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. № 30 (2). С. 165–169.

149. Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання проведення огляду та обшуку житла чи іншого володіння особи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 96-98.

150. Топчій В. В., Карпенко Н. В. Проблемні питання проведення огляду та обшуку житла чи іншого володіння особи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 4. С. 90–104.

151. Тютюнник В. В. Очевидна недопустимість доказу як критерій здійснення окремої судової процедури визнання доказу недопустимим під час

кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. (Серія «Право»). 2014. Вип. 28. Т. 3. С. 137–140.

152. Обыск в системе следственных действий (тактико-криминалистические проблемы) : науч. практ. пособие / С. Ф. Денисюк, В. Ю. Шепитько. Харьков : Консум, 1999. 159 с.

153. Уголовно-процессуальный кодекс Украины : науч.-практ. коммент. / под общ. ред. В. Т. Малярченко, Ю. П. Аленина. Харьков : Одиссей, 2005. 968 с.

154. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2005. 324 с.

155. Удовенко Ж. В. Криміналістика : консп. лек. / за заг. ред. В. І. Галагана. Київ, 2016. 320 с.

156. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про надання дозволу на проведення обшуку житла чи іншого володіння особи (витяг). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/VRR00149>.

157. Ухвала Апеляційного суду міста Києва від 12 черв. 2018 р. № 11cc/796/2917/2018. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74927396>.

158. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 20 серп. 2015 р., справа № 5-1735км15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/49234200>.

159. Харченко С. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх підозрюваних : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 237 с.

160. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

161. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2011. 496 с.

162. Чаплинський К. О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 36 с.
163. Черноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492с.
164. Шалдирван П. В. Методика розслідування масових заворушень : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 19 с.
165. Швидкова О. В. Обшук як спосіб збирання доказів. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 2 (10). С. 1. (Серія «Право»). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14sovszd.pdf>.
166. Шепитько В. Ю. Криміналістика : курс лек. 2-е изд., перераб. и доп. Харьков : Одиссей, 2005. 368 с.
167. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монография. Харьков : Гриф, 2002. 349 с.
168. Яковлев О. Взаємодія слідчого з оперативними підрозділами під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 1. С. 217 –221.
169. Янченко І. М. Кримінально-процесуальний примус при провадженні слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 18 с.
170. Яремчук В. О. Організаційні засади участі спеціаліста у проведенні обшуку. *Теорія і практика правознавства*. 2016. №. 2. URL: [tlaw.nlu.edu.ua > article > downloadSuppFile](http://tlaw.nlu.edu.ua/article/downloadSuppFile).
171. Case of Aleksanyan v. Russia. Application no. 46468/06. 22 December 2008. *European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-90390%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-90390%22]}).
172. Federal Ministry of Justice Consumer Protection : [сайт]. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stpo/_110.html.
173. Nechval A. Search Tactics: Specific Issues of Technical Means Application. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 352–359.

ДОДАТКИ

Додаток А

Узагальнені результати анкетування слідчих Національної поліції України, проведеного в межах дослідження тактики обшуку у житлі та іншому володінні особи

В анкетуванні взяли участь 260 слідчих Національної поліції України (Вінницька, Житомирська, Закарпатська, Київська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області, м. Київ)

№	Запитання анкети	відповіді слідчих (260 осіб), %	
1.	Ваш стаж роботи:		
	менше ніж 1 рік	40	15,4
	1–3 роки	126	48,4
	4–10 років	55	21,2
	понад 10 років	39	15,0
2.	Чи вважаєте Ви обшук у житлі та іншому володінні особи складною слідчою (розшуковою) дією (враховуючи кримінальні процесуальні, організаційно-тактичні й психологічні особливості)?		
	переважно так	248	95,4
	переважно ні	2	0,8
	інша думка	10	3,8
3.	Чи супроводжувалося проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи проблемними питаннями?		
	переважно так	238	91,5
	переважно ні	10	3,9
	інша думка	12	4,6
4.	З чим були пов'язані проблемні питання проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи?		
	складнощами підготовки клопотань до слідчих суддів про проведення обшуку	170	65,3

	житла чи іншого володіння особи		
	забезпеченням присутності всіх учасників слідчої (розшукової) дії	106	40,8
	необхідністю подолання протидії несумлінних учасників кримінального провадження	105	40,4
	забезпеченням раптовості обшуку	100	38,4
	труднощами опису ознак речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати	94	36,2
	відшуканням предметів пошуку в тайниках чи інших спеціально пристосованих місцях	90	34,6
	реалізацією безперервного відеозапису слідчої (розшукової) дії	72	27,7
	інший варіант	33	12,7
5.	Чи обов'язково Ви складаєте письмовий план проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи, визначаючи всі об'єкти, які необхідно відшукати?		
	переважно так	219	84,2
	переважно ні	40	15,4
	інша думка	1	0,4
6.	Чи вважаєте Ви доцільною обов'язкову участь понятих під час обшуку у житлі та іншому володіння особи?		
	переважно так	80	30,8
	переважно ні	170	65,3
	інша думка	10	3,9
7.	Які заходи охоплює підготовчий етап проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи?		
	визначення мети й завдань слідчої (розшукової) дії	256	98,5
	вивчення матеріалів кримінального провадження	240	92,3
	підготовка клопотання про проведення обшуку й отримання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук	257	98,8
	визначення учасників слідчої (розшукової) дії та формування слідчо-оперативної групи	236	90,7
	підготовка технічних засобів, зокрема засобів відеозапису	230	88,5
	проведення робочих нарад з метою	238	91,5

	розподілу обов'язків між членами слідчо-оперативної групи		
	складення плану проведення слідчої (розшукової) дії	239	91,9
	прибуття до місця проведення обшуку	258	99,2
	інша думка	27	10,4
8.	Звернення з клопотанням про дозвіл на обшук у житлі та іншому володінні особи супроводжується такими недоліками:		
	відсутність чіткого переліку речей і документів, які планують відшукати	94	36,2
	неналежне обґрунтування підстав щодо проведення обшуку	90	34,6
	звернення з клопотаннями про повторний обшук на підставі тих самих відомостей, що й під час первинного	85	32,7
	недотримання вимог територіальної юрисдикції	44	16,9
	відсутність або неповне надання додатків до клопотання про обшук	68	26,2
	інше	40	15,4
9.	Чи повинен обшук у житлі та іншому володінні особи бути безперервним?		
	так	220	84,6
	ні	20	7,7
	інша думка	20	7,7
10.	Чи вважаєте Ви таким, що відповідає потребам практичних підрозділів, формулювання ч. 1 ст. 235 КПК України: «ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право <i>проникнути до житла чи іншого володіння особи лише один раз</i>»?		
	так	221	85,0
	ні	9	3,5
	інша думка	30	11,5
11.	Якщо на попереднє запитання надано відповідь «ні», чи схвалюєте Ви пропозицію щодо зміни ч. 1 ст. 235 КПК України та закріплення норми в такій редакції: «ухвала слідчого судді про дозвіл		

	на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право <i>провести обшук житла чи іншого володіння особи лише один раз</i> »?		
	так	219	99,1
	ні	1	0,5
	інша думка	1	0,5
12.	Згідно з ч. 4 ст. 234 КПК України, клопотання про обшук розглядають у суді в день його надходження. Чи виникають на практиці проблемні питання щодо строку надання ухвали, пов'язані з її виготовленням?		
	так, термін підготовки й надання ухвали затягується	85	32,7
	ні, ухвалу надають у день надходження клопотання	120	46,2
	інша думка	74	21,1
13.	Для виявлення, фіксації та вилучення об'єктів пошуку чи вважаєте Ви за доцільне залучати до проведення обшуку в житлі та іншому володінні особи як спеціалістів працівників Експертної служби МВС України та спеціалізовану пересувну лабораторію?		
	так	201	77,3
	ні	29	11,2
	інша думка	30	11,5
14.	Чи потрібно, на Ваш погляд, фіксувати в протоколі обшуку у житлі та іншому володінні особи власні спостереження щодо поведінки учасників (зблід, почервонів, відвів погляд, завмер тощо)?		
	так	180	69,2
	ні	40	15,4
	інша думка	40	15,4
15.	Схарактеризуйте типову слідчу ситуацію, за якої відбувається обшук у житлі та іншому володінні особи?		
	конфліктна	248	95,4
	неконфліктна	11	4,2
	інша думка	1	0,4

**Узагальнені результати вивчення 126 кримінальних проваджень,
що здійснювали слідчі Національної поліції України
протягом 2016–2018 років за умови проведення обшуку у житлі та іншому
володінні особи (Волинська, Дніпропетровська, Запорізька,
Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська,
Одеська області, м. Київ)**

1. У процесі проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи було отримано такі результати:

1) об'єкти, визначені в ухвалі слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку або пошук яких відбувався за умов невідкладності, було знайдено (32,2 %);

2) об'єкти, визначені в ухвалі слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку або пошук яких відбувався за умов невідкладності, було знайдено частково (50,6 %);

3) об'єкти, визначені в ухвалі слідчого судді про дозвіл на проведення обшуку або пошук яких відбувався за умов невідкладності, не знайдено (17,2 %).

2. Чи виявлено в клопотанні слідчого про проведення обшуку в житлі та іншому володінні особи, ухвалі слідчого, протоколі обшуку в житлі й іншому володінні особи та додатках до нього недоліки (стосовно дотримання процесуальної форми і криміналістичних рекомендацій)?

1) так (64,3 %);

2) ні (35,7 %);

3) інший варіант (0 %).

3. Якщо «так» (клопотання слідчого про обшук житла чи іншого володіння особи, протокол слідчої (розшукової) дії та додатки до нього мали недоліки), вони полягали в такому:

1) у клопотанні використано формулювання, що обшук проводили з метою відшукування інших речей, предметів, документів, що мають відношення до кримінального провадження та майна, здобутого внаслідок учиненого кримінального правопорушення (15,1 %);

2) недоліки щодо опису вилучених речей, документів, майна, їхніх індивідуальних ознак (32,2 % кримінальних проваджень);

3) недоліки щодо визначення точного місцезнаходження об'єктів у житлі й іншому володінні особи (27,8 %);

4) порушення криміналістичних рекомендацій щодо оформлення додатків до протоколу слідчої (розшукової) дії (26,2 %);

5) надання неповних пояснювальних написів на бирках, якими опечатували вилучені об'єкти (23,8 %).

4. Відеозапис обшуку житла й іншого володіння особи розпочинали:

1) за місцем розташування органу досудового розслідування, де збирається слідчо-оперативна група (39,7 %);

2) за адресою, що визначена в ухвалі слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи (31,7 %);

3) з моменту контакту з особою, що є власником житла чи іншого володіння, або особою, що її представляє (28,6 %).

5. Під час досудового розслідування обшук у житлі та іншому володінні особи проводили щодо таких об'єктів:

1) житла (83,3 %);

2) іншого володіння особи:

– транспортного засобу (11,9%);

– земельної ділянки (12,7 %);

– гаража (8,7 %);

– інших будівель чи приміщень побутового, службового, господарського, виробничого й іншого призначення (30,9 %);

– особи як продовження обшуку житла чи іншого володіння особи (22,8 %).

6. Під час робочого етапу обшуку у житлі та іншому володінні особи складалися такі типові слідчі ситуації:

1) особа ознайомилася зі змістом ухвали слідчого судді, засвідчила підписом отримання копії, добровільно надала необхідні речі (9,2 %);

2) особа ознайомилася зі змістом ухвали, засвідчила підписом отримання копії, але відмовилася від надання речей і документів (32,2 %);

3) особа ознайомилася зі змістом ухвали, але відмовилася від отримання копії та заперечує щодо проведення обшуку в її житлі й іншому володінні (50,6 %);

4) власник житла чи іншого володіння особи відсутній (8,0 %).

7. Чи були виявлені під час обшуку у житлі та іншому володінні особи тайники?

1) так (61,9 %);

2) ні (38,1 %);

3) інший варіант (0 %).

8. Якщо тайники було виявлено, яке їх місце розташування:

1) житло (64,1 %);

2) інше володіння особи:

– транспортний засіб (10,9 %);

- земельна ділянка (9,7 %);
- гараж (11,3 %);
- інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого й іншого призначення (12,6 %);
- особи, їх тіло та одяг (12,8 %).

9. Який спосіб виготовлення тайника:

- 1) спеціально виготовлений тайник (у стіні, землі, печі) (56,4 %);
- 2) частково змінений предмет (43,6 %).

10. Який спосіб маскуванню тайника:

- 1) замаскований (84,6 %);
- 2) незамаскований (15,4 %).

11. Яке призначення тайника:

- 1) спеціалізовані, призначені для приховування окремих предметів (наркотичних засобів, зброї) (23,1 %);
- 2) універсального призначення, у яких зберігають різні предмети, що не потребують особливих умов зберігання (76,9 %).

12. Під час обшуку у житлі та іншому володінні особи залучали таких спеціалістів:

- 1) інспекторів-криміналістів (техніків-криміналістів) (85,7 %);
- 2) працівників Експертної служби МВС України (23,0 %);
- 3) вибухотехніків Національної поліції України (15,1 %);
- 4) працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій (28,6 %);
- 5) кінологів зі службово-розшуковою собакою (23,8 %);
- 6) судово-медичних експертів або лікарів (17,5 %);
- 7) експертів-балістів (7,1 %);
- 8) експертів-біологів (5,6 %);
- 9) автотехніків (5,6 %);
- 10) експертів-хіміків (3,2 %);
- 11) спеціалістів з інших галузей знань (9,5 %).

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА

04053, Київ, пров. Несторівський, 4, тел. 235 96 01, факс. 235 96 05, e-mail: zak_norm@rada.gov.ua

№ 22/604-1-15

„28” листопада 2018 р.

АКТ впровадження у практичну діяльність Інституту законодавства Верховної Ради України результатів дисертаційного дослідження Нечваль Анни Олегівни на тему «Тактика обшуку у житлі та іншому володінні особи»

Повідомляємо спеціалізованій вченій раді, що наукові положення, розроблені здобувачем кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Нечваль Анною Олегівною під час підготовки дисертаційного дослідження за спеціальністю 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» на тему: «Тактика обшуку у житлі та іншому володінні особи», які стосуються удосконалення вітчизняного кримінального процесуального законодавства, мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, наукову та практичну значимість та можуть бути використані Інститутом законодавства Верховної Ради України у підготовці відповідних законопроектів.

Заслуговують на увагу розроблені Нечваль А.О. зміни та доповнення до чинного законодавства України, а саме до Кримінального процесуального кодексу України, які спрямовані на удосконалення кримінальної процесуальної регламентації обшуку житла чи іншого володіння особи. Зокрема, у слідчій практиці непоодинокими є випадки, коли обшук необхідно проводити декілька діб поспіль з перервою у нічний час (є потреба обшукати велике за площею приміщення, описати в протоколі та вилучити значну кількість речей і документів), виникає потреба зробити перерву у зв'язку із відсутністю технічних засобів для продовження обшуку (за неможливості забезпечити штучне освітлення місця проведення цієї слідчої (розшукової) дії у темний час доби) тощо. У зв'язку із цим, правовий припис, а саме ч. 1 ст. 235 КПК України пропонується викласти у такій редакції: «ухвала слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи з підстав, зазначених у клопотанні прокурора, слідчого, надає право провести обшук житла чи іншого володіння особи лише один раз». У поточній редакції ч. 1 ст. 235 КПК України ведеться мова лише про право проникнути до житла чи іншого володіння. Зазначені зміни сприятиме ефективному досягненню завдань кримінального провадження.

Чинний КПК України не регламентує обов'язковість залишення другого примірника протоколу обшуку за відсутності осіб у житлі та іншому володінні. У свою чергу урегулювання цього питання є необхідним задля забезпечення

прав та свобод обшукуваного, тому ч. 4 ст. 236 КПК України, слід доповнити і викласти у такій редакції: «у разі відсутності осіб у житлі чи іншому володінні, копія ухвали, а також другий примірник протоколу обшуку разом із доданими до нього описом вилучених документів та тимчасово вилучених речей (за наявності), повинні бути залишені на видному місці».

Згідно ч. 10 ст. 236 КПК України, «складається протокол обшуку житла чи іншого володіння особи та додатки до нього (аудіо- та відеозапис)». Застосування аудіозапису є недоцільним за умов проведення невербальних слідчих (розшукових) дій, а власне технічні засоби відеозапису фіксують як зображення, так і звук. Тобто, слід вести мову лише про відеозапис як обов'язкову умову проведення обшуку житла чи іншого володіння особи. Зазначена норма, а саме ч. 10 ст. 236 КПК України, підлягає уточненню, тому пропонується викласти її у наступній редакції: «складається протокол обшуку житла чи іншого володіння особи та додатки до нього, зокрема, відеозапис».

Висновки та рекомендації Нечваль Анни Олегівни прийняті до уваги Інститутом законодавства Верховної Ради України і будуть враховуватись при підготовці експертно-аналітичних матеріалів для відповідних Комітетів Верховної Ради України, з метою удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України.

Директор,
академік НАН України

О. Л. Копиленко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника
Головного слідчого управління
Національної поліції України
кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України

М.С. Цуцкірідзе

АКТ

**впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування
матеріалів дисертаційного дослідження
ад'юнкта кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ Нечваль Анни Олегівни
на тему: «Тактика обшуку в житлі та іншому володінні особи»**

Комісія у складі: заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Мірковця Д.М., т.в.о. заступника начальника відділу ГСУ НП України, кандидата юридичних наук Шевчишина А.В., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Борець І.В., склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ Нечваль А.О. на тему: «Тактика обшуку в житлі та іншому володінні особи» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України,
кандидат юридичних наук**

Д.М. Мірковець

**Т.в.о. заступника начальника відділу
ГСУ НП України,
кандидат юридичних наук**

А.В. Шевчишин

**Старший слідчий
в особливо важливих справах
ГСУ НП України**

І.В. Борець

ЗАТВЕРДЖУЮ
Підписав директор
Національної академії
внутрішніх справ
доктора юридичних наук,
професор
С.Д. Гусарев
р.

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

**матеріалів дисертаційного дослідження
ад'юнкта кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ Нечваль Анни Олегівни
на тему: «Тактика обшуку в житлі та іншому володінні особи»
на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081
«Право» в освітній процес Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: директора Інституту підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації, доктора юридичних наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України, полковника поліції Удалової Л.Д. (голова), завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента, підполковника поліції Самодіна А.В., начальника відділу організації та координації освітнього процесу, кандидата юридичних наук, лейтенанта поліції Дубівки І.В. та начальника відділу докторантури та ад'юнктури, доктора юридичних наук, майора поліції Дрозда О.Ю. склала цей акт про те, що результати дисертації Нечваль А.О. впроваджені в освітній процес академії.

Результати наукового дослідження знайшли своє відображення у навчально-методичних матеріалах, де як джерела рекомендовані наступні публікації:

1. Нечваль А.О. Обшук у системі невербальних засобів криміналістичної тактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. №1(102). С. 268-276.

2. Nechval A. Search tactics: specific issues of technical means application. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 352-359.

3. Нечваль А.О. Особливості фіксації обшуку за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2017. №4 (20). С. 253-263.

4. Нечваль А.О. Окремі питання використання технічних засобів і тактичних прийомів у адвокатській діяльності. *Криміналістика в адвокатській діяльності: матеріали наук.-практ. конф. (25 листопада 2016 р., Київ). Академія адвокатури України*. Київ. 2016. С. 78 – 80.

5. Нечваль А.О. Окремі питання фіксації обшуку під час досудового розслідування. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування: Всеукр. наук.-практ. конф.* Дніпро. 2018. С. 97-98.

6. Нечваль А.О. Проблематика застосування технічних засобів фіксації під час обшуку. *Актуальні питання розвитку правової держави в умовах сучасного становлення громадянського суспільства в Україні: Міжнар. наук.-практ. конф.* Харків. 2018. С. 105-107.

Члени комісії дійшли спільного висновку, що представлені матеріали мають належний науковий та практичний рівень розробки проблематики теми дисертаційного дослідження, ґрунтуються на достатній кількості опрацьованих Нечваль А.О. законодавчих, наукових та емпіричних джерел, відображені у науково-методичних матеріалах з навчальних дисциплін: «Криміналістика» та «Методика розслідування злочинів» для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра, а також використовуються у системі підвищення кваліфікації працівників Національної поліції України.

Голова комісії:

Л.Д. Удалова

Члени комісії:

А.В. Самодін

І.В. Дубівка

О.Ю. Дрозд

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Нечваль А. О. Обшук у системі невербальних засобів криміналістичної тактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 1 (102). С. 268–276.
2. Нечваль А. О. Особливості фіксації обшуку за допомогою технічних засобів під час досудового розслідування. *Knowledge, Education, Law, Management*. 2017. № 4 (20). Р. 253–263.
3. Nechval A. Search tactics: specific issues of technical means application. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 352–359.
4. Нечваль А. О. Етапи проведення обшуку: проблеми теорії та практики. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 6. С. 322–325.
5. Нечваль А. О. Взаємодія слідчих з оперативними підрозділами при проведенні обшуку в житлі чи іншому володінні особи. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 51–56.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Нечваль А. О. Окремі питання використання технічних засобів і тактичних прийомів у адвокатській діяльності. *Криміналістика в адвокатській діяльності* : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2016 р.). Київ, 2016. С. 78–80.
7. Нечваль А. О. Окремі питання тактики проведення обшуку у житлі та іншому володінні особи. *Актуальні питання експертно-криміналістичного забезпечення правоохоронної діяльності* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2016 р.), Київ, 2016. С. 212–214.
8. Нечваль А. О. Проблематика надання професійної правничої допомоги при обшуку у житлі та іншому володінні особи. *Актуальні проблеми*

правоохоронної діяльності : матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Сєверодонецьк, 23 груд. 2016 р.). Сєверодонецьк, 2017. С. 198–200.

9. Нечваль А. О. Аспекти юридичної термінології в діяльності Національної поліції. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 151–153.

10. Нечваль А. О. Окремі питання кримінальної процесуальної регламентації проведення обшуку за законодавством США та країн Європейського Союзу. *Актуальні проблеми досудового розслідування* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 5 лип. 2017 р.). Київ, 2017. С. 167–171.

11. Нечваль А. О. Проблеми забезпечення недоторканості житла чи іншого володіння особи під час обшуку. *Сучасний стан криміналістичного забезпечення досудового розслідування* : збірник матеріалів XI міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 20 квіт. 2017 р.). Київ, 2017. С. 253–256.

12. Нечваль А. О. Окремі теоретичні і практичні проблеми обшуку та тимчасового доступу до речей і документів. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народж. проф. М. В. Салтевського (Харків, 8 листоп. 2017 р.). Харків, 2017. С. 188–190.

13. Nechval A., Samodin A. Legal regulation of search in EU criminal procedure legislation. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.) : у 2 ч. / [редкол.: В. В. Черней, С. С. Чернявський, Л. Д. Удалова та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2017. Ч. 2. С. 216–219.

14. Нечваль А. О. Окремі питання фіксації обшуку під час досудового розслідування. *Актуальні проблеми діяльності органів досудового розслідування* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (8 черв. 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 97–98.

15. Нечваль А. О. Проблематика застосування технічних засобів фіксації під час обшуку. *Актуальні питання розвитку правової держави в умовах сучасного становлення громадянського суспільства в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 15–16 черв. 2018 р.). Харків, 2018. С. 105–107.

16. Нечваль А. О. Проблематика залучення спеціаліста під час обшуку житла чи іншого володіння особи. *Участь спеціаліста у кримінальному провадженні* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 24 квіт. 2019 р.). Київ, 2019. С. 89–92.

17. Нечваль А. О. Відновлення процесуальних документів на стадії досудового розслідування: постановка проблеми. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана (Ірпінь, 19 квіт. 2019 р.). Ірпінь, 2019. С. 417–419.